A 18.591

EESTI RAHVALEKSIKON

II VIHK

NOOR-EESTI

Kaart 1

AAFRIKA
Rumeenia
Must meri
Prantsusmaa
Hispaania
Jugoslaavia
Itaalia
Kreeka
Bulgaaria
VÄIKE-AASIA
Türgi
Hispaania
Maroko
Alžeeria
Tripolitaania
Egiptus
Liibüa kõrb
Nuubia kõrb
Punane meer
Araabia
Jeemen
Hedžas
Nadžd
Mauretaania
Prantsuse Lääne-Aafrika
Inglis-Egiptuse Sudaan
Eritrea
Somaali maa
Abessiinia
Nigeeria
Guinea
Ekvatoriaal-Aafrika
Belgia Kongo
Keenia
Uganda
Tanganjika
Angoola
Rodeesia
Ambomaa
Damara-maa
Nama-maa
Transvaal
Oranje
Kapimaa
Madagaskar
Mosambiki väin
Portugali Ida-Aafrika
Rio de Oro
Vähi poorijoon
Kaljukitse poorijoon
Ekvaator
Annobon
Ascension
St. Helena
Kaplinn
Hea lootuse neem
Kap Agulhas
ATLANDI OOKEAN
INDIA OOKEAN
Sahara
Kongo
Niger
Nil
Kalahari
Kilimandžaro m.
Viktoria järv
Tanganjika j.
Njassa
Ngami j.
Viktoria juga
Kongo
Stanley joastik
Stanleyville
Leopoldville
Brazzaville
Loanda
Benguella
Mossamedes
Swakopmund
Windhuk
Walvis Bay
Kimberley
Johannesburg
Durban
East London
Port Elisabet
Delagoa l.
Lourenço Marques
Beira
Sambesi
Aldabra st
Komoorid
Tanánarivo
Mombasa
Sansibar
Daressalam
Adeni
Aden
Hodeida
Mokka
Mediina
Meka
E'Riad
Jeruusalem
Damaskus
Beirut
Haifa
Kairo
Suessi kanal
Port Said
Aleksandria
Tripolis
Bengaasi
Kreeta
Sitsiilia
Ateena
Roomo
Madrid
Lissabon
Gibraltari v.
Casablanca
Madeira
Fes
Oran
Alžeer
Biskra
Tunis
V.-Syrt
Syrt
Ghadames
Kufra oaasid
Mursuk
Ahaggari mäed
Timbuktu
O. Bilma
Tsaadi j.
Berber
Khartum
Atbara
Tana j.
Addis Abeba
Harrer
Berbera
Kafa
Mogadiišu
Kano
Lagos
Akra
Kameruni m.
Duala
Fernando Po
St. Thomas
Libreville
Loanda
Kongo
Ubangi
Makua
Lado
Albert j.
Ruudolfi j.
Kilimandžaro m.
Mombasa
Sansibar
Daressalam
Aldabra st
Komoorid
Tanánarivo
Madagaskar
Mosambiki väin
Beira
Sambesi
Delagoa l.
Lourenço Marques
Durban
East London
Port Elisabet
Kap Agulhas
Hea lootuse neem
Kaplinn
St. Helena l.
Oranje
Kimberley
Johannesburg
Windhuk
Swakopmund
Walvis Bay
Betšuaana-maa
Kalahari
Ngami j.
Viktoria juga
Matabele-maa
Livingstone
Kongo
Stanley joastik
Stanleyville
Leopoldville
Brazzaville
Loanda
Benguella
Mossamedes
Njassa
Tanganjika j.
Albertville
Viktoria järv

AASIA
EUROOPA
VÄIKE-AASIA
Türgi
IRAAN
Pärsia
Afganistan
Araabia
Nedžd
Hadramaut
Adeni l.
ABESSIINIA
Somaali maa
INDIA
Hindustan
Bengaalia
Belutšistan
Omaani laht
Bengaali laht
Araabia meri
INDIA ÜLEMAA
Malediivid
Tseilon
Kap Komorin
Colombo
Madras
Bombay
Goa
Delhi
Lahore
Benares
Baroda
Nagpur
Haidarabad
Kalkuta
Birma
Mandalay
Siiam
Bangkok
Siiami laht
Malaka
Singapur
Malaka väin
Sumatra
Sunda saared
Sunda väin
Jaava
Jaava meri
Batavia
Lõuna-Hiina meri
Filipiinid
Mindanao
Celebese meri
Borneo
Uus-Guinea
Papua
Palau saared
Karoliinid
Admiralitee saared
Ekvaator
Põhja-Jäämeri
Kara meri
Barentsi meri
Valge meri
Soome laht
Läänemeri
Taimõri poolsaar
Severnaja Zemlja
Uus-Siberi saared
Jäämeri
Beringi meri
Tšuktši poolsaar
Aleuudid
Ohhotski meri
Kamtšatka
Sahhalin
Kuriilid
Jaapani meri
Jesso
Honsju
Hokkaido
Yokohama
Osaka
Nagasaki
Kiusiu
Jaapani saared
Vaikne ookean
Vähi-pöörijoon
Marianid
Formoosa
Hainan
Kanton
Hongkong
Futšou
Hankou
Nankingi
Shanghai
Hiina meri
Ida-Hiina meri
Lõuna-Hiina meri
Jangtse-kiang
Hoang
Amur
Lena
Jenissei
Ob
Irtõš
Volga
Ural
Kaspia meri
Aral
Balhaši
Baikal järv
Tšita
Irkutsk
Krasnojarsk
Tomski
Omski
Jekaterinburg
Permi
Kirov
Moskva
Leningrad
Arhangelsk
Murmansk
Petsamo
Rovaniemi
Stockholm
Helsingi
Tallinn
Riia
Vilnius
Varssavi
Berliin
Viin
Budapest
Bukarest
Belgrad
Sofia
Konstantinopol
Ateena
Palermo
Marseille
Pariis
Madrid
Lissabon
Gibraltar
Alžeer
Tunis
Tripolis
Bengasi
Kairo
Aleksandria
Jeruusalem
Damaskus
Beirut
Bagdad
Basra
Teheran
Mashad
Buhhara
Taškent
Turkestan
Aralsk
Orenburg
Kuldža
Urga
Kuku-hoto
Peking
Tientsin
Mandžuuria
Mukden
Tsitšikar
Harbin
Vladivostok
Khabarovsk
Nikolajevsk
Jakutsk
Verhojansk
Ojekminsk
Olenjok
Lena
Tunguska
Jenissei
Ob
Irtõš
Tobol
Ural
Volga

Kaart 3

PÕHJA-JÄÄMERI
Grööni maa
Island
Baffini laht
Baffini maa
Davise v.
Labradori m.
Hudsoni laht
Labradori p-s
KANADA
Briti Kolumbia
Alaska
Yukon
Põhja-Polaarmaa
Mackenzie
Athabaska j.
Churchill
Edmonton
Winnipeg
Winnipegi j.
Regina
Calgary
Vancouver
Victoria
Queen Charlotte s.
Skagway
Sitka
Klondike
S-Karujärv
S-Orjajärv
Montreal
Ottawa
Toronto
Quebec
Halifax
St. Johns
Newfoundland
Boston
New York
Buffalo
Cleveland
Philadelphia
Baltimore
Washington
Pittsburg
Cincinnati
Louisville
Chicago
Detroit
Milwaukee
Michigani j.
Portland
Helena
Yellowstone park
Salt Lake City
Soolajärv
Oakland
San Francisco
Denver
Colorado
Kansas City
St. Louis
Ohio
Arkansas
Missouri
Mississippi
Memphis
Oklahoma
Santa Fé
Los Angeles
San Diego
El Paso
Rio Grande
Houston
Galveston
San Antonio
New Orleans
Miami
Atlanta
Birmingham
Charleston
Florida
Bahama s.
Bermuda s.
Kuuba
Haiti
Santo Domingo
Porto Rico
Antillid
Jamaika
Kariibi meri
Mehhiko laht
Yucatani v.
Campeche
Tampico
Veracruz
Mexico
Puebla
Monterrey
Chihuahua
Guadalajara
Guanajuato
MEHHIKO
Honduras
Nicaragua
Kesk Ameerika
Panama kanal
Panama
Ameerika
Ekvaator
Vaikne ookean
Atlandi ookean
PÕHJA-AMEERIKA
0 500 1000 1500 2000 km
80
70
60
50
40
30
20
10
0
110
100
90
80
70

Kap Gallinas
Tuulealused sd
Caracas
Trinidad
Cartagena
Maracaibo
Valencia
Orinoco
VENETSUEELA
Georgetown
Paramaribo
Cayenne
Briti
Holl.
Prantsusmaa
GUAYANA
Bogotá
KOLUMBIA
Quito
Cotopaxi
Chimborazo
Guayaquil
EKUADOR
Rio Negro
Manáos
Amazonas
Ekvaator
Marajó
Pará (Belem)
Kap Pariña
Tabatinga
Maranon
Purus
Madeira
Tapajoz
Santarem
Xingu
Tocantins
S.Luiz
Fortaleza (Ceará)
Therezina
Parahyba
Kap Branco
Recife (Pernambuco)
Maceio
Ucayali
PERUU
BRASILIA
Callao
Lima
BOLIVIA
Cuyabá
Araguaya
São Francisco
S.Salvador (Bahia)
Arequipa
Titicaca l.
La Paz
Sajama
Arica
Iquique
Goyaz
R.Grande
Caravellos
Paraguai
PARAGUAI
Antofagasta
São Paulo
Asunción
Curityba
Santos
Rio de Janeiro
Tucumán
La Serena
Santa Fé
Cordoba
Rosario
Uruguai
URUGUAI
Porto Alegre
Rio Grande
Valparaiso
Santiago
Aconcagua
Buenos Aires
Montevideo
La Plata
Concepcion
Colorado
Bahia Blanca
Valdivia
Puerto Montt
Chiloé
ARGENTIINA
Patagoonia
Santa Cruz
Magalhães väin
Magellanes
Falklandi sd
Tulemaa
Kap Hoorn
Lõuna-Georgia
LÕUNA-AMEERIKA
VAIKNE OOKEAN
ATLANDI
PACIFIC OCEAN
ATLANTIC OCEAN

või otsustuse vastu-olu, teineteisele vasturääkivus.

Antiookia, praegu Antakie, linn Süürias, Vahemere lähedal, 28 000 el. (1929), asut. u. 300 e. Kr., õitsengul olnud Rooma keisrite-ajastul — kuni poole milj. elanikuga; esimese suurema ristikoguduse asukoht väljaspool Palestiinat.

antipaatia, sümpaatia vastand: vastumeelsus.

antipaatne, vastumeelne, vastik.

antipassaat, vastassuunaline õhuliikumine (tuul) passaadi (←) kohal kõrguses — suunatud ekvaatorilt kirdesse ja kagusse.

Antipatros [*anti'-*], Aleksander Suure väepealik, Makedoonia maavalitseja ning lõpuks riigihoidja, † 319 e. Kr.

Antiphanes [*anti'f-*], kreeka tähtis näitekirjanik 4. saj. e. Kr., paarisaja komöödia autor.

antipoodid (kr. k. 'vastasjalgsed'), inimesed, kes elavad üksteise suhtes maakera otse vastupidistel külgedel; vastandlikud inimesed.

antipüriin, vahend palaviku ja närvivalude vastu.

antisemiit, tõulistel põhjustel juutide vastane isik.

antisemitism, semiidi-, esijoones juudivastasus, poliitiline liikumine juutide mõju vähendamiseks riigi-, kultuuri- ja majanduselus; on esinenud juba keskajal, kuid peam. siiski kõige uuemal ajal ning Kesk-Euroopa riikides. Saksamaa on viimaseil aastail asunud koguni juutide riigist ja rahva seast väljasaatmisele.

antiseptika, haavade ravimine haigusidude-, pisilasvastaste vahenditega.

antiseptikum, pisilasi hävitav, mädaniku eest kaitsev vahend.

antiseptilised vahendid = antiseptikumid, näit. karboolhape, sublimaat, boorhape jm.

Antisthenes [*anti'-*], kreeka filosoof 4. saj. algul e. Kr., küünikute voolu rajaja, pidades kõrgeimaks hüveks voorust.

antitees, vastuväide; kõnekunstis ja kirjanduses vaimukas või tundepärane kahe vastandi teineteise vastu seadmine, vastastikku asetamine.

antitoksiinid, vastumürgid, mis tekivad kehas toksiinide e. pisilasmürkide vastu võitlemiseks või mis sinna juhitakse (süstitakse).

antitsipatsioon, kauba hinna või maksude ennetähtaegne vastuvõtmine või sissenõudmine; ettevõtmine, ettesaamine; ettehaaramine, ettejõudmine, ennak; üldse enneaegne nähtus.

antitsüklon, kõrgrõhkkond, kus tuuled puhuvad keskpunktist väljapoole, tsükloni vastand.

Anto, mehenimi.

Anto, Heino, ametnik ja näitekirjanik, * 1882; tõlkinud lavateoseid ning avaldanud rea algupärandeid käesol. saj. I veerandil.

Antokolski [*-ko'lski*], Mark, vene kuulus kujur, akadeemik ja prof., * 1843, † 1902; parimaid teoseid: „Juhan Julm", „Peeter Suur", „Jermak", „Surev Sokrates", „Kristus kohtu ees", „Mefistoofeles" jpt.

antoloogia, valimik ilukirjanduslikke töid mitmelt autorilt, tavaliselt luuletusi.

Antonius [*-too-*], Marcus, riigimees ja väepealik Roomas, * u. 83, † 30 e. Kr., Caesari poolehoidja, sõlmis Octavianuse ja Lepidusega teise triumviraadi (kolmikliidu), võitis a. 42 Caesari tapjad Brutuse ja Cassiuse, sai idaprovintside valitsejaks ja Egiptuse kuninganna Kleopatra lemmikuks, võideti sõjas Octavianusega a. 31 Aktioni juures, tappis enese.

Antonius Suur [*-too-*], pühak, esimene kristlik erak-munk, elas Egiptuse kõrves, * u. 250, † u. 356.

antonomaasia, kõnefiguur: ümbernimetamine (kirjandusliku eeskujuga), näit. „Kõnemehena on ta *Cicero*" (pro *hea*), „kehaehituselt *Kalevipoeg*" (pro *suur, tugev*); ka liigimõiste ümbernimetamine tõu-

mõistega ja vastupidi, näit. sõna *inimene* as. *surelik, maal* as. *pintsliteos* jne.

antotsüaan, punane või sinine värvollus taimerakkudes, sageli õitele värvuse andja ja sügislehtede punasuse põhjustaja.

antrakoos, kopsusöestus, kopsu süsitolmustus, esineb söekaevureil ja elanikel suitsurohkeis tööstusrajoonides.

antraks, põrnatõbi, põrnataud.

antrakt, teatrietenduse vaheaeg; muusika sel vaheajal.

antratseen, kivisöetõrva destilleerimisel saadav süsivesinik, kristalne aine.

antratsiit, läiksüsi, erilise tihedusega, metaljas kivisüsi, sisaldab 90—96% süsinikku, põleb suitsuta.

antree, esik, eesruum.

antropofaag, inimesesööja.

antropofoob, inimesepelgur.

antropogeenia, inimese tekkimise lugu, inimeslugu.

antropogeograafia, inimes-maateadus, õpetus inimese looduslikest elutingimustest ning eluvormidest, levimisest ja kultuurist.

antropoid, inimkujuline ahv, inimahv, näit. gorilla, orangutang.

antropolaatria, inimesejumaldamine.

antropoloog, inimesteadlane.

antropoloogia, inimesteadus, õpetus inimsoost.

antropomeetria, õpetus inimkeha, eriti kolju (pealuu) ja luude mõõdusuhetest.

antropomorfism, inimese kuju ja omaduste ülekandmine jumalaile või ka üldse loodus-esemeile, nende kujutlemine inimestena.

antropoteism, inimese jumalustamine.

antropotsentriline, inimkeskene, inimest tähtsuselt maailma keskusse asetav.

Antropov [*-roo-*], Aleksei, vene maalikunstnik, valitsevate isikute osav portreteerija, * 1716, † 1795.

Ants, mehenimi.

antsakas, kergatslik.

Antsla (ka H a u k a), Võrumaa alev Valga ja Võru vahekohal, raudtee ääres, Valgast 29 km, 1568 el. (1936).

Antson, Aleksander, kirjanik, ajakirjanik, sportlane ja õpetaja, * 1899; kirjanikkude koondise „Aktsioon" asutaja 1922; pahempoolne tegelane. Teoseid: draamad „Lapsed" (1925), „Kolgata" (1926) jm., rida artikleid ajakirjus.

Antsülusjärv, *geol.*, Läänemere pärast-jääaegne arenguaste (umb. 7500—5500 e. Kr.), mil ta oli kaotanud otseühenduse Atlandi ookeaniga.

Antu, mehenimi.

Antverpen, Belgia suurim kaubasadam (Euroopas suuruselt kolmas), kindlus ning tööstuslinn Schelde jõe alamjooksul, 80 km merest, 279 000 el., ühes eeslinnadega 485 000 el. (1934). Suurim majanduslik, ka kultuuriline õitseng 15. ja 16. saj., siis langusajad sõdade jm. tagajärjel, uus tõus 19. saj., Maailmasõjas 1914 kangelaslik vastupanu piiravaile Saksa vägedele.

antvärk, käsitööline; teatavate kutseliste oskustööliste endine rahvapärane, saksa laen-nimetus eestis.

Anu, naisenimi.

Anubis [*anuu-*], surnutejumal egiptuse muinas-usundis kuni Osirise kultuseni, surnute hingede saatja allilmasse.

Anubis.

anuma, tungivalt paluma.

anuuria, kuse mitteeritumine.

anvelopp, kate, kest, ümbris; kirjaümbrik.

Anvelt, Jaan, poliitik, eesti kommunistide juhtiv tegelane, * 1884; töötas Tallinnas 1917 iseseisva Eesti tekkimise vastu, organiseeris hiljem Venes enamlikke vägesid sõjaks Eesti vastu, korraldas Eestis 1. dets. 1924 kommunistide mässu jne.

aokipõõsas, igihaljas ilutaim si-

seruumides, Jaapani päritoluga, tarvitatakse dekoreerimiseks.

Aoleid, om. -leiu, mehenimi.

aort [*ao´rt*], om. aordi, vere suurtuiksoon.

aotäht e. Aotäht, taevatähe Veenuse nimetus.

apaatia, haiglane osavõtmatus, ükskõiksus, norgus-olek.

apaatiline e. apaatne, ükskõikne.

Apalatšia mäestik, pikk mäestik Põhja-Ameerika idaosas; rööbiti Atlandi ookeani rannikuga, kohati Alleghany (←) nime all, 2600 km pikk, kuni 2000 m kõrge; annab kivisütt, rauda, hõbedat, kulda, tsinki, vaske jm.

apanaaž, riigi poolt makstavad summad riigivalitsejate laste seisuskohaseks ülalpidamiseks.

aparaat, seadis, keerulisema ehitusega riist või riistkond mingi eriülesande täitmiseks; *anat.,* elundkond.

aparell, kaldpinnaline kindlusvalli lisaehitis rask-esemetega vallile pääsemiseks.

apartne, eraldi-, omaette-olev.

apašš, om. apaši, os. apašši, suurlinna-röövel, -bandiit.

apatiit, mineraal fosforhapust kaltsiumist ja kaltsiumkloriidist e. k.-fluoriidist.

Ape e. Ope, eesti Hopa, alev ja raudteejaam Lätis, Eesti piiri lähedal, Mõnistest lõunas.

apell, üleskutse; kutse sõdurite kokkutulekuks ja koosolek kontrolliks ning käskude andmiseks jms.

apellant, edastaja, edasikaebaja.

apellatiiv, üldnimi, nimisõna, mis on kõigi teatavat liiki asjade ühiseks nimeks, näit. *kivi, hobune, mets,* pärisnime vastand.

apellatsioon, edastus, edasikaebus kõrgemasse kohtusse esimese astme kohtus otsustatud asja uuesti arutusele saamiseks.

apellatsioonikohus, edastuskohus, kohus, mis täiendavalt arutab ning revideerib esimese astme kohtus otsustatud küsimusi edasikaebuse ulatuses.

apellatsioonkaebus, edastuskaebus, edastus.

apelleerima, edastama, edasi kaebama; (millelegi) toetuma, tugema.

Apelles, kuulus kreeka maalikunstnik 4. saj. e. Kr.

apelsin, lõunamaa puuvili Hiina päritoluga, palju liike kultiveeritud.

Apenniinid, kurdmäestik Itaalias kogu Apenniini poolsaare ulatuses, üle 1200 km pikk; kõrgeim koht Gran Sasso, 2921 m; kuiv, metsavaene maastik.

Apenniini poolsaar, Itaalia (←) asukoht.

apepsia, seedimisnõrkus, -puudus.

aperioodiline, mitteperioodiline, perioodituid.

aperitiivid, (kõhu-)lahtistusvahendid.

apertseptsioon, kujutluste vastuvõtmine juba olemasolevasse kujutluste rühma, muljete, aistingute vastuvõtmine teadvusse.

apertsipeerima, teadvusse vastu võtma.

apetiit, söögi-isu.

Aphrodite [*afrodiite*] e. Afrodiite, kreeka armastus- ja ilujumalanna (rooma Venus), on olnud paljude raidteoste kujutusesemeks.

Apis [*aapis*], Vana-Egiptuses jumalusena austatud valgelaiguline ning otsmikul valge lauguga must härg.

Apis.

aplaasia, mingi elundi arenematus.

aplanaat, teatav vananenud fotograafia objektiiv, vaba küll moondamisest (aberratsioonist), kuid suure ähmastäpsusega (astigmatismiga).

aplanatsioon, lamedaks muutmine või muutumine, lamendus.

aplaudeerima e. aplaudima, kiituseks või poolehoiuks käsi plaksutama.

aplaus, käteplaksutus, poolehoiu-avaldus.

aplikatiivne, kasutatav, rakendatav, sobitatav.

aplikatsioon, rakendus; riide kaunistamine erivärvilistest riideosadest väljalõigatud mustrite lisandamisega, ka mööbli kaunistamine lisandatavate ilustistega.

aplikatuur, *muus.,* sõrmeseade mängimisel, sõrmestus.

aplitseerima, rakendama, sobitama; tarvitama, kasutama; vrd. aplikatsioon.

aplodeerima = aplaudeerima.

aplomb, endausaldus, julge, kindel esinemine.

aplus, ahnus.

apodiktiline, vastuvaidlematu, ümberlükkamatu (tõsiasi), vältimatu.

apogee, Kuu suurima kauguse punkt Maast, maakaug.

apokalüpsis (kr.), 'ilmutus'; ilmutusraamat, esijoones UT-s Johannese oma — maailma tabavaist karistuskatastroofidest ja Kristuse lõplikust võidust.

apokalüptika, juudi ilmutuskirjandus, käsitleb jumaluse ilmutusi ja igatsust messiariigi järele.

apokalüptiline, salapärane, tume; apokalüpsises esinev.

apokoop, lõppkadu, (täis-)hääliku kadumine sõna lõpult keele arengul.

apokriiva raamatud, 'peidetud, ebaehtsad r.', piibli kanoonilistele raamatutele mitteväärilisteks arvatud ning nendest eraldatud juudi ja algkristlikud vaimulikud kirjad.

apokrüüfiline, peidetud, tume; ebaehtne.

apoliid, riikkondsusetu isik.

apolliiniline, mõõdukas, tasakaalukas, rahulik, selge; vastand: d i o n ü ü s i l i n e.

Apollinaire [*-näär*], Guillaume [*gijo´m*], ps., prantsuse kirjanik, sünnilt poolakas, futurismi teoreetik, * 1880, † 1918.

Apollodoros Damaskusest [*-o´ddama´-*], Rooma keisrite tähtsaim arhitekt, † 129 p. Kr.

Apollon [*apo´-*] (kr.) e. A p o l l o (lad.), kreeka-rooma jumal, Zeusi poeg, austatud esijoones valguse, luule ja muusika (üldse kunstide) ning ennustuse jumalana; tema tähtsaim raidkuju on Belvedere Apollon (Vatikanis).

Apollonios Tüürosest [*-loo-*], keskajal laialt levinud moralistliku romaani kannatav kangelane.

apologeet, 'kaitseja', kristluse kaitseja (paganuse vastu) ning ülistaja; ülistuskirjutise autor.

apologeetika, 'kaitsemisõpetus', ristiusu kaitsemine nii kõnes kui kirjas, esialgu paganliku filosoofia, hiljem materialistliku ja üldse usuvastaste maailmavaadete vastu.

apoloog, lühike, õpetlik valm.

apoloogia, kaitsekõne, kaitsekiri, ülistusteos, esijoones ristiusu kaitsemine.

apooria, nõutu olek, nõutus.

apopleksia, rabandus, ajurabandus (←).

apoplektiline, rabanduslik; rabanduse laadi; rabandusele kalduv.

aposiopees, lausefiguur: lause lõpetamatus, selle äkiline katkestus, näit. „Ma sulle . . .“

apositsioon, *keelet.,* lisand, lauses nimisõnaline täiend peasõnale, näit. „Sulane *Juhan* sõitis linna“.

apostaasia, tõotusest, truudusest, (risti-)usust taganemine.

apostaat, taganenu, ustavust murdnu; ususalgaja.

apostel, 'saadik, käskjalg', Jeesuse jünger (õpilane) ning evangeeliumi kuulutaja; ka suurte misjonäride aunimi.

a posteriori [*-oori*] (lad. k. 'tagantjärele'), kogemusest saadav (tunnetus); *a priori* vastand.

apostill, dokumendilisand, äärемärkus.

apostlik, apostlitelt pärinev; nende õpetuse pärane.

apostlik ajastu, esijärk ristiusu ajaloos, millal kristlust levitasid esimesed apostlid.

apostlikud kogudused, esimesed ristikogudused, asutatud ning juhitud apostlite eneste poolt.

apostlik usutunnistus e. apostoolikum, vanim kristlik usutunnistus, „Mina usun Jumala Isa...", kõigile kristlikele kirikuile ühine.

apostlik-õigeusu kirik, kreeka-katoliku kirik Eestis (end. nimega vene-õigeusu kirik), allub Konstantinoopoli patriarhile. Praegune juht metropoliit Aleksander (←).

Apostlite tegude raamat, raamat Uues Testamendis, käsitleb ristikoguduste algaega.

apostrofeerima e. apostrofima, apostroofi lisandama; üttama, kõnes kellegi või millegi kaugema poole pöörduma, näit. „Tõsta pead, *oh lillekene!*", „*Sa Issand*, tule alla!"; kellegi poole ägedalt või pidulikult pöörduma.

apostroof, ülakoma, ', hääliku väljajätte märk, eraldamismärk pärisnimede ja nende käändelõppude vahel; üttamine, kõnes ms. mingi asja või puuduva isiku poole pöördumine.

apoteem, teatavate ristjoonte nimetus geomeetrias; näit. korrapärase hulknurga apoteemiks on ristjoon hulknurga keskpunktist küljele.

apoteoos, jumalustus, valitseja, sangari või üldse inimese jumalaks pidamine või tõstmine, jumalana kujutamine; taevani ülistamine.

Appalachia mäestik, vt. Apalatšia mäestik.

appartement [*apartma'ŋ*] (pr.), tubaderühm suuremas elamus.

appassionato [*-naato*], *muus.*, kirglikult, tormiliselt.

Apponyi [*a'ponji*], Albert Georg, ungari poliitik, * 1846, † 1933; kuulus kõnemees, iseseisvuspartei juht 1910—16, korduvalt minister, Ungari esindaja Rahvasteliidus.

approbatur [*-baatur*] (lad.), katsel tunnistatakse vastuvõetavaks; Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonna õppeainete õpiulatuse alamastme end. nimetus.

Apraksin [*-a'-*], Feodor, Vene riigimees Peeter Suure ajal, laevastiku organiseerija ning juht Põhjasõjas, * 1661, † 1728.

aprehensioon, (mingi asja) tegelik kellegi valdusse saamine.

après nous le déluge [*apree nuu lə delüüž*] (pr.), 'pärast meid (tulgu või) uputus', kõnekäänd, elunautija juhtmõte, muretuse väljend, moes Louis XV ajast.

apreteerima, riidele, lõngale, paberile jne. teatavate ainetega immutamisel või pressimisel, säärimisel jne. suuremat läiget, siledust ja kangust andma.

apretuur, apreteerimisvahend või -saadus.

aprikoos, aprikoosipuu karvane, tumekollane, luu ning pehme lihaga magus vili, tarvitatakse toorelt ja kuivatatult.

aprikoosipuu, viljapuu, pärit Sise-Aasiast, kuni 10 m kõrge, õitseb varakevadel, kasvatatakse ms. Palestiinas, Euroopa lõuna- ja lääneosades.

aprikoosiõli, kuivamatu rasvõli, saadakse aprikoosi seemneist.

aprill, rahvakeeles jürikuu, aasta neljas kuu, 30 päeva pikk; aprillinali, süütu petmiskomme aprillikuu esimesel ja viimasel päeval.

aprioorne, vt. *a priori.*

a priori [*-oori*] (lad.), (tunnetus) ilma igasuguse kogemuseta, mõistusest enesest, iseenesest kindel ja üldmaksev; *a posteriori* vastand.

aprobatsioon, vastava katse järel vastuvõetavaks, heaks, lubatavaks tunnistamine.

aprobeerima, heaks kiitma, rahuldavaks, lubatavaks tunnistama.

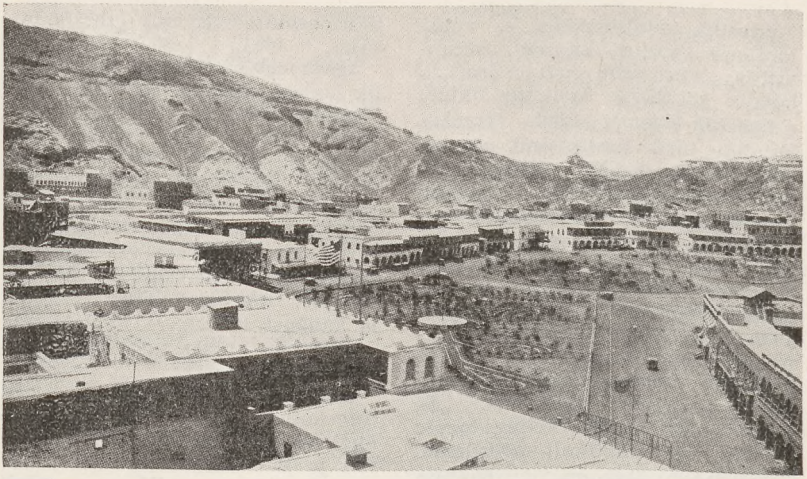
aproksimatiivne, ligikaudne, lähenev.

aproksimatsioon, lähendamine, lähendus.

à propos [*-poo*], muide, muuseas öeldud.

apropriatsioon, vägivaldne omandamine.

apsiidid, afeel ja periheel, punktid planeedi või komeedi teel, kus ta on Päikesest kaugeimal (I) või sellele lähimal (II).

Adeni linn Araabias.

apteegikaan, Euroopas esinev kirju triibuline kaan, 10—15 sm pikk, on kasutatud (peam. 19. saj.) arstinduses vereimejana.

apteegimõõdud, enne praegust meetrimõõdustikku (algühikuga gramm) apteekides tarvitatud erilised mõõdud, mille ühikuiks olid (alanevas järjekorras) meditsinaalnael, unts, drahm, skruupel, graan.

apteegitaks, apteekidele sundusliik arstimite nimekiri nende kõige kallimate lubatud hindadega.

apteek, arstimite, esijoones tugevatoimeliste ning arsti ettekirjutust vajavate arstimite valmistamise ja müügi koht vastava eriharidusega isiku juhatusel.

apteeker, apteegi pidaja, selle (rohuteadusliku eriharidusega) omanik.

apteekriõpilane esineb apteegis lihtsamate tööde tegijana, peab olema gümnaasiumi haridusega ja vastava ladina keele oskusega.

Apuleius, rooma kirjanik ja kõnekunstnik Aafrikas 2. saj. p. Kr. Ta satiiriline romaan „Kuldne eesel" ning seal sisalduv muinasjutt „Amor ja Psyche" on üldiselt tuntud.

Apuulia, maakoht Itaalia kaguosas, sisemaal kõrge ja kuiv, Aadria mere rannikuil väga viljakas ning tihedasti asustatud.

ap.-õig. = apostlik-õigeusu.

apüreksia, palaviku puudumine, palavikuta olek.

apüriit, püssirohi, mis põleb suitsuta (rootsi püssirohi).

aq, lühend lad. sõn. *aqua* 'vesi'.

aqua destillata [*akva -laata*] (lad.), destilleeritud vesi.

à quatre mains [*a katr mä'ŋ*] (pr.), *muus.*, neljal käel.

Ar, keemias argoni märk.

Araabia, suur poolsaar Edela-Aasias, Aafrikast lahutatud Suessi kanali ja Punase merega, idas piiratud Pärsia ja Omaani lahe, lõunas Araabia merega, u. 3 milj. km² ja u. 7—8 milj. el. On kõrge (eriti läänes) lavamaa, rannikuil astanguliselt alanev, enamasti kõrb ja karjamaa, ilma jõgedeta ning kuiv, välja arvatud lõunarannikud troopilise ilmastu ja taimestikuga. Elanikud peam. islamiusulised rändavad araablased (beduiinid), ka juudid, hindud ja neegrid. Poliitiliselt: iseseisvad kuningriigid Saudija Araabia (Nedžd +

Hedžas, u. 4 milj. el.) põhjaosas, Jeemen (2—3 milj. el.) lõunas, Omaan (u. 0,5 milj. el.) idas jt.; Adeni sadam ühes tagamaaga kuulub Inglismaale, samuti mitu muud punkti, peale selle tema kaitse alla Hadramaut jt. Tähtsamad linnad: Meka, muhameedlaste usuline keskkoht, ja Mediina. — Ajalugu: Muhamedi ülesastumisega 7. saj-l tõusis A. maailma ajalukku. Aasias, Aafrikas ja Euroopas tekkis rida araabia riike, mis keskajal olid suure tähtsusega. Alles 15. saj. lõpul aeti viimased araablased välja Hispaaniast. 16. saj. sattus A. Türgi alla. Viimase vastu tõsteti sageli mässe ja korraldati ümber. Maailmasõja ajal ning järel on löödud Türgist täiesti lahku ja moodustatud rida iseseisvaid riike.

Araabia kiri.

araabia keel kuulub semiidi keelte hulka, levis koos islamiga Aasias, Põhja-Aafrikas ja Hispaanias, on mõjustanud muid keeli, ise vastu võtnud nende mõjusid ning jagunenud hulgaks murdeiks. Araabia kiri jookseb paremalt poolt vasakule nagu heebrea kiri ning seal märgitakse harilikult ainult kaashäälikuid (28 märki).

araabia kirjandus ja kunst sammus oma võidukäiku ühes islamiga. Kirjanduse õitseaeg oli 7.—12. saj.; vaimulik kirj. sai alguse koraaniga, ilmlik rohke armastusluulega; luule sattus aga tugeva pärsia mõju alla; proosakirjandusest on saanud maailmakuulsaks Araabias 9.—15. saj. väljaarenenud rahvalikud muinasjutud „1001 ööd". Keskajal oli suure tähtsusega araabia teaduslik kirjandus matemaatika, keemia, tähe- ja arstiteaduse alalt, eriti tõlgitud antiikse kreeka teaduse kandmisega Euroopasse, kus see enne suurel määral oli tundmatu. — Araabia kunstis olid usulistel põhjustel pildid välditud ning seal piirduti ornamentimisega (vaibad jm.). Araabia (mauri) ehituskunstist on Hispaanias säilinud rida väärtteoseid, uuemaist näit. Alhambra (←) Granaada lähedal (14. saj.).

araabiakummi, mõnede akaatsiate koorest nõrguv kleepiv mahl, õhu käes kuivatatult läbipaistvais tükkides; saadakse peam. Sudaanist; tarvitatakse tehnikas mitmesuguseiks otstarbeiks.

Araabia kõrb asetseb Aafrikas maaribana Niiluse alamjooksu ja Punase mere vahel, lõuna pool üle minnes Nuubia kõrveks.

Araabia meri, India ookeani osa Araabia ja Ees-India vahel.

araabia numbrid, araablaste kaudu Indiast Euroopasse tulnud ning siin 12. saj. tarvitusele võetud kümme numbermärki: 1, 2, 3... 9, 0; vrd. rooma nr-tega I, II, III...

araabistuma e. arabiseeruma, araabiapäraseks muutuma; araablaseks rahvustuma.

araablased, araabiakeelsed semiidi tõugu rahvad Edela-Aasias ja Aafrikas, sõjakad maadevallutajad ning peamised islami levitajad alates 7. saj. üle Põhja-Aafrika kuni Hispaaniasse; kitsamalt Araabia elanikud, peam. karjakasvatajad beduiinid.

araalia, puu või põõsastaime perekond araalialiste suguk-st.

Araalia.

araalialised, sugukond taimi (660 liigiga) troopilistes ja lähistroopilistes maades, suurte lehtedega puud või põõsad, viimaseist mitmed ilutaimed.

Araali järv, madal, kalarikas järv Vene Sise-Aasias, Kaspia merest u. 300 km idas; u. 65 000 km².

arabesk, taimevormidest araabia

laadi stiliseeritud keerukas pinnakaunistis, lehis-ornament.

Arabesk.

arabeskne, fantastiliselt põimitud, arabeskidele omane.

arabism, araabiapärasus, araabiapärane keelend mõnes muus keeles.

arabist, araabia keele tundja.

Arago [*-goo*], Dominique François Jean [*-i'k fraŋssua' žaŋ*], prantsuse füüsik, täheteadlane ja riigimees, suure teadusliku loominguga, * 1786, † 1853.

Aragon [*-o'n*], Ebro jõe põhjapoolne haru Hispaanias.

aragoniit, mineraal, süsihapu kaltsiumi vorm, leidub kristallidena lubjarikaste allikate setteis.

Aragoonia, maakoht Kirde-Hispaanias, nõgu Ebro jõe keskjooksu ümber; kuivad rohtlad kidura taimkattega, ainult (sageli kunstliku niisutusega) jõeorud oaasidega viljakad. Suurim linn Saragossa.

arahnoloogia e. araneoloogia, zooloogia osa: ämblikuteadus.

arak e. arrak (ar.), india riisiviin.

Aramea [*-e'a*], Vana Test. järgi maa-ala põhja pool Palestiinat, juba üle 1000 a. e. Kr. aramealaste elupaik; sattus 8. saj. e. Kr. Assüüria ülemvõimu alla.

aramea keel, semiidi keelte peaharu, alates 8. saj. e. Kr. rahvusvahelise tähtsusega, Kristuse ajal Palestiinas (kõrvaletõrjutud heebrea keele asemel) juutide (ka Kristuse) kõnekeeleks, nüüd muutunud kujul säilinud seal paarisaja tuhande inimese suus.

araneoloogia = arahnoloogia.

Arany [*a'ranj*], János [*jaanoš*], ungari kirjanik, ajaloolise luule ja ballaadide, üldse rahvusliku eepilise luule rajaja Ungaris, * 1817, † 1882; tuntuimad teosed „Toldi" ja „Kuningas Buda surm".

arapaima, suurim magevee-kala troopilises Lõuna-Ameerikas, kuni 5 m pikk ja 200 kg raske.

Ararat, kahe tipuga mägi Armeenias, Vene-Türgi-Pärsia piiri lähedal, Suur.-A. 5156 m, Väike-A. 3914 m, igavese lumega kaetud. Vana Test. järgi Noa laeva maabumiskoht pärast veeuputust.

Aras, Armeenia tähtsaim jõgi, alamjooks Vene ja Pärsia piiriks, 1000 km pikk, suubub Kaspia mere lähedal Kura jõkke.

araukaaria, okaspuu (perekond 16 liigiga) Lõuna-Ameerikas, Austraalias ja Vaikse ookeani saartel, kasvab kodumail kuni mitukümmend m kõrgeks, kasvatab suuri pähkleid toitvate seemnetega; Vahemere-mail ilupuuna, meil toataimena ja kasvuhooneis.

Araukaaria.

arbalett, laskeriist vibu ja laega, millega lasti nooli, kive või ümmargusi metallkuule.

arbiter, om. arbitri, os. arbitrit, vahekohtunik.

arbitraaž, tüliküsimuse rahulik lahendamine vahekohtu[niku] abil; ka kaubanduslik vahekohus; arvutus väärtpaberite, välisraha, välisvekslite, väärismetallide jne. soodsaima ostu- ja müügikoha kindlaksmääramiseks börsidel; ka arbitraaž-operatsioon.

arbitraažkohus, kaubanduslik vahekohus äriliste tüliküsimuste lahendamiseks.

arbitraaž-operatsioon, kaubanduslik tehing kasu saamiseks ühtede ning samade börsiesemete hinnavahedest (kursivahedest) mit-

mesugustel börsidel, seega väärtpaberite, väärismetallide jne. ost odavama müügi kohast ja müük kallima hinna kohas.

arbitraator e. arbiter, vahemees, vahekohtunik.

arbitreerima, *maj.*, arbitraažoperatsioone (←) toimetama.

Arbo, Arbu, mehenimed.

arbuja e. arbutaja, arbuga (nimet. *arp*) ennustaja; nõid.

arbuma e. arbutama, arbuga ennustama, liisku heitma.

Arbusov [*-uu-*], Leonid van., Balti ajaloo uurija, * 1848, † 1912.

Arbusov [*-uu-*], Leonid noor., eelmise poeg, Balti ajaloo uurija, prof. Riias, * 1882; eriala: keskaja lõpp ja reformatsioon, ka Läti Henriku kroonika.

arbutama, arbuma (←); liisuga (midagi, näit. maad) jaotama, liisu järgi kätte andma.

arbuus, vesimelon, üheaastane taim kõrvitsõislaste suguk-st, inimese pea suuruste, tavaliselt seest roosade maitsvate mahlakate viljadega; pärit Aafrikast, kasvab Lõuna-Venemaal, Vahemere-mail jm.

Archilochos [*-i'-*], kreeka luuletaja 7. saj. e. Kr., lüürik ja pilkelaulik, värsivormide kujundaja.

Archimedes [*-meedes*], kreeka õpetlane 3. sajandil e. Kr. (* 287, † 212), vana-aja suurim matemaatik ja füüsik; põhjapanevate töödega geomeetrias ja mehaanikas. Vt. ka arhimeedese ...

Archimedese printsiip, *füüs.*, Archimedese leiutatud reegel vedelikkude ja gaaside alt üles suunatud vastusurvest neis asetsevatele kehadele (kehade kaalu vähenemisest vastavalt nende poolt väljatõrjutud vedeliku- või gaasihulga kaalule).

arco (it.), vibu, viiulipoogen.

Ardeal, Transilvaania (←) rumeeniakeelne nimi, mägismaa Rumeenia lääneosas, enne Maailmasõda Ungari idaosa.

ardenn, ardenni hobune.

Ardennid, metsarikas mägismaa Lõuna-Belgias ja Kirde-Prantsusmaal, kuni 690 m kõrge, kivisöe- ja raualademetega.

ardenni hobune, väikese ja keskmise kasvuga belgia tõugu hobune, suuremal määral kasvatatav Ardenni mägismaal.

ardente [*-e'nte*] (it.), *muus.*, tuliselt, kirglikult.

Arder, Aleksander, ooperilaulja, * 1894; a-st 1923 „Estoonia" teatri oopereis baritonilaulja, peaosad teoseis nagu „Eugen Onegin" jts.

Ardo, mehenimi.

Are, mehenimi.

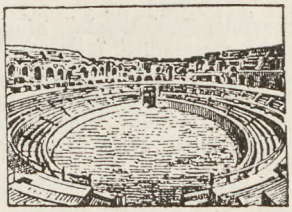
Are, vald Põhja-Pärnumaal, peamiselt Pärnu-Jaagupi, osalt Tori khk-s, 1073 el. (1934).

areaal, pindala; taimegeograafiline üksus: maa-ala pideva või tükeldase ühtlase taimkattega (näit. ühest taimeliigist või -tõust).

areekapalm e. beetelpalm, Lõuna-Aasias levinud puu, 10—12 m kõrge, kanamunast väiksemate, üheseemneliste pähklitega.

areekaseemned, areeka- e. beetelpähkli tuumad.

areen, liivaga kaetud võitlusväljak vana-rooma teatris, samuti praegu etendusplats tsirkuses ning võistlusväli spordivõistlustel; mõtteliselt üldse tegevuskoht.

Areen.

areldi, aralt, arglikult.

Aren, Peet, eesti maalikunstnik, * 1889; laiemalt tuntud on tema mitmesugused Tallinna vaated, talumajade kujutised ja mõned pannood (näit. Tallinna Balti jaamas); on töötanud dekoraatorina teatreis, õpetajana kunstikoolis, raamatute illustreerijana, raha-

ning postmargi-joonistajana jm. — Tema maali „Ülestõusmine“ vt. tahvlil 5.

arend, arenemis- või arendussaadus.

arendaator, rentnik.

Arends, Leopold, ühe vähelevinud kiirkirja-süsteemi looja (ilm. Berliinis 1860), * 1817, † 1882; tema süsteemi aluseks on esijoones k a a s häälikute märkimine; eestile katsus seda sobitada J. Kurrik (1882).

arendus, muusikaliste teemade vaba edasiarendus ning teisendus suuremas vastavas teoses; teatavate matem. mõistete nimetus; üldse arendamine.

arenemine, elus-olendi järkjärguline kujunemine munast valmisorganismini; elava looduse muutumis- ja eristumisprotsess aastamiljonite jooksul, ühtedest liikidest teiste vähehaavaline väljakujunemine; üldse mingi nähtuse või olukorra sihikindel väljakasvamine teisest; edusamm, täienemine.

arenemislugu, teadus taimede ja loomade (nii isendite kui liikide) arenemisest, püüab selle reegli-pärasust ja tingimusi kindlaks määrata. Peajaotus: ontogeenia e. i s e n d i lugu ja fülogeenia e. s u g u v õ s a lugu.

arenemispsühholoogia, hingeelunähtuste arenemise jälgimine teataval alal või mingil arenguastmel (näit. loomapsühholoogia, lapsepsühh. jne.); üldse hingeelu-avalduste jälgimine nende arengu seisukohalt.

arenemisõpetus e. evolutsiooniteooria, õpetus, mille järgi kõik maailmas aja jooksul muundub. Selle tähtsaim osa — põlvnemisõpetus käsitleb elus-olendite arenemist väheseist ning lihtsaist algvormidest keerulisemateni.

areng, arenemine; arenemisjärk.

Arenski [*aré'*-], Anton, vene helilooja, prof. ning rea helitööde autor, * 1861, † 1906.

areomeeter, vedelikkude erikaalu mõõtja, kinnine klaastoru, mis püstsuunas vedelikku lastuna vajumise sügavusega näitab selle vedeliku erikaalu.

areopaag, sõjajumal Arese küngas vanas Ateenas; sealsamas kõrgema kohtu istungikoht; üldse kõrgem, mõjukas kogu.

Ares, kreeka sõjajumal, roomlaste Mars.

arest, lühem kinnipidamiskaristus; (varanduse) kinni-, keelu alla panek.

arestant, vangistatud isik.

arestima, areteerima, vahistama, vangistama; (varandust) aresti alla panema, ametliku valve alla võtma.

arestitu, areteeritu, suletu.

arestivangla, vangistusmaja lühiajaliseks kinnipidamiseks.

aretama, taimi või loomi kavakindlalt arendama esijoones nende omaduste parandamise sihiga.

areteerima, vahistama.

Aretino [*-tiino*], Pietro, itaalia kirjanik, * 1492, † 1556; erootiline luuletaja, terav ning kardetud pilkelaulik, kirjutanud ka komöödiaid.

aretoloogia, voorusõpetus.

aretus, taimede või loomade kasvatuses nende sihikindel arendamine paremate omaduste väljakujundamiseks.

aretusühistu, ühistu loomatõugude või taimeliikide aretustöö ühiseks korraldamiseks.

argentaan, uushõbe, metallisegu tsingist, vasest ja niklist.

Argentiina, suuruselt teine vabariik Lõuna-Ameerikas, lõunaosas, enamasti parasvöötmes, u. 2,9 milj. km², 12,2 milj. el. (1935). A. läänepiir vastu Tšiilit kulgeb enamasti mööda Andide kõrget harja, põhjapiir käib peam. mööda jõgesid vastu Boliiviat, Paraguaid, Brasiiliat ja Uruguaid (vt. Ameerika kaarti). A. suurem, idapoolne osa on lai ning tasane madalmik jõgede Paraná, Uruguai ja Rio de La Plata ümber, metsatu rohtla, nn. pampa, nüüd suurelt osalt viljapõldude ja kultuurheina- ning

Merilõvid Lõuna-Argentiina rannikul.

-karjamaade all. Ilmastu: põhjaosas lähistroopiline, lõunas paras ja kuiv, peaaegu kõikjal terve. Rahvastik: enamasti kreoolid (varemalt sisserännanud romaani rahvaste järeltulijad), hispaanlased, itaallased jm. valged; ainult 30 000 indiaanlast. Riigikeel: hispaania. Saaduseid: nisu, mais, linaseemned, suhkur, loomanahad, lambavill, külmutatud liha, petrooleum, sool jm. Eriti suur on nisu, maisi, liha ja eluskarja (veised, lambad) väljavedu. Tööndusest on esikohal liha külmutamine ja pakkimine suuremais sadamalinnades. Väljavedu toimub esijoones Inglismaale, Hollandisse ja Saksamaale. Liiklemine sisemaal on Lõuna-Ameerika kohta võrdlemisi hästi korraldatud — A. tähtsamail aladel tiheda raudteevõrguga (raudteid 1934 ligi 40 000 km). Poliitiliselt on A. Põhja-Am. Ühendriikide eeskujul loodud liitvabariik kahekojalise parlamendi (saadikutekoda ja senat) ja presidendiga (valitakse 6 aastaks). Pealinn: Buenos Aires (2,23 milj. el. 1934). Ajalugu: Avastatud ja vallutatud hispaanlaste poolt 16. saj. algul, esialgu La Plata ümbruse maad; raskesti Hispaania poolt kurnatud; 18. saj. lõpul kuuluvad tema juurde ka Boliivia, Paraguai ja Uruguai; 1816 iseseisvaks kuulutamine ja teiste riikide eraldumine; kauaaegsed sisevõitlused ja sõjad naaberriikidega 19. saj-l; majanduslikult ja poliitiliselt kindlamale jalale jõudmine 20. saj. I veerandil. Maailmasõjas erapooletu. Viimaseil aegadel jällegi sisevõitlused ja presidentide vahetused.

argentiinlased, Argentiina elanikud.

argentum [*-e'nt-*] (lad.), keemias lühendatult *Ag*, hõbe.

arglema, arelda, arglen, areldakse, arelnud jne., arglik olema, aralt esinema.

Argo-laev, tähtkuju lõunataevas.

argon, keemiline element (märk

Ar), värvitu ja lõhnatu väärisgaas, aatomikaal 39,9; leidub õhus, mõn. mineraalides ning allikais ja laavas.

argonaudid, kreeka muinasloolised kangelased, kes Jasoni juhatusel laevaga *Argo* sõitsid Kolchisesse kuldvillaku järele.

Argonnid, mägismaa Kirde-Prantsusmaal, Verdunist läänes, Marne'i ja Maas'i jõe vahel, tiheda metsaga kaetud, kuni 375 m kõrge, Maailmasõjas suurte lahingute paik.

argoo, mingile ühiskondlikule kihile omane erikeel, teatavate iseloomulike erijoontega; ka salakeel.

Argos, vanas Kreekas Argolise maakonna pealinn (Kirde-Peloponnesoses); kreeka muinas-usundis sajasilmne valvur.

argument, tõendusabinõu, tõendav asjaolu, põhjend.

argumentatsioon, põhjendamine, põhjendus.

argumentima (argumentida, argumendin, argumenditakse) e. argumenteerima, tõendusabinõusid esitama, põhjendama.

argumentum ad hominem (lad.), tõendus asjasse puutuvat isikut või tema tegusid näitena esile tuues.

argürism, hõbemürgistus.

arhailine, muistne, vanamoeline, vanastiilne.

arhaism, elava, olevikukeele seisukohalt vananenud keelend (sõna või muu väljend) uueaegses keeles; üldse vananenud nähtus.

arhaistlik, vanamoelist jäljendav, vanapärasust taotlev (näit. keeles, stiilis).

Arhangelsk [*arha'*-], suurim sadamalinn Põhja-Venemaal, Dviina jõe suudmes Valge mere rannikul, tähtis metsakaubanduses, 194 000 el. (1933).

arhegoonium, kõrgemate eostaimede ja paljasseemneliste emane suguorgan.

arheiline aegkond, vanim aegkond Maakera minevikus, alates tardkoore kujunemisega kuni elu tekkimiseni.

arheoloog, muinasteadlane, muinsus-uurija.

arheoloogia, muinasteadus, käsitleb ja uurib rahvaste muistset ainelist kultuuri peam. väljakaevamiste ja leidude põhjal.

Arheoloogia Kabinet ja Muuseum, suurem muinasteaduslike esemete muuseum Tartu Ülikooli muinasteaduse õppetooli juures, asut. 1921.

arheoloogiline, muinasteaduslik.

arhetüüp, ürgvorm, algkuju; esitrükis (teiste trükkide allikas).

arhidiakon, ülemdiakon.

arhierei [*-rei'*], peapiiskop kreeka-katoliku kirikus.

arhigoonia, elu ürgtärkamine, isetekkimine, olendite tekkimine eluta ollusest.

arhiiv, kogu vanemaid kirjalikke dokumente (ürikud, kirjavahetus jm.) või mingeid erialalisi andmeid; on oma ülesandeile vastavalt väga mitmesugust laadi.

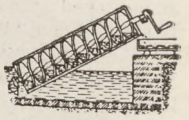
arhiivindus, arhiivi-asjandus.

arhiiviteadus, uueaegne teadus arhiivide korraldamisest; on välja arenenud peam. 19. ja 20. saj-l.

arhiivne, ürikuline.

arhimandriit, ülem-abt, kloostriülem kr.-kat. kirikus.

arhimeedese kruvi, vanaaegne kruvitaoline keerlev kanal kaldtorus, tõmbab alt vett torusse ning saadab ülalt välja; on ekslikult peetud Archimedese leiutatuks.

Arhimeedese kruvi.

arhipelaag, suurem saarestik, saarterühm; saarestik Egeuse meres Kreeka ja Väike-Aasia vahel.

Arhipenko [*arhi'*-], Aleksander, vene kujur Ameerikas, * 1887; siirdunud äärmistele katsetustele uute, fantastiliste vormide loomisel, saades ms. nn. absoluutse plastika (←) peamiseks viljelejaks.

arhipiiskop, peapiiskop.

arhitekt, loov ehitusteadlane, ehitusinsener; ehituskunstnik.

arhitektoonika, (näit. muusika-

või kirjandusteose) ülesehitus, konstruktsioon; ehituskunsti-teadus; ka ehituskunst.

arhitektooniline, ehituskunsti-, ehitustehnikapärane; ehituskunstis, -tehnikas esinev.

arhitektuur = ehituskunst.

arhitektuurmaalikunst, ehituskunstilisi motiive kasutav maalikunstiharu.

arhitektuurne, ehituskunsti-pärane; arhitektuurteose laadi.

arhivaal, arhiivis hoitav asi, arhiivi-ese.

arhivaar, teadusliku eriharidusega arhiiviametnik; ka tavaline väiksema arhiivi hoidja või korraldaja.

arhont, kõrgeimate riigiametnikkude ametinimi Vana-Kreekas.

Ariadne [*-a'dne*], kreeka muinastegelane, kun. Minose tütar, aitas sangar Theseuse lõngakera abil pärast Minotauruse tapmist labürindist välja, hüljati aga tema poolt.

Ariel, üks peaingleist juutidel; õhu vaim (kirjanduses — Shakespeare'il).

Aries, Jäära tähtkuju.

arietт, väike aaria, lauluke.

ariidne, kuiv, vihmavaene (ilmastu või maa-ala), viljatu.

Arik, om. -u, mehenimi.

arioso [*-ooso*] (it.), aaria-, laulutaoliselt.

Ariosto [*-o'sto*], Lodovico, itaalia kirjanik, * 1474, † 1533; peateos: romantiline eepos „Märatsev Roland" (Orlando furioso).

Aristarchos [*-ta'-*] Samoselt, kreeka astronoom 3. saj. e. Kr., Kopernikuse eelkäija, kõneles Maakera tiirlemisest ümber Päikese.

Aristarchos [*-ta'-*] Samotraakest, vana-kreeka tähtsaim keele- ning kirjandusteadlane Aleksandrias 2. saj. I poolel e. Kr., Homerose loomingu teaduslik väljaandja ning seletaja.

Aristeides [*-tei'-*], väejuht ja riigimees Ateenas, * u. 530, † 467 e. Kr.; Themistoklese vastasena ning vanameelsete juhina a. 482—480 maapaos, hiljem vabadusvõitleja ning a. 477 Ateena meriliidu looja.

aristokraat, aadlik; aadlivalitsuse poolehoidja.

aristokraatia, aadel, aadliseisus; sünni või jõukuse poolest eesõigustatud seisuse, vähemuse aadlivalitsus.

aristokraatlik, suursugune; aadellik, ülimuslik.

aristool, pruun joodisisaldav pulber, haavaravim.

Aristophanes [*-to'f-*], kreeka tähtsaim naljamängude autor, elas Ateenas, * u. 450, † u. 385 e. Kr.; vaateilt aristokraat, terav poliitiline pilkaja, Euripidese ja Sokratese vastane; kirjutanud u. 40 komöödiat, säilinuist näit. „Linnud", „Konnad", „Pilved", „Rahu" jt.

Aristoteles [*-to'-*], suur kreeka ning üldse vana-aja filosoof ja loodus-uurija peam. Ateenas, * 384, † 322 e. Kr.; Platoni õpilane, Aleksander Suure õpetaja; tema tööd ja mitmekülgne õpetus on kuni uuema ajani tugevasti mõjustanud Euroopa rahvaste vaimukultuuri (loogika, psühholoogia, eetika, poeetika jpm. alad). — Pilti vt. tahvlil 2.

aritmeetika, matemaatika osa — õpetus arvudest, arvutamisest, arvutamisseadustest ja -tehteist.

aritmeetiline keskmine, arvude summa jagatis nende arvude arvuga, näit. $(2 + 6 + 7) : 3 = 5$.

aritmeetiline rida, arvude rida, kus iga järgmine arv on eelmisest suurem või väiksem ühe ning sama kindla arvu võrra.

aritmomaania, teatav vaimuhaigus: arvuhullus.

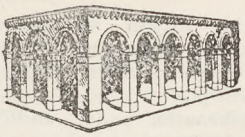
aritmomeeter, arvutamismasin (←) aritmeetiliste tehete täitmiseks.

Ariuse tüli [*ariiuse*], usutüli ristiusu kirikus 4. saj. algul Kristuse olemuse seletamisest.

arjergard, järelvägi; vastand: avangard, eelvägi.

arkaad, kaarestik, rida sammastele või tulpadele toetuvaid võlvkaari ehitistel.

arkaad-aken, pealt ümarkaarega

Arkaad.

ja külgedelt vahesambakestega piiratud aken.

Arkaadia, maakoht Kreekas, Peloponnesose keskosas, muistsel ajal vaikse, kõlbelise, rahuliku karjuselu maa; kirjanduses üldse selline idealiseeritud loodus-ilus vaikelumaa.

arkaad-õu, arkaadidega piiratud õu e. hoov.

arkaanum, salavahend, aine või arstim, mille koosseisu või saamisviisi hoiti saladuses.

Arkansas [*-ka'n-*], Mississipi jõe parempoolne haru, üle 2400 km pikk.

arkansaskivi [*-ka'n-*], valge ning sile räniliivakivi, lihvimis- ja teritamisvahend.

arkebuus, algastmeline pika ning raske rauaga tulipüss (14.—16. saj.), mille raua ots laskmisel toetus hargile.

Arkesilaos [*-si'-*], kreeka filosoof, skeptitsismi õpetaja, † 241 e. Kr.

arkoos, teatav purdkivim, tekkinud graniidist.

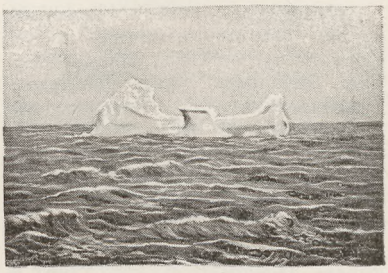
arktiline, põhjanaba-lähedane, Arktisesse kuuluv; põhjanabaline, Põhjanaba-maile omane.

Arktis, Põhjanaba-maad, põhjanaba ümbruses olevad maa-alad ja mered, nimelt ühelt poolt Põhja-Ameerika rannik ja arktiline saarestik ühes Gröönimaaga (ka Islandi enamik) ja teiselt poolt Euroopa ning Aasia põhjarannik ühes nende juurde kuuluvate saartega, vahepeal Põhja-Jäämeri e. Nabameri; maismaad u. 4 milj. km², millest enamik veel uurimata. Ilmastu on külm, kõige soojema kuu keskm. temp. lõunapiiril + 5 kuni + 10° C, võimaldades rohttaimestikku, loomade ja inimeste elatumist; põhja pool aga esinevad enamasti jää- ning lumeväljad; Gröönimaa on enam. kaetud mannerjääga (temp. alati alla 0°). Loomastikust moodustavad enamiku mere- ja rannaloomad: vaalad, hülged, jääkaru jt., rohualadel põhjapõder, polaarjänes, lemming, muskushärg, rebaseliigid ja hunt. Rahvastikku leidub Põhja-Ameerika rannikul ja saartel peam. eskimotena, kes elatuvad jahisaagist ja kalapüügist; Aasia poolel elavad samal kombel mitmed siberi rahvad ja Euroopa rannikuil laplased, pearõhku pannes põhjapõdra pidamisele, kuna aga sealsed saared on enamasti asustamata. Poliitiliselt kuuluvad Arktise saared lähedaste mandrimaade juurde, välja arvatud Gröönimaa, mis on Taani oma, ja iseseisev Island. Gröönimaa ja Labradori rannikute avastused 10. saj. lõpul viikingite poolt jäid unustusse, kuni need uuesti avastati 16 ja 17. saj. Mereteede otsimine läbi Põhja-Jäämere viis arktiliste saarte avastamisele 17.—19. saj. nii Ameerika kui Aasia poolel. 19. saj. lõpul ja 20. saj. on uuritud peam. Põhjanaba-merd ja põhjanaba (Nansen, Peary, Amundsen, Byrd).

Arktuurus, 1. suurusjärgu punakaskollane täht Karjase tähtkujus.

arkuballist, keskajal tarvitatud laskeriist kahel rattal, raami ja suure vibuga.

arkus, *mat.*, kaar.

Vana, poolsulanud ja ümbervajunud jäämägi Arktises.

arlekiin, koomilise osa mängija esijoones itaalia rahvakomöödias, naljahammas, klaun.

arm, om. -i, kinnikasvanud haava jälg.

arm, om. -u, armastus, halastus.

Arma, naisenimi.

armaada (hisp. k. 'relvastatud jõud'), sõjalaevastik, esijoones Hispaania kun. Philipp II „võitmatu armaada" (160 laeva), mis Inglismaa vallutuskatsel 1588 enamasti hukkus.

armadill, imetaja loom Lõuna-Ameerikas, armadillide e. vööloomlaste suguk-st.

armama, armata, armu andma.

Armas, om. Armsa, mehenimi.

armatuur, varustis; abiriistad, masina või seadise täiendus-osad, näit. ventiilid, kraanid, kaitsevahendid jm.

Armavir [*-vi'r*], linn Kaukaasias, Kubani jõel, raudtee-sõlmpunkt, 90 000 el.

armee, suurem sõjaväeüksus ühise ülemjuhatuse all laiemate operatsioonide teostamiseks; üldse riigi sõjavägi, sõjajõud.

Armeenia, kõrgmaa Musta ja Kaspia mere vahel, lõunas piiratud Kurdistani mäestikuga; kõrglavad 800—2000 m ü. mp., mäeahelikud ja tipud aga 3000—4000 m, kõrgeim tipp Suur-Ararat 5156 m. A-st saavad alguse mitmed j õ e d: Kura, Aras (voolavad Kaspia merre), Eufrat ja Tigris (suunduvad lõunasse). Suuremad j ä r v e d: Goktša (Venes), Van (Türgis), Urmia (Pärsias). I l m a s t u on talvel külm ja lumerikas, suvel kuum ning kuiv, taimestik seetõttu kidur; esinevad peam. kõrgrohtlad, ainult kirdes metsad. R a h v a s t i k: peamiselt ristiusulised armeenlased, nende kõrval aga türklased, kurdid, pärslased, tatarlased, turkmeenid jm. Rahvastik elatub vaevaliselt aiandusest, põllundusest ja karjandusest. Majandusliku kitsikuse ja valitsevate rahvaste surve tõttu on armeenlaste väljarändamine olnud suur. P o l i i t i l i s e l t jaguneb A. kolme riigi vahel. Kirdeosa (Taga-Kaukaasias) moodustab A. autonoomse nõukogudevabariigi Vene sots. vabariikide liidus, u. 1 milj. el. (1931), on Vene tähtis puuvilla tootmise ala, kunstliku niisutusega; pealinn Erivan (111 500 el.). A. suurem, läänening edelaosa kuulub Türgile, on metsik kõrgmägede-ala, „Türgi Siber"; linnad: Erzerum, Kars, sadam Trapezund. Ida- ning kaguosa on Pärsia provints pealinnaga Täbris. — A j a l u g u: Indo-Euroopa tõugu armeenlased rändasid siia u. 650 e. Kr. ja sulasid kokku ürgelanikega; u. 550 e. Kr. sattusid nad pärslaste võimu alla; a. 190 ajutiselt võõrvalitsustest vabanenud, jagunes A. Väike-A-ks (läänepool Eufrati jõge) ja Suur-A-ks (Eufratist idas), millest viimane jõudis heale järjele I saj. e. Kr. Mõlemad A. osad, eriti aga Suur-A., said alatiseks tüli- ning vallutusobjektiks võõrriikidele ja -rahvastele (roomlased, partlased, mongolid, araablased, Bütsants, pärslased, türklased jt.) ligi kahe aastatuhande jooksul. Alates 16. saj-st on A. läänepoolne enamik püsivalt kuulunud Türgile, idaosa Pärsiale. Venemaa vallutas põhjapoolseid alasid a. 1828 Pärsialt ja 1878 Türgilt. Muhamedi usku türklased ja kurdid korraldasid 19. saj. lõpul ja 20. saj. algul, eriti Maailmasõja ajal, armeenlaste tapmist ning hävitamist. Iseseisva A. riigi loomine pärast sõda ebaõnnestus.

armeenia keel kuulub indo-euroopa keelkonda, on sõnavaras pärsia ja kreeka keele mõjustatud.

armeenia kirik on oma olemuselt ja jumalateenistuse korralt kr.-kat. kiriku taoline, kuid iseseisev ja rahvuslikult omapäraseks kujunenud juba 6. saj. algul. Väikesel määral esineb Armeenias ka rooma-katoliiklasi ja veel vähem protestante.

armeenia kirjandus, esialgu vaimulik, tekkis 5. saj. p. Kr., kujunes aga tõeliselt alles 9.—13. saj.;

siis järgnenud suurema languse järel elustus see uuesti 19. saj-st alates.

armeenia kunst on avaldunud peam. kiriklikus ehituskunstis ning andnud tugeva omapäraga teoseid alates 7. saj. kuni 13. saj. sõdade ja hävituste ajajärguni; moodustab bütsantsi ehituskunsti eriharu üldilmelt raskepäraste ja nüritorniliste ehitistega, on oluliselt mõjustanud vana kiriklikku arhitektuuri Ida-Euroopas ja isegi romaani maades.

armeenlased, indo-euroopa päritolu ristiusuline rahvas Armeenias.

armeerima, relvadega varustama, relvastama, sõjakorda seadma.

armiiniuslased, ettemääramisõpetusevastane usuvool hollandi reformitud kirikus.

Arminius [*-mii-*], Jakob, hollandi usuteadlane, prof., * 1560, † 1609; nn. armiiniuslaste voolu looja.

armistuma, armiliseks muutuma, armidega kattuma.

armkaunistus, keha ilustamine loodusrahvail nahasse tehtavate mustriliste haava-armidega.

Armoorika mäed, madal mäestik Loode-Prantsusmaal (Bretagne'is, Normandias), tekkis kivisöeajastul ja oli varemalt kõrgmäestik.

Armstrong [*aam-*], William G., inglise leiutaja ning sõjatööstur, * 1810, † 1900.

armuandmine e. armustus, määratud kohtuliku karistuse kergendamine või kustutamine kõrgeima riikliku võimu poolt.

armuk, armastatu.

armukadestama (kedagi), armukade olema (kellelegi).

armulaud, ristiusu altarisakrament, rajatud Jeesuse poolt tema surmapäeva eelõhtul (suurel neljapäeval) püha õhtusöömaajana.

armuma (kellessegi), armutundeisse langema, (kedagi) armastama hakkama.

armustama, armu andma.

armuõpetus, õpetus Jeesusest kui patuse inimkonna päästjast, evangeeliumi nimetus eesti kirikukeeles.

arnika, suurte kollaste korv-õitega arstimtaim Kesk-Euroopa niiskeil mäginiitudel. Eesti rahvakeeles arnikas.

Arnika.

arnikaõied, -tinktuur, arstim.

Arnim, L. Achim, saksa romantiline kirjanik, * 1781, † 1831; kogus, viimistles ja avaldas (koos Brentanoga) saksa rahvalaule.

Arnim, Bettina, eelmise naine, saksa romantiline kirjanik, * 1785, † 1859; oma noorpõlve armastuse põhjal Goethe vastu kirjutas kuulsa teose „Goethe kirjavahetus ühe lapsega" (1835).

Arno, jõgi Kesk-Itaalias, 248 km pikk, voolab Apenniinidest läbi Firenze, suubub Pisa juures Liguuria merre.

Arnold Brescia'st [*brešast*], munk, rahvajutlustaja, astus välja paavsti ilmliku võimu vastu, hukati 1155.

aromaatiline, aromaatne, aroomiline, healõhnaline, lõhnav.

aromaatiline piiritus, eeterlikke õlisid sisaldav alkoholilahus.

aromaatiline vesi, *rohut.*, eeterlike õlide vesilahused.

aromaatsed ühendid, bensoolist tuletuvad orgaanilised ühendid, bensool-süsivesinikud (näit.: naftaliin, fenool); vrd. alifaatsed ühendid.

aroom, hea, meeldiv lõhn.

aroruut, mitmete troopiliste taimede juurte tärklis, kergseeditavuse tõttu laste ning haigete toiduaine.

Arp, om. Arbi, mehenimi.

arp, om. arbu, teatav ennustamis-, arbumisvahend; liisk.

Árpád [*aa'rpaad*], madjarite esimene suurvürst, võitis neile 895. a. paiku Ungari ja Transilvaania, † 907; sellenimeliste Ungari kuningate (997—1301) esiisa.

arpima, arpida, arbin, liisku heitma.

arrak = a r a k.

arranžeerima, korraldama; seadma, õiendama, joonde ajama; toime panema.

arreteerima = areteerima.

Arrhenius [*arree-*], Svante, rootsi kuulus füüsik ja keemik, prof., * 1859, † 1927; teoseid mitmelt alalt; ioonideteooria looja.

arrogants, ennasttäis-olek, upsakus, häbematus, jultumus, ülbus.

ars (lad.), kunst; oskus.

ars amandi [*ama'-*], armastuskunst, Ovidiuse ühe armastust käsitleva teose pealkiri.

arseen, keemiline element (märk *As*), terashall, metaljas, kuid rabe algaine, erikaal kristalses olekus 5,73. Leidub looduses puhtal kujul, kuid harilikult väävel-ühenditena, lendub kuumutamisel, põleb leegiga. Annab palju ühendeid, mis on enamasti mürgised.

arseenik, esijoones valge arseenik, arseentrioksüüd, As_2O_3, valge, väga mürgine pulber; kasutatakse arstimina kehv-veresuse, naha- ja närvihaiguste puhul, rotimürgina, konservimiseks, rohelise värvi valmistamisel jm.

arseenkloriidid, arseeni ja kloori ühendid.

arseenmürgistus, mürgistus arseeniühendeist nende sattumisel seedeorganeisse või kopsudesse; ägedal kujul toob surma mõne tunni või päeva jooksul, tekitades enne suuri valusid maos, sooltes, oksendamist, kõhulahtisust jm.; kroonilisel kujul esineb tööndushaigusena, toob seedekorratusi, liikmevalu, närvihäireid, halvatusi jm.

arseenraud, arseeni ja raua ühend, kristalne mineraal.

arseensulfiidid, arseeni ja väävli ühendid.

arseenvask, vasemaak, arseeni ja vase ühend.

arsenaadid, arseenhappe soolad.

arsenal, riiklik relvade jm. sõjavarustise ladu ühes nende valmistamis- ja parandamistöökodadega.

arseniidid, arseenishappe soolad.

arsis (kreeka k. 'tõus'), värsirõhk, teesise vastand; *muus.*, rõhutu taktiosa.

ars longa, vita brevis (est), ladinakeelne kõnekäänd, 'kunst pikk, elu lühike on'.

arssin, veneaegne pikkusmõõduühik, jaguneb 16 verssokiks või 28 tolliks, = 0,7112 m; 3 arssinat = 1 süld.

arst, inimhaiguste-teadlane, peab olema vastava kõrgema eriharidusega ning olema sooritanud tema tegevuseks nõutavad riigieksamid.

arstiabi, arstliku abi andmine; riigiametnikele ja nende perekonnaliikmeile riigi poolt täielikult või osaliselt tasutavad arstimiskulud, või jälle neile tegeliku arstiabi tasuta andmine.

arstide nimekiri, kelle tegevus on riigi piirides lubatud, avaldatakse igal aastal ning leidub igas apteegis.

arstim, arstirohi, ravim.

arstimine e. ravimine on Eestis lubatud ainult arsti kutsega ning arstliku tegevuse loaga arstidele, välja arvatud esmas-abi andmine õnnetusjuhtudel ja muu juhuslik abistus.

arstimtaimed, metsikult kasvavad või kodundatult kasvatatavad taimed, mille osadest saadakse või valmistatakse arstimeid, dieetilisi maitseaineid, vürtse jms., näit. palderjan, leesikas, kummel, köömen, moon, kadakas jt.

arstiteadus e. meditsiin, inimhaiguste tundmise ja arstimise teadus; oli vanul kultuurrahvail (nagu nüüdki veel loodusrahvaste juures) preestrite ja nõidade, mitte arstide käsitada. Teadusliku aluse vanaaja arstiteadusele pani Hippokrates Kreekas 5. saj. e. Kr., kelle õpetused ühes rooma Galenose omadega (2. saj. p. Kr.) olid mõõtuandvad kogu keskaja jooksul, mil see teadus oli õitsel eriti araablaste juures. Kristlaste mail nihkus ta uuesti ära reaalsetelt alustelt, kogemuste ja vaatluste pinnalt. Uusi reforme tõid 16. saj-l Paracelsus ja Vesalius, asu-

des loodusteaduslikule uurimiste alusele. Suuri edusamme tegi ta ning arenes tõeliseks teaduseks alles 19. saj-l, millal seda soodustasid mitmed leiutised arstiteaduslike riistade, keemia ja füüsika alal. Seda edu tähistavad näit. pööretsünnitanud pisilasvaba operatsioon ja pisilasvastane haavadekäsitlus, avastused bakterioloogias, kaitsepookimine, kõige viimasel ajal röntgenikiirte ja raadiumi kasutamine ravi otstarbel. Arstiteadus on jagunenud terveks hulgaks erialadeks, kus spetsialiseerumise teel on jõutud üha kiirenevaile edusammudele. Ta haarab endasse õpetused inimese keha ehitusest (anatoomia), keha ning elundite tegevusest (füsioloogia), tervishoiuõpetuse (hügieenika), haiguste-õpetuse (patoloogia), haiguste äratundmise õpetuse (diagnostika), õpetuse haiguste ravimisest (teraapia) jm. Rakendus-erialadest olgu nimetatud näit. haava-arstiteadus (kirurgia), närvihaigused (neuroloogia), vaimuhaigused (psühhiaatria), naistehaigused (günekoloogia), sünnitusabi, sisehaigused, lastehaigused, silma-, kõrva-, nina-, kurguhaigused, naha- ning suguhaigused jpm. Riiklikes huvides teotseb kohtuarstiteadus — kuritegevuse avastamiseks.

arstivanne, kirjalik arstitõotus tema allkirjaga, mille ta annab vastavale kõrgemale õppeasutisele arstidiplomi saamisel ja mis sisaldab arsti kutse-eetikasse kuuluvaid tingimusi.

arteer, tuiksoon.

arteerilubjastus, vt. arterioskleroos.

Arteesia kaev
(a ja b veekindlad kihid, c vett juhtiv kiht).

arteesia kaev, kaev, millest vesi iseenesest välja voolab või purskub, sest et see on maapinnas kaevust kõrgemate veekihtide surve all.

artefakt, kunst-tehis.

artell, töölisühing, mis vastava kirjaliku lepingu alusel teotseb oma liikmete isikliku töö kaudu teataval alal, nende ühisettevõttel ning ühisvastutusel.

Artemis, kreeka jahijumalanna, ka viljakuse, taime- ning loomariigi ja kuu jumalanna; roomlaste Diana.

arteriaalne, tuiksoonesse puutuv või sinna kuuluv.

arteriit, tuiksoonepõletik.

arterioskleroos, haigus: tuiksoonelubjastus, -kõvastus, tuiksoone aegajaline kitsenemine, selle seinte paksenemine, kõvastumine, lubjastumine ja habrastumine vanemas eas; tuleb ette ka varemalt raskest kehalisest või vaimsest tööst, süüfilise jm. nakkushaiguste ning alkoholi ja nikotiini mürgist.

artifitsiaalne, kunstlik, kunst-tehislik (kunstlikult tehtav).

artikkel, ajakirja, ajalehe, koguteose kirjutis; avaldatud seadus, määrus, otsus jms.; kirjutise, seaduse, määruse, lepingu jne. osa, lõige; nimisõna mõiste määrasust või umbmäärasust ja sugu tähistav lühisõna (näit. pr. *le, la* ja *un, une,* sks. *der* ja *ein* jt.).

artikulatsioon, artikuleerimine, liigendamine, selgelt, liigendades hääldamine; jagunemine, liigendumine, liigendus.

artikuleerima, liigendama, eraldama, osadeks lahutama; selgelt, liigendades hääldama.

artilleeria, kahurvägi, suurtükivägi; kahuri-, suurtüki-asjandus.

artillerist, kahurväelane.

artist, kunstnik, eriti teatris, tsirkuses; osav meister mingil alal.

artistlik, osav, meisterlik; kunstipärane, kunstnikupärane.

artišokk, ohakataoline taim korvõieliste perekonnast, kuni 2 m kõrge, esineb Kesk- ning Lõuna-Euroopas tuntud köögiviljataimena, millest toiduks tarvitatakse õiekorvi ja leherootsusid.

Artišokk.

artriit, liigesepõletik.

artrodiirid, väljasurnud, mitmed neist hiiglasuured kalad devoni ajastust, tugeva luukerega (kilpidega) kehapinnal, rüükalad. Nende jäänuseid leidub ka Lõuna-Eesti punases liivakivis.

artropoodid, lülijalgsed, hõimkond selgrootuid loomi, kuhu kuuluvad vähid, ämblikud, hiidjalgsed, küüsikloomad, tuhatjalgsed putukad.

Artsõbašev [*-baa-*], Mihhail, vene naturalistlik kirjanik (erootiline rom. „Sanin" 1907), * 1878, † 1927.

Artus e. Arthur, muinaslooline kelti kuningas ja väejuht 6. saj. p. Kr., ristiusu kaitsja ühes 12 „ümmarguse laua rüütliga", näit. Lancelot, Tristan, Perceval jt.; on andnud ainet paljudele kangelaslugudele ja seiklusromaanidele.

aru, kuiv rohumaa; mõistus.

Aru, vald Edela-Tartumaal, Nõo khk., 926 el. (1934).

aruandeaasta, kalendriaasta või muu tegevusaasta, mille kohta käib esitatav aruanne.

aruanne, kontrollivale võimule esitatav ülevaade tegevusest või tuludest ja kuludest teatud aja kohta.

aruheinad, kõrreliste taimede perekond, Eestis 7 liiki, neist tavalisem ning tähtsaim niiduhein: päris aruhein.

aruheinamaa e. aru, kuiv niidumaa peam. kõrreliste roht-taimedega.

Aruküla, raudteejaam Tallinna-Tapa liinil, 24 km Tallinnast, Lagedi ja Raasiku vahekohal; külanimi mitmel pool Eestis.

Aruküla koopad, mitusada meetrit maa alla ulatuvad koopad Tartu ligidal (2 km) Tallinna maantee ääres, tekkelugu vaieldav, devoni liivakivisse arvatavasti eelajaloolisel ajal kaevatud.

arupärimine, rahvaesinduse liikmete poolt esitatav selgitusenõudmine valitsuselt või mõnelt ministrilt nende tegevuse üle; sellele järgnevad läbirääkimised ning seisukohavõtmine parlamendi poolt.

Aruwimi, Kongo jõe parempoolne haru Kesk-Aafrikas, u. 1300 km pikk.

arv, ühte liiki üksuste hulk, saadav nende loendamisel, näit. 1, 2 või 3 jne., samuti nimetus viimastest tuletatud matemaatilistele üldististele. Kui eseme liik on nimetatud, näit. 5 koera, esineb meil nimega arv, muidu nimeta arv, näit. 5. Tervikuid nimetav arv on täisarv, näit. 3, terviku võrdseid osi loendav aga murdarv, näit. üks kolmandik, kaks viiendikku. Täisarvu ja murdarvu summa on sega-arv. Arv, mis jagub 2-le, on paaris-arv, vastasel korral paaritu-arv. Alg-arv ei jagu mõne teisega, näit. 3, 5, 7, kordarv aga jagub, näit. 6, 8, 9, 15. Põhi- e. kardinaalarv näitab arvu (1, 2, 3 jne.), järg- e. ordinaalarv järjekorda (esimene, teine, kolmas jne.). Positiivne arv on tavaline arv üle nulli, negatiivne arv — alla nulli (—1, —2, —3 jne.). Matemaatikas esineb veel muidki arvude liigitusi ja nende mõistete laiendeid.

arvamus, kindel arvamine mingis küsimuses, arvamise avaldus, eriti asjatundja (eksperdi, oskuri) otsus mingis eriküsimuses.

arvandama, arvamust avaldama.

arvang, arvamusavaldus.

arvatlema, arvatleda e. arvatella, arvatlen, arvatlesin, arvatletakse e. arvatellakse, arvatlenud e. arvatelnud, jne., korduvalt arvama, arvamusi kaaluma, mõtteid mõlgutama; arvutlema, kalkuleerima.

arve, müüdud kauba või tehtud töö nimekiri, mis näitab ühtlasi, kui palju tuleb selle järgi maksta;

raamatupidamises kahe poolega arvestustabel tulude ja kulude märkimiseks.

arveaasta, ajavahemik teatavast kuupäevast ühel aastal kuni sama kuupäevani järgmisel aastal, missuguse aja kohta peetakse raamatuid ning koostatakse aruandeid, näit. aeg 1. IV 37 — 31. III 38.

arvekoda, pankadevaheline asutis nende omavaheliste arvete vastastikku õiendamiseks arvete vastastikku üksteisega katmise teel, kusjuures rahaga tasutakse ainult iga päeva lõpuks tekkiv arvete vahe.

arvelaud, raam, mis on varustatud põiktraatide ja nendel liikuvate kuulikeste või kettakestega arvutamise otstarbeks, arvutusraam (←).

arveldus, vastastikune maksukohustuste arvestamine, näit. arvekojas, kliiring.

Arvelius [*arvee-*], Friedrich Gustav, koolimees ja üks esimesi ilmlikke kirjamehi Eestis, * 1753, † 1806; avaldas õpetlikud teosed: „Üks Kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat" (I 1782, II 1787) ja „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat" (1790).

arvestaja e. nn. „voolumõõtja", aparaat tarvitatava elektrivoolu hulga, elektrienergia mõõtmiseks; mõõduühikuiks on seejuures vatttund (Wh) v. kilovatt-tund (kWh). Arvestajaid on väga mitut tüüpi.

arvestama (midagi), arvesse võtma, arvesse panema v. kirjutama.

Arvi, mehenimi.

Arwidsson, Adolf Ivar, soome ajakirjanik, ajaloolane ja kirjanik, * 1791, † 1858; toimetas soomemeelset ajalehte, oli Rootsis maapaos, avaldas ajaloolisi teoseid, rahvalaule ja romantilisi luuletusi.

arvjoonis, mingi nähtuse kohta käivate arvuliste andmete võrdlev kujutis joonisena — nähtuse ülevaatlikustamiseks, uurimiseks ja teiste nähtustega võrdlemiseks. Arvjooniste tähtsaim liik on d i a g r a m m, kus arvulised andmed esitatakse joonises kõrvutiolevate tulpadena (tulpjoonis), pindadena (pindjoonis) või kõverjoontena. Diagrammi kõrval tuntuim on k a r t o g r a m m, kus nähtuse esinemistihedus või -laad teataval geograafilisel alal on selle kaardil tähistatud erisuguste värvide või erimärgistusega.

arvlema, arvelda, arvlen, arvlesin, arveldakse, arvelnud jne., arvutama; ühte-teist arvama või arvata püüdma.

Arvo, mehenimi.

arvsõnad e. numeraalid, käändsõnad, mis tähistavad arvusid või järjekorda, näit. *kolm, neljandik, kuues.*

Arvu, mehenimi.

arvustama, kritiseerides hindama, kriitiliselt asjasse suhtuma.

arvustus e. kriitika, väärtusseisukohalt analüüsides hindamine.

arvusümboolika, usus või ebausus teatavaile numbreile teatud tähenduse omistamine; näit. ristiusus esineb 3 kõige hea sümbolina, üldiselt 7 õnne- ja 13 õnnetust-toova arvuna.

arvusüsteemid, parema ülevaate saamiseks suurtest arvudest üheliste liitmisviisid suuremaks liitühikuks, milleks enamasti on olnud kas 5, 10 või 20. Praegu on kultuurrahvastel tarvitusel ainult kümnendsüsteem, mille aluseks on 10, s. o. mille juures iga kümme ühikut moodustavad ühe suurema ühiku, näit. 10 ühelist = 10, 10 kümnelist = 100, 10 sajalist = 1000, jne.

arvutama, arvudega tehteid toimetama, välja arvama, rehkendama.

arvuteadus = matemaatika.

arvuteooria käsitleb täisarvude omadusi.

arvuti, arvutusvahend (arvutusraam, -masin vms.).

arvutlema, arvutleda e. arvutella, arvutlen, arvutlesin, arvutletakse e. arvutellakse, arvutlenud e. arvutelnud, jne., korduvalt arvutama; välja arvutama; kalkuleerima, kõiki arvatavaid tegureid kokku võtma ning ette arvestama.

arvutuslükati, arvutusriist: logaritmiline joonel (joonlaud) teineteise suhtes nihutatavate logaritmiliste astmikkudega, võimaldab mehaanilist korrutamist, jagamist, juurte leidmist jm.

arvutusmasin e. aritmomeeter, masin arvutustehete toimetamiseks, teostab liitmist ja lahutamist vända pööramisel, korrutamist ning jagamist korduva liitmise ja lahutamise teel.

arvutusraam e. arvelaud, arvutusriist: raam kahe külje vahel olevate rööbitiste traatidega, millele on lükitud kettakeste-read; üks rida tähistab ühelisi, teine kümnelisi, kolmas sajalisi jne.; arvutusraamiga toimetatakse ainult liitmist ja lahutamist.

arvutähised e. numbrid on ajaloos esinenud isegi varemalt kui kirjatähed ja määratus hulgas märkimisviisides. Praegu on kultuurrahvail tarvitusel osalt rooma numbrid, näit. I, II, III, IV, V..., tavaliselt küll järgarvudena (= vastavalt 1., 2., 3., 4., 5.), üldiselt aga araabia numbrid, nimelt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0; suuremaid arvusid viimaste puhul tähistatakse nende numbrite asendi abil üksteisest paremal või vasakul, nende kohtadega.

arütmia, rütmitus, rütmita olek.

as, *muus.*, = la-bemoll.

As, keemias arseeni märk.

as., lühend sõnust *asemel, asundus, asemik, asetäitja.*

a/s. ja **a.-s.,** lühendid sõnast *aktsiaselts.*

A/S = Aktsiaselts (pärisnimes).

asaföötidavaik = juudavaik.

asalead, külmalembesed ilutaimed, ilupõõsad kollaste, oranžide, punaste ja valgete õitega, alpirooside alaperekond esijoones Ida-Aasiast ning Põhja-Ameerikast.

Asalea.

asbest, kiudjas läikiv, painduv ning tulekindel mineraal, lubjapaoga seotud magneesiumi silikaat, kasutatakse tulekindla riide või papi jne. valmistamiseks.

asbestvill, kiudaine asbestist.

Ascension [*əsse'nšən*], vulkaaniline kaljusaar Atlandi ookeani lõunaosas, 88 km², Inglise kivisöejaam laevadele.

ase, voodi, lamamiskoht, magamispaik; asupaik, -koht, ka endine asukoht.

aseained e. surrogaadid, teiste, ehtsate ning kalliste ainete asemel nende odavamuse või kergema kättesaadavuse tõttu tarvitatavad ained; on erilise tähtsusega mitmesuguses tööndu ses.

asehaldur, asevalitseja, harilikult keisri või kuninga asemik mõnes kaugemas riigiosas.

asehaldus, asevalitsus.

aseismiline, maaväringuteta (maala).

asekaristus, kriminaalkaristus, mis karistatavast isikust või mingeist erioludest olenevalt asendab peakaristust, näit. rahatrahvi asemel arest.

aseksuaalne, mittesuguline, sugutu.

asemik, asetäitja.

asend, asukoht maakeral, maastikus või üldse ruumis; kehaseis; muusikas akordi seis.

asendama (kedagi kellegagi, midagi millegagi, kedagi või midagi), (kellegi, millegi) asemele panema (kedagi, midagi), (kellegi, millegi) asemele astuma või asemel olema.

asenduma (kellegagi, millegagi), (kelleski, milleski endale) asendajat saama või omama.

asendus e. substitutsioon, asendamine, esijoones matemaatilises avaldises mingi sümboli asendamine arvulise suurusega.

asendusravi, puuduliku või vähese sisenõristuse e. sisesekretsiooni ravi mõne looma vastavate näärmemahlade e. sisenõrega, opoteraapia e. elundimahl-ravi ja organoteraapia e. elundiaine-ravi.

asenema = asetsema.

asepikendus, häälikuloos sõna

mingi hääliku pikenemine mõne muu silbi lühenemise või kao tõttu.

aseptika, haigusidudeta, pisilasvaba haavadekäsitlus, kusjuures nii haige nahka kui arsti käsi ja arstiriistu selleks kas antiseptiliste vahenditega või muul teel desinfitseeritakse, pidades operatsiooni juures ühtlasi piinlikku puhtust.

aseptiline, haigusidutu, pisilasvaba.

aseptool, teatav antiseptiline (pisilasvastane) vedelik, tarvitatakse ka sissevõtmiseks mao- ja sooltekatarri puhul.

asepärija, isik, kes on määratud pärijaks mõne esimese pärija äralangemise puhuks.

Aseri, telliskivitehas ühes külaga Kalvi vallas, Virumaal, Soome lahe rannikul, Sonda jaama kohal.

asesõna e. pronoomen, liik käändsõnu, mis väljendavad nimi- ja omadussõnade mõistet ja millega neid asendatakse, näit. *mina, sinu, see, kes, kumb, missugune* jt.

asetama (kedagi, midagi), kuhugi panema või seadma, paigutama.

asetsema, (kuskil) aset olema.

asetuma, (kuhugi) aset võtma.

asetus, asetamine; asetsemisviis, näit. elundeil kehas, vililasel emaüsas, maakihtidel maakoores jne.

asevalitseja, monarhistliku riigi pea asetäitja, näit. tema alaeasuse puhul regent; ka asehaldur (←).

asfalt, om. asfaldi, kõva maavaik, maapigi e. juudapigi, läikiv, must või tumepruun mass, mida kasutatakse tänavate sillutamisel; leidub looduslikuna Trinidadi ja Kuuba saarel, Venetsueelas, Mehhikos, Surnumere juures jm., koosneb peam. bituumenist; kunstlikuna saadakse nafta, kivisõetõrva, põlevkiviõli jm. jääkidena nende destilleerimisel — nn. gudroon.

asfalteerima = asfaltima.

asfaltima, asfaltida, asfaldin, asfalditakse, asfaltinud, asfalditud jne., asfaldiseguga katma.

asfaltkivi, teede ehitamisel kasutatav asfalti sisaldav (lubja-)kivi.

asfaltsillutis valmistatakse tänavaile ja kõnniteedele kuumendatud asfaldi segamisel liiva, kruusa või kivikillustikuga, kusjuures segu kindlale alusele soojalt kinni tambitakse või rullitakse; sel teel saadakse asfalt-makadam-tee.

asianism, Väike-Aasias 3. saj. p. Kr. kujunenud kirjanduslik stiil, tore, uhke, paatoslik stiil.

asideriidid, rauavabad meteoriidid, moodustavad ühes aeroliitidega kivimeteoriitide rühma.

asi iseeneses, tunnetusõpetuses: see, mis tõeliselt on olemas, kuid meie meeltega pole tunnetatav; selle järgi meie tunnetame ainult tõelisuse väliseid ilmumeid. Selle mõiste (saksa k. *Ding an sich*) looja on I. Kant.

asimuut, *tähet.*, sihinurk, nurk kahe püst-tasapinna vahel, millest üks läbib mõnda eset taevas (näit. tähte) või maakeral, teine aga taeva- või geograafilist meridiaani.

asimuut-kompass, suunamääramis-seadisega kompass.

asitõendid, kohtuprotsessis asjad, mis protsessialuse olu või teoga otseses ühenduses olnutena aitavad küsimust selgitada.

asjaajaja e. asjur, suuremas kantseleis vanem kantseleiametnik, sageli asjaajamise juhataja, mõnikord teatava eriülesandega ametnik asutises.

asjaajamiskeel, keel, mida tarvitatakse riigi- või omavalitsusasutise sisemises asjaajamises, samuti läbikäimises temaga.

asjama, asja ajama.

asjaosaline, asjasse puutuv, asjast osa võttev isik.

asjatoimetus e. teht (om. tehi), asi (kohtuasi jne.) ühes juurdekuuluvate dokumentidega; ka toimik — tehisse puutuvate paberite, dokumentide jms. kogu (aktikaante vahel), akt.

asjur = asjaajaja.

askarid, päriselanikest sõdurid Ida-Aafrikas.

askariidid, solgelased, loomasugukond ümar-ussiliste seltsist.

askees, vali enesekasvatus usulis-kõlblatel motiividel, kirgede ja

tungide mahasurumine, lihasuretamine, enesepiinamine, tahtesuretamine, kehaline ja vaimne enesevõitmine.

askeet, lihasuretaja, askeesija.

askeetika, õpetus askeesist.

askeldama (kuskil, millegagi), tegev olema, sekeldama.

asketism, askeetide maailmavaade; askeetiline eluviis, askees.

Asklepiades [*-pi´-*], kreeka lüürik 3. saj. e. Kr., värsivormi arendaja.

Asklepios [*-lee-*], kreeka arstikunsti-jumalus, sümboliks (kepi ümber keerdunud) madu.

Askold, varjaagide vürst, vallutas u. 865 Kiievi linna.

Asmara [*azmaara*], Itaalia asumaa Erütrea pealinn Kirde-Aafrikas, 23 000 el.

Asmuss, Hermann, zooloog, * 1812, † 1859; oli ülikooli õppejõud Tartus, omab erilisi teeneid Tartu Ülikooli Zooloogiamuuseumi korraldamisel ning T. Ü. Geoloogiamuuseumi kollektsionäärina, spetsialiseerudes eriti kalakivististe kogumisel Aruküla koopaist.

Aso, mehenimi.

asomnia, uneta olek, unetus.

asoot e. a z o o t = lämmastik.

asootiline, lämmastikune, lämmastikku sisaldav.

asotomeeter, lämmastikumõõtja.

aspar, parsahein (sks. *Spargel*), mitmeaastane taim liilialiste suguk-st, kuni 1,3 m kõrge põõsas heleroheliste nõeljate lehtede (raagude) ja punaste marjakestega; selle mulla-aluseid noori valgeid varrevõsusid kasutatakse peene, hinnatava köögiviljana, eriti Lääne-Euroopas ja Ameerikas; annab esimest lõikust alles kolmeaastaselt peenralt, hiliskevadel. Mõningaid liike peetakse tubades ilutaimedena peene lehise tõttu.

Ilu-aspar.

asparagiin, aspar-ollus, teatav orgaaniline ühend, esineb eriti rikkalikult asparis.

asparagus [*aspa´-*] (lad.) = aspar.

Aspasia [*aspaasia*], hariduselt ning vaimukuselt silmapaistev kreeklanna, Periklese abikaasa.

Aspazija, Elsa, ps., läti kirjanik, * 1868, teiskordselt abiellus 1907 kirjanik J. Rainisega; läti naisliikumise esimene juht; avaldanud kümmekond luuletuskogu romantilises laadis, kurvatooniliste igatsuste ja unistustega; samuti kümmekond näidendit; teosed on ilm. peam. 20. saj. I veerandil.

Aspe, Elisabeth, kirjanik, * 1860, † 1927; elas peam. Pärnus, teotses tõlkijana, jäädvustas oma nime aga realismilähedaste juttudega (mis esmakordselt ilmusid ajalehtedes): „Enne ukse lukutamist" (1881), „Kasuõde" (1887), „Ennosaare Ain" (1888) ja „Anna Dorothea" (1891).

aspekt, vaatekoht; *bot.,* ilme.

aspektid, Päikese ja Kuu või kahe planeedi teatavad vastastikused seisangud Maakeralt vaadatuina.

aspel e. h a s p e l, om. (h)aspli, riist lõnga vihtidesse kerimiseks ning pasmastesse lugemiseks; koosneb ristipandud, otstes lõnga tarvis sarvedega varustatud puudest, mis ringiajamisel tiibadena keerlevad seina pistetud telje ümber.

aspeldama e. h a s p e l d a m a, (h)aspliga lõnga kerima.

Aspelin [*-liin*], Juhana Reinhold, soome muinasteadlane, prof., * 1842, † 1915; soome-ugri muinasuurimise rajaja 19. saj. II poolel.

Aspelin-Haapkylä [*-liin -külä*], Eliel, soome kirjandus- ning kunstiloolane, prof., * 1847, † 1917; avaldanud rea suuremaid, kuni mitmeköitelisi uurimusi.

aspergill, pühitsetud vee pintsel.

aspergillus (lad.), täpphallitus.

asperiteet, karedus, karmus.

aspermia, spermatus mehel, s. o. sperma e. seemne mitte-teke või mittepurse.

aspersioon, piserdamine pühitsetud veega.

aspiik, teatav liha- või kalasült.

aspiraat, häälik, mis hääldamisel lõpeb õhu tugeva väljatõukega, näit. *th, kh.*

aspiraator, õhuimeja, õhu ja gaaside imemise seadis.

aspirant, mingi ameti soovija, kohataotleja; sõjakooli-kasvandik aspirantide-klassis, valmistub reservohvitseri kutsele.

aspiratsioon, taotlus, taotlemine; sissetõmbamine; hääliku teatav hinguslõpp (*h*), omane eriti põhjasaksa ja balti-saksa keelele (näit. *gut* hääldatakse *guuth*).

aspireerima, (midagi) taotlema; sisse tõmbama; hinguslõpuga hääldama.

aspiriin e. atsetüliin, vahend palaviku, reuma, gripi, peavalu jne. vastu.

Asquith [*äskuiθ*], Herbert Henry, Inglise vabameelne riigimees, * 1852, † 1928; 1908—16 peaminister, kelle ajal (1914) Inglismaa astus Maailmasõtta liitlaste poolele.

ass, om. -i, telg.

assagai, viskoda Lõuna-Aafrika loodusrahvail.

assai [*-a'i*] (it.), *muus.*, väga.

assamblee, koosolek, kokkutulek; koosviibimine, eriti kõrgemas seltskonnas.

assekureerima, (kahju vastu) kindlustama.

assertoorne, tõendav, kinnitav; loogikas: tõsiasja nentiv, lihtne, jaatav või eitav otsustus.

assessor, kaasistuja kohtus, konsistooriumis, nõunik valitsusasutises jm.

assideerima, kaas-istuma.

assignaat, nimelise maksukäsu saaja isik; paberraha Prantsuse revolutsiooni ajal, anti välja suurel hulgal, langes väärtuses nullini.

assignant, maksukäsu andja.

assignatsioon, maksutäht; maksukäsk, maksujuhatus; assignaatsia — Vene ajal paberraha.

assigneerima, maksukäsku, -juhatust andma; summasid (millekski) lubama.

assimilaat, sarnastussaadus.

assimilatsioon, sarnastumine, kohanemine, samastumine; *keelet.*, kahe kõrvutise hääliku teineteise sarnaseks muutumine, näit. *mb* > *mm* sõnas *hambas* > *hammas;* elavas looduses: eluta aine muutumine organismi moodustavaks elavaks aineks.

assimileerima, sarnastama, kohandama.

Assisi [*-iisi*], väike linn Kesk-Itaalias, 20 100 el. (1931), püha Franciscuse sünnikoht kunstiloolliselt väärtusliku kloostrikirikuga 13. saj-st.

assisteerima (kedagi), abiks olema (kellelegi), juures olema (kellelgi).

assistent, abiline, esijoones ülikooli õppejõul, kliiniku juhatajal jne.; politseiametnik.

assonants, peam. seotud sõnade rõhuliste täishäälikute samasus või samakõla, eesti rahvalaulus sageli koos alliteratsiooniga (←) (kitsamas mõttes) moodustades algusriimi, näit.: *Kümme tüdrukut külassa* (*ü-ü-ü* ass., *k-k* all.), või: *Küll* on *kibe kiltri* põli (*ü-i-i* ass., *k-k-k* all.).

assoneeruma, samaselt, ühesarnaselt kõlama, samakõlas olema.

Assoorid, Assoori saared, Portugali vulkaaniliste saarte rühm (9 s.) Atlandi ookeanis, Portugalist läänes, u. 2390 km², kuni 2320 m kõrged, pehme, sooja ilmastuga, viljakad (ananas), 253 600 el. portugallasi; ilmajaamaga, tähtis telegraafi-, laevasõidu- ja lennujaam Euroopa ning Ameerika vahel.

assotsiatiivne, ühendav.

assotsiatiivsusseadus, *mat.*, ühenduvusseadus; selle järgi ei olene arvutamisel saadav summa liidetavate ega korrutis tegurite rühmitusviisist.

assotsiatsioon, *psühh.*, kujutluste aheldumine, sidestumine, kusjuures ühe asja nägemine või kujutlus toob esile teise asja kujutluse nende asjade omavahelise sideme, harilikult naabruse (ajas, ruumis) või sarnasuse tõttu; ühing; *zool.*, loomade seltsimine paarideks, karjadeks, parvedeks jne.; *bot.*, taime-

ühing, taimeühiskond ühtlase koosseisu, välisilme ning asupaiga-tingimustega.

assotsieeruma, ahelduma, sidestuma; ühinema.

Assuan [*-aan*], linn Egiptuses, Niiluse keskjooksul, 16 500 el., õhukuurort, 1902. a. saadik suure, inglaste ehitatud paisuga läbi Niiluse, raudteeliini lõunapunkt Egiptuses.

Assur, Assüüria ning ta esimese pealinna (hävitatud a. 664 e. Kr.) assüüriakeelne nimi.

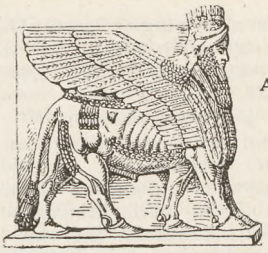
Assurbanipal, kr. Sardanapalos, Assüüria võidukas kun. 7. saj. e. Kr., vallutas a. 648 Babüloonia, asutas pealinnas Niinives suure sautahvlitest raamatukogu.

assüreejooned, kirjutatu võltsimist takistav tihe joonestik kviitungeil, veksleil jm. — sinna rahasummade märkimiseks.

assürioloogia, Assüüria ja Babüloonia muinsuste jm. kultuuri uurimine, vastav teadus.

Assüüria, vana riik Aasias, esialgselt maa-alal ida pool Tigrise jõe keskjooksu (põhja- ning ida-osas mägismaa, lõunas kõrb), tekkinud üle 2000 a. e. Kr. Esimene pealinn Assur, 7. saj. e. Kr. Niinive. A. kuningad laiendasid vahelduva õnnega riigi piire kuni Vahemere ja Egiptuseni, sõdisid ms. 9.— 7. saj. e. Kr. Iisraeli ja Juuda kuningatega. Viimane tähtis kun. Assurbanipal (←). 7. saj. lõpul vallutati Assüüria meedlaste ja kaldealaste poolt (Babüloonia kun. Nabopolassar).

assüüria kunst, üldise assüüria-babüloonia kunsti vanuselt keskmine osa, pärit ajajärgust u. 1500 — 600 e. Kr., on tuntud peam. väljakaevamiste põhjal vanade linnade asukohtades ja väljendub esijoones ehituskunstis: massiivsed templid, kuningalossid ja linnamüürid ilma teravatipuliste tornideta, nelinurksete põhiplaanidega; raidkunst avaldub peam. reljeefides, milledega on kaetud losside ja templite seinad ning obeliskide küljed; reljeefides kujutatakse kuningate vägitegusid, jahi- ja sõjakäike, lõvisid, härgi, sageli tiibade ja inimpeadega; reljeefid on tihti vaabatud ning esinevad paremaist kividest seinakattel.

Assüüria kunst. Tiibade ja inimpeaga härg.

assüürlased, Assüüria elanikud.

Ast, Karl, poliitika- ja riigitegelane, kirjanikuna Karl Rumor, * 1886; eesti sotsiaaldemokraatliku erakonna üks juhtivaid tegelasi, on olnud rahvaesinduskogude liige ja minister. Ilukirjanikuna avaldanud rea raamatuid, peam. novellikogusid, näit. „Sääsed tormis“ (1911), „Tuled sügis-öös“ (1919), „Sammud kaduvikku“ (1928), „Kui Saara naerab“ (1929) jm.

astaasia, *med.*, seismisvõimetus.

astaatiline, kergesti liikuv; magnetinõel on astaatiline, kui ta mingi vastava meetodi abil on vabastatud maamagnetismi mõjust.

astang e. terrass, maapinnaehituses järsk üleminek ühelt kõrguselt teisele.

astangmaa, maa-ala, mille pinnaehituses astangud on läbikäivalt tunnuslikeks vormideks.

astangorg, org, mille pikisuunas kallak põhi kohati katkestub äkiliste astangutega.

Astarte [*-ta-*], vana-aja jumalanna Ees-Aasias, viljakuse ning elu ja kuu jumalus, taeva kuninganna.

aste, om. aste, astumine.

aste, om. astme, *keelet.*, nn. astmevahelduses olevate sõnade esinemisteisend kas tugeval või nõrgal kujul, näit. *pikk* v. *pika, koda* v. *koja, tuba* v. *toa, hambad* v. *hammaste, anda* v. *annan, salgama* v. *salata, õnnelikku* v. *õnneliku* jne.; *mat.*, potents, näit. avaldis 5^3, kus

5 on astme alus ning 3 astmenäitaja ja mis tähendab korrutist, kus arv 5 on teguriks 3 korda, seega 5 . 5 . 5 = 125.

asteenia, jõuetus, rammetus.

astel, om. astla, os. astelt, m. om. astelde, moondunud, teravikuks kujunenud taimeosa (võsu, leht või abileht), näit. kibuvitsadel (roosidel), kaktustel jt.; okasmoodustis mitmeil putukail, näit. mesilaste ja herilaste mürginõel nende tagakehas; okas, teravik kepiotsal vm.

astelpõõsas e. ileks, mõne meetri kõrgune igihaljas põõsas läikivate teravahambuliste lehtedega, pärit Lõuna- ja Lääne-Euroopast.

astend e. kliimaks, *kirj.*, lausefiguur, mille puhul erutatud kujutusmomente esitatakse tõusvas järjes, kus iga järgnev lause või lauseosa ületab eelmist, seega kus on teostatud tõusev astendus. Vastand: antikliimaks (←).

astendama, astmeliseks tegema; *mat.*, (arvu) astmesse (←) tõstma.

astendik, astmestik, ametiredel, -järjestik alamast kõrgemani.

aster, vt. astrid.

asterisk, tähtmärk: *; viitemärk.

asterism, kristallide tähekujuline valgusepeegeldus.

asteroidid e. planetoidid, väikesed planeedid, läbimõõduga 10 — 800 km, seni tuntud u. 1000.

astigmatism, *füüs.*, ähmastäpsus, läätsede ja lihtsamate optiliste riistade teatav kiirtemurdmisviga, mille puhul punkti asemel tekib teisel pool läätse joon või ebaselge kettake; see viga kõrvaldatakse vastavalt ehitatava läätsede süsteemi, anastigmaatide abil; *med.*, silma nägevushäire, mis oleneb peam. sarvkesta igas suunas mitteühtlasest kumerusest ja mille puhul ühe punkti kiired ühinevad silmas ühe asemel mitmes punktis, andes võrkkestal ebaselge kujutise; seda viga parandatakse silinderpinnaliste prillide abil.

Asti järv, Läti suur järv Volmari maak-s, meie Mõisakülast lõunasuunas, 40 km².

astik, väike astja.

astja, kolme kõrge jalaga, kettakujulise või ovaalse põhjaga puunõu esijoones leiva tegemiseks.

astlalised, kiletiivaliste alamselts, kuhu kuuluvad mesilased, herilased, sipelglased jmm. sugukonnad.

astma e. hingelämb, haiguslik, hootine ning äkiline hingeldus, hingamistakistus.

astmaatik, astmahaige, hingeldustõbine.

astmenäitaja e. eksponent, *mat.*, vt. aste (avaldises $2^3 = 8$ on 3 astmenäitaja).

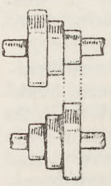
astmestik, astmete rida.

astmeti, astmekaupa.

astmevaheldus, *keelet.*, keeles teatud tingimustest olenevalt väljakujunenud nähtus, mille puhul teatavate sõnade üksikud sisehäälikud eri muutevormides esinevad kahesugusel kujul, pikemas või lühemas vältes (vältevaheldus, näit. sõnus *lukk* ∼ *luku, kapp* ∼ *kapid*) või jälle nii, et tugeva astme häälik nõrgas astmes täiesti puudub või on asendatud mõne teisega (laadivaheldus, näit. *mägi* ∼ *mäe, sõda* ∼ *sõja, algama* ∼ *alata, pelgama* ∼ *peljata, kordan* ∼ *korrati* jne.). Vt. kaste.

astmik e. skaala, *füüs.*, mõõtkava suuruste või pingsuse, jõususe mõõtmiseks; *muus.*, heliredel, astmeti üles- või allapoole liikuv heliderida.

astmikpüramiid, astmeliselt tõusvate külgedega püramiid.

Astmikseib.

astmikseib, *tehn.*, erisuguse suurusega rihmaseibide astmeline ühend ühel võllil, võimaldab ühe võlliga teist erisuguse kiirusega panna kaasa liikuma.

astmiti, astmete kaupa, tõusvalt, vähehaaval.

Aston [*ästən*], Francis William, inglise füüsik ning keemik, * 1877.

astraal-ihu, okultistliku õpetuse järgi inimese teine, enamasti nähtamatu keha väga hõredast, eeterlikust ainest.

astraalne, taevatähtedesse puutuv, nendega seoses olev; taevatähtlik, taevatähetaoline; (spiritismis) kõrgemasse olemasollu kuuluv, eeterlik (keha).

astraal-usund, taevakehade jumalustamine.

astraalvaimud, astroloogias taevakehade vaimud või surnute hinged.

astraalvalgus, taeva valguskuma ööse l tähtede vahel, eriti Linnutees.

astrahan, kähara läikvillaga, enamasti must tallenahk; läikiva kurrutatud pinnaga mustriline plüüšriie; teatav õunasort.

Astrahan, Vene suur kaubalinn Volga jõe suudme saartel ja sisemaine sadam kalatööndu se ning rohke kaubandusega, 225 400 el. (1933).

astraliit, punane klaas ehteasjade valmistamiseks; teatav lõhkeaine.

astrid e. lesesõled (ains. aster e. lesesõlg), põõsataolised lilled korvõieliste suguk-st üle 200 liigiga; mitmed neist on armastatud aedtaimed, õitsevad enamasti sügisel.

Aster.

astrik, redel, astmestik.

astrobolism, päikesepiste; piksesurm; varjusurm; rabandus.

astrofotograafia, taevakehade pildistamine vastava pikksilma abil nende lähemaks uurimiseks.

astrofotomeetria, taevatähtede heleduse mõõtmine.

astrofüüsika, täheteaduse eriharu peam. taevakehade füüsiliste ja keemiliste omaduste uurimiseks, füüsikaline astronoomia.

astrograaf, vanem tähekaartide valmistamise riist.

astrolaab, vana nurgamõõtmisriist, asendatud teodoliidiga.

astrolaatria, tähtede jumaldamine ning kummardamine.

astroloog, ennustaja taevatähtede abil.

astroloogia, inimese iseloomu määramise ja saatuse ennustamise kunst taevakehade, eriti planeetide seisu järgi teatud momendil, enamasti inimese sünni ajal.

astronoom, täheteadlane.

astronoomia e. täheteadus, teadus taevakehade olemusest, nende asetusest ja liikumisest maailmaruumis; põhineb vaatlustel, alates aastatuhandeid tagasi palja silmaga, 17. saj-st peale pikksilmadega, hiljem fotograafia, spektraalanalüüsi ning mitmesuguste mõõteriistade abil. Siin piirduti esialgu ning kauemat aega taevakehade liikumise reegli- ning seaduspärasuste ja vastavate põhjuste uurimisega, hiljem aga on see teadus jagunenud juba mitmeks eriharuks, kusjuures uuritakse ka taevakehade koosseisu ning arengut peam. neist väljuvate kiirte põhjal. — Ajalugu: Astronoomia kuulub vanimate teaduste hulka: seda harrastati juba mõni tuhat a. e. Kr. Hiinas, Indias, Babüloonias, Egiptuses jm. Edasiarendust leidis ta eriti Vana-Kreekas, jõudes siiski ainult Ptolemaiose teooriani, mille järgi taevakehad tiirlevad liikumatu Maakera ümber. 9. ja 10. saj-l oli astr. araablaste harrastus-alaks. 16. saj-l tõi pöörde Kopernikus seletusega, et Maa ja planeedid tiirlevad Päikese ümber. Umb. 1600 avastas Kepler nende liikumise seadusi, kuna Newton näitas, et kõige selle aluseks on raskete kehade vastastikune tõmbetung. Siit peale sai astronoomia endale moodsa aluse.

astronoomilised märgid, kalendreis ja täheteaduslikes teostes tarvitatavad sümbolid peam. taevakehade tähistamiseks, näit. ☉ = Päike, ☽ = Kuu, $\frac{+}{\circ}$ = Maa, ♀ = Veenus, jne.

astroskoop, tähe-pikksilm.

astsendendid, eellased, sugulased ülenevas joones, näit. vanemad, vanavanemad jne.

astsendents, tõusev, ülenev sugulusjoon.

Astuuria, praegune Oviedo,

maak. Põhja-Hispaanias vastu Biskaia lahte, Kantaabria mägede põhjanõlvakuil, mägedega muust Hispaaniast peaaegu lahutatud, rikas kivisöe- ja raualademeist, 806 000 el.

Asu, mehenimi.

asukad, taimed, mis teatud maa-alal levivad ainult kultuuri kaudu, näit. umbrohud; vt. ka järgm.

asukas, asunik; vt. ka eelm.

asukoht, seltsi, ühingu vmm. juriidilise isiku asukohaks loetakse tema juhatuse asu- või kokkutuleku-koht.

Asuküla, vald Läänemaal, Ridala khk., Haapsalu lähedal, 1871 el. (1934).

asula, elamute rühm, näit. küla, asundus (maalised asulad), alevik, alev või linn (linnalised asulad). Linnade liigitus el. arvu järgi: 2000—5000 elanikuga — kääbuslinn, 5000—20 000 elanikuga — väikelinn, 20 000—100 000 elanikuga — kesklinn, üle 100 000 elanikuga — suurlinn.

asulastik, asulate kogu, asulad teataval maa-alal.

asum, om. -i, asend, asukoht.

asumaa e. k o l o o n i a, riigi maavaldus väljaspool emamaad, eriti kaugel, merede taga, ülerahvastatud emamaa elanikega asundamiseks, majanduslikuks kasutamiseks (toorainete saamiseks ja tööstussaaduste turustamiseks), sõjalisteks toetuspunktideks, roimarite väljasaatmiseks jne. Suuremaid asumaid omavad paljud Euroopa riigid, kusjuures paari riigi asumaade elanike üldarv on mitu korda suurem emamaa elanikkude arvust (Inglismaal 9 ×, Hollandil 7 ×) ning mitme riigi asumaade pindala on koguni mitukümmend korda suurem emamaa pindalast (Inglismaal 142 ×, Hollandil 60 ×, Taanil 50 ×, Portugalil 22 ×, Prantsusmaal 20 ×).

asumets, noor, kasvatatav mets, mis vajab veel hoolitsemist.

asumisõigus, kodanikkude õigus mõnes võõrriigis (ajutiselt) elada, sinna sisse ning sealt välja sõita.

Asuncion [-θio'n], Paraguai vabariigi pealinn Lõuna-Ameerikas, Paraguai jõe vasakul kaldal, elava kaubanduse ja tööndusega, 94 000 el. (1933).

asund, asundus (küla).

asundama, (maad) asundustega, elanikega varustama; (elanikke) paigustama, asuma panema.

asundus, uus küla, Eestis enamasti endiste mõisade maadele rajatud; asundamine, asundamistegevus.

Asundusamet, Eestis asutis Põllutööministeeriumi juures maareformi tagajärjel tekkinud asundustegevuse korraldamiseks, teostab seda ka uudismaade alal.

Asunduskapital, vastava seadusega mitmesuguseist tuludest loodud erikapital (Eesti Maapanga valitsemisel), mida kasutati ms. võõrandatud maade eest tasu maksmiseks, asunikkudele ehituslaenu andmiseks jne.; on 1. jaan. 1938 muudetud vastava seaduse alusel asutatud Maakapitaliks.

asundustalu, uus väikemaapidamine asunduses, s. o. maareformi korras loodud maapidamine.

asunik, kuskil uudismaad harima asunud isik, seni harimata maale või asumaale väljarännanu; Eestis tavaliselt asundustalu pidaja.

asustama, (hõredasti rahvastatud või tühja maad) püsivate elanikkudega varustama.

asustus, asustamine; teatava maa-ala rahvastik ühes eluasemetega.

asustusajalugu, ajalooteaduse eriharu, tekkinud 19. saj. lõpul, uurib, mitmesuguseid teadusi abiteadustena kasutades, üksikute maade asustuse laadi ja määra nende maade pikema mineviku jooksul.

asustusgeograafia, antropogeograafia (←) e. inimesmaateaduse eriharu, kus rahvastiku uurimise alal pannakse rõhku peam. asulate esinemislaadile ja levimisele mingil maal.

asut., lühend sõnast *asutatud.*

asutav kogu, esinduskogu riigi põhiseaduse muutmiseks või selle väljatöötamiseks uue riigi tekki-

mise puhul, samuti riigipöörde järel uue riigikorra ja uue põhiseaduse loomiseks, tavaliselt rahva poolt valitud. E e s t i Asutav Kogu valiti ning tuli kokku aprillis 1919, töötas välja Põhiseaduse (1920) ja rea muid seadusi ning lõpetas tegevuse dets. 1920. EAK 120-st saadikust oli poliitiliste erakondade järgi kõige enam sotsiaaldemokraate (41), tööerakondlasi (30) ja rahvaerakondlasi (25), vähem juba maaliitlasi (8), sots.-rev. (7) ja Kristliku Rahvaerak. liikmeid (5), peale selle 3 sakslast ja 1 venelane. Asutava kogu iseloomuga oli ka 1937. a. Eestis uue Põhiseaduse väljatöötanud Rahvuskogu.

asutis, teatavate ülesannete täitmiseks loodud ühiskondlik organ, näit. riigiasutis, teaduslik asutis, heategev asutis jne.

asutus, asutamine.

asuur, taevasina; taevassinine värvus.

asuurne, taevassinine.

asümmeetria, sümmeetriapuudus, sümmeetriatus.

asümmeetriline, mitte-, ebasümmeetriline, s. o. mida pole võimalik poolitada kaheks ühekujuliseks osaks.

asümptoot, geomeetrias sirgjoon, millele kõverjoon pidevalt läheneb (kusjuures vahe nende vahel alatasa väheneb), ilma et viimane temaga siiski kunagi kohtuks, s. o. puutumine toimub lõpmatuses.

asümptootiline, lähenevalt mittekokkusattuv.

asündeton, sidesõnatus, kiirema ning ilmekama väljenduse huvides sõnade või lausete kõrvutamine ilma sidesõnadeta.

asünergia, *med.*, paaris-elundite (näit. silmade) puudulik koostoime.

asünkroon-masin, tavaliselt elektrijõu mehaaniliseks tööks muundamise seadis, mis samuti transformaatorina võib muuta vahelduv-voolu laadi.

asüstoolia, *med.*, südame puudulik kokkutõmbumine.

asüül, varju- e. pelgupaik.

asüüliõigus, riigi õigus teise riigi poolt jälitatavale selle või mõne muu riigi kodanikule pelgupaika anda; seda rakendatakse poliitiliste süüdlaste puhul.

Aš, Šalõm, juudi kirjanik jidišikeelse kirjanduse alal, * 1880 Poolas.

Azef, Jevno, vene poliitiline tegelane, terrorist, äraandja, * 1869, † 1918; oli 20. saj. algul sotsiaalrevolutsionääride juht, korraldas atentaate riigitegelaste tapmiseks, andis aga ühtlasi salapolitseile teateid oma partei tegevusest; tema reetlus paljastati 1908, kuid ta põgenes ja suri hiljem Saksamaal.

Azerbeidžan [*-a´n*], 1) nõukogude-vabariik Taga-Kaukaasia idaosas, mägismaa vastu Kaspia merd, rikas nafta-allikaist, 2,9 milj. el. (1933), peam. tatarlasi, pealinn: Bakuu; 2) Pärsia maakond eelmisest lõunas, pealinnaga Täbris.

azoiline aegkond, *geol.*, vanim, elutu aegkond Maakera ajaloos, = arheiline aegkond.

azoot e. a s o o t = lämmastik.

azoteemia, lämmastiku haiguslik liigrohkus veres, lämmastikveresus.

azovärvid, tõrv-värvid, kunstlikud, odavad ning laialt tarvitatavad orgaanilised värvid, mis oma koosseisus sisaldavad teatavat lämmastiku-, nn. azo-rühma.

ažiotaaž e. aažio-spekulatsioon, raha või väärtpaberi hinna kõikumisel põhinev angeldus.

ažuurriie, õhuke, hõre ning labane riie üksikute lõngade väljatõmbamisega tekitatud joonelise mustriga.

ažuurtikand, piludega, aukudega tikand.

at, lüh. tehnikas, = atmosfäär.

ataak = atakk.

atabaskid, mitmed indiaanlassuguharud Põhja-Ameerikas.

Atacama [*-kaa-*], peaaegu vihmatu kõrb Lõuna-Ameerikas, Tšiili põhjaosas, mäeahelikkude vahel, kuni 2500 m kõrge, soolajärvede ja tulemägedega, rikas vasest ja hõbedast, eriti aga salpeetrist.

Atair e. A l t a i r [*-a´ir*], täht

Kotka tähtkujus, esimest suurusjärku.

atakamiit e. vasesool, rohekas mineraal.

atakeerima, ründama.

atakk, om. ataki, rünnak.

ataman [*-ma'n*], vabalt valitav kasakate pealik.

atanaasia, *usut.*, surematus.

ataraksia, kõigutamatu hingerahu.

atašee, eriülesannetega ametnik välissaatkonnas, saadiku abiline, näit. kaubanduslik või sõjaväeline atašee.

atašeerima (kedagi) välissaatkonna juurde määrama e. saatma.

atavism e. kõukumine on nähtus, kus elusolendil ilmuvad tunnused, mis puudusid ta vanemail, kuid esinesid ta vanavanemail või veel kaugemail kõukudel.

Ateena, 1830. a. alates uue Kreeka, Türgi valitsuse alt vabanenud riigi pealinn, 453 000 el. (1928). Muistsel ajal Atika pealinn, linnriik ja Kreekamaa kultuuriline keskus, vanima osa Akropolise (←) ja kuulsa templi Partenoniga. Oli esialgu kuningate, hiljem aristokraatide ja demokraatide valitseda. Arenes juba 6. saj. e. Kr. elavaks kaubalinnaks, rüüstati a. 480, kuid pärast Pärsia sõdu jõudis 5. saj. II poolel suurimale õitsengule; sama saj. lõpul, pärast Peloponnesose sõda algas aga tema vähehaavaline allakäik; a. 338 e. Kr. sattus ta Makedoonia, 2. saj-l e. Kr. ühes kogu Kreekamaaga Rooma riigi alla. Keskajal tähtsusetu. — Pilti vt. lk. 47.

ateenlane, Ateena elanik.

ateism, jumala-eitamine, jumalasalgamine, veendumus jumala olematuses.

ateist, jumala-eitaja.

ateljee, esijoones kujuri, maalikunstniku või fotograafi töötuba.

a tempo (it.), *muus.*, esialgses, tavalises tempos (pärast ajutist kiiremat või aeglasemat tempot); kindlas taktis; üldiselt: kohe.

Ateneum, kõrgem kunstikool ja kunstimuuseum Soomes. Vrd. Athenaeum.

atentaat, tapmiskatse, kallaletung või tapmine; on esinenud ajaloos riigivalitseja, mõne muu juhtiva isiku või poliitilise vastase hävitamisvõttena.

atentsioon, tähelepanu.

atermaanne e. adiatermaanne, *füüs.*, soojust, soojuskiiri mitte läbi laskev (keha).

ateroom, puderkasvaja, healoomuline kasvaja, harilikult naha all, täidetud pudrutaolise massiga.

atestaat, tunnistus, tunniskiri; kirjalik töö- või teenistushinnang.

atestatsioon, atesteerimine, (harilikult) teenistuslikkude võimete hindamine.

atesteerima, teadmisi, võimeid või omadusi hindama.

Athabaska, jõgi Põhja-Ameerikas, Kanadas, 1040 km pikk, suubub Athabaska järve.

athabaskid = atabaskid.

Athena [*ateena*] e. Pallas Athena, kreeka sõja- ning tarkusjumalanna, rooma Minerva, sündinud oma isa Zeusi peast, igavesti neitsi, teaduste ja kunstide kaitsja.

Athenaeum [*atene'um*] (lad.), Athenaion (kr.), Athena tempel; luule- ja kõnekunsti, hiljem mõnikord ka üldse kõrgema õppeasutise nimetus; mõne teadusliku seltsi ja ajakirja nimi.

Athos, Kreeka poolsaar Egeuse meres kahekümne kreeka-katoliku kloostriga Athose mäel, ligi 5000 mungaga.

Atika, kagu-poolsaar vanas Kesk-Kreekas, pealinnaga Ateena.

atika, peamiselt antiik-ehituskunstis kaunistav peale-ehitis väravakaartel ja peamistel hoonesimssidel piitade ja sammastega, sageli ka reljeefide või kirjadega.

atika komöödia, Atikas 5. saj. lõpuks näokatte-stseenidest ja satiirilisest koorilaulust väljaarenenud komöödiatüüp teatava vormilise ülesehitusega, tugeva poliitilise pilke ja satiiriga, väga fantastilise sisuga; peaesindaja: Aristophanes.

atika tragöödia, Atikas 5. saj-l

Seedrimets Maroko Atlases.

e. Kr. koorilüürikast väljaarenenud tragöödiatüüp mitmesuguste vormiliste tunnuste ja võtetega, 1—3 näitlejaga; peaesindajad: Aischylos, Sophokles, Euripides; on tugevasti mõjustanud tragöödia ja draama arengut eriti antiikaega jäljendaval ebaklassitsistlikul ajajärgul, esmajoones Prantsusmaal 17. saj-l.

atitsism, kunstipärast lihtsust ja selgust taotlev stiilisuund vanakreeka kirjanduses vastandina asianismile (←); atikapärane keelend.

Atko, mehenimi.

Atlandimaad, Euroopa loodepoolne osa, mis oma ilmastult on tugevasti Atlandi ookeani, eriti selle sooja Golfi hoovuse mõju all; neid iseloomustab pehme, niiskus-

rikas ja muude laiuskraadilt vastavate Eur. osadega võrreldes soe ilmastu ning vastav taimestik.

Atlandi ookean, veeväli maakera pinnal, piiratud idas Euroopa ning Aafrika ja läänes Ameerikaga; tema juurde kuulub rida muid meresid, millest tähtsamad on Kariibi meri (Kesk-Ameerika kohal), Vahemeri, Põhjameri ja Läänemeri. Pindala: u. 82,5 milj. km², ühes kõrvalmeredega 106,5 milj. km²; keskmine sügavus 3930 m, kusjuures põhjapinnas suured sügavikud vahelduvad mitmel pool künnistega. Atl. ook. on tähtsaim liiklemisala maailmas, Vana- ja Uus-Maailma vahel.

Atlanta, suurem kauba- ja tööstuslinn Am. Ühendriikide kagu-osas, 3 ülikooliga värviliste tarvis, üle 270 000 el.

Atlantis [*-la'-*], muinaslooline vee alla kadunud määratu suur saar Atlandi ookeanis.

atlantosaurus, suur väljasurnud roomaja keskaegkonnast, kuni 40 m pikk, leidus Põhja-Ameerikas.

Atlas.

atlas, om. -e, os. -t, m. om. -te, m. os. -i, maakaartide kogu, kaardistik; ehituskunstis talastikku kandva vägilase kuju tugisambana; pealuud e. koljut kandev esimene selgroolüli, kandelüli. Nimetus on tuletatud muistse titaani Atlase nimest.

Atlas, kreeka muinasloos taevavõlvi kandev titaan e. vägilane.

Atlas, kurdmäestikkudega maala Aafrika loodeosas, kahe peaahelikuga: Marokos (üldse läänes ja lõunas) Sahara- e. Kõrg-Atlas kuni 4500 m kõrgete tippudega, Alžeerias ja Tuneesias Väike-, Ranniku- e. Telli-Atlas, nende vahel kõrglavad soolajärvede (šottide) ja kidurate karjamaadega. Mäenõlvakuil leht- ja okasmetsi.

atlass, om. -i, os. -i, m. om. -ide, m. os. -e, satään, liik läikivat villast, puuvillast või siidriiet.

atleet, om. atleedi, tugev võimleja; jõumees, tavaliselt raskejõustiku alal.

atleetika, jõustik, raskejõustik.

Atm, lüh. füüsikas, = atmosfäär.

atmomeeter, riist vee aurustumise mõõtmiseks ilmajaamades.

atmosfäär, õhkkond (←), õhk maakera ümber, koosneb viimase läheduses peam. lämmastikust (4/5) ja hapnikust (1/5), sealhulgas väikesel määral süsihappest, veeaurust ja väärisgaasidest. Õhkkonna pilve- ja tuulerikast alumist kihti keskmiselt kuni 11 km kõrguseni nimetatakse troposfääriks, järgmist, vähem liikuvat kihti väheneva hapniku- ja kasvava lämmastikusisaldusega — stratosfääriks. Veel kõrgemal kaob ka lämmastik, andes ruumi vesinikule. Maakera pinnast kõrguse suunas langeb temperatuur ning eriti õhurõhk. Normaalne õhurõhk (merepinnal) on 1,033 kg igale sm²-le. See rõhk, füüsikaline atmosfäär, lühend. *Atm*, loetakse rõhuühikuks füüsikas. Tehnikas atmosfäär, lüh. *at*, on võetud rõhuühikuks lihtsustatud kujul — 1 kg igale sm²-le. Esimene võrdub 760 mm kõrguse elavhõbedasamba rõhuga ühele sm²-le, teine = 735,5 mm kõrguse elavhõbedasamba rõhuga, mõlemal juhul 0° C juures.

atoksiline, mürgivaba, mürgitu.

Atoll.

atoll, rõngakujuline korallrahu lõunameredes, rõngassaar. — Veekogu selle keskel kannab laguuni nime.

atomism, õpetus aatomitest (←) kui kõigi ainete koosseisu algele-

Atsteekide jumalateenistus inimohvriga (maali järgi).

mentidest ja loodusnähtuste alustest.

atomistika, *füüs., keem.,* õpetus aatomist ja aatomi ehitusest (←).

atoonia, lõtvus, esijoones mõne elundi, näit. mao, emaka jne. lihaskonna e. muskulatuuri, mõne sidekoe jms. lõtvumine.

à tout prix [*a tuu prii*] (pr.), 'iga hinna eest'.

atraktsioon, külgetõmme; külgetõmbejõud kehade või nende osakeste vahel; külgetõmbav asjaolu.

a tre (it.), 'kolmekesi'.

atreesia, keha avauste puudus, nende suletud olek, avausetus.

atribueerima, juurde lisama, lisandama; omistama; (mingit anonüümset teost) kellelegi kuuluvaks lugema.

atributiivne, kaasa-antav, lisandatav; omistav; *keelet.,* täiendlik, täiendina esinev (lause).

atribuut, omistatu; omadus; tunnus; *keelet.,* täiend, lauseliige, mis on otseseks laiendiks nimisõnale või nimisõnana tarvitatavale muule sõnale.

atrofeeruma, kõhnuma, kõhetuma.

atroofia, kõhnumine, kõhetus, mõne kehaosa või elundi haiguslik kahanemine, eriti musklite kadu, ka tegevusetusest või liigtegevusest.

atroofiline, kõhnaks minev, kõhnuv, kõhetuv; kõhetuslik.

atropiin, teatavais mugulalisis sisalduv alkaloid, mürk; tarvitatakse arstimina närvivalu puhul ja silmaravis.

atseedia, *med.,* nürimeelsus.

atserbne, kibe, mõru.

atsetaal, vedelik, tekib piirituse rafineerimisel (puhastamisel), on maitseaine ning unerohi.

atsetaat, äädikhappe sool.

atsetaatsiid, kunstsiid tselluloosi ja äädikhappe-anhüdriidi keemilisest ühendamisest.

atsetomeeter, äädikhappe-mõõtja (aparaat).

atsetoon, lõhnav, värvitu vedelik, puupiirituse kooste-osis, leidub ka suhkruhaige veres; tähtis rasvade jm. lahusti, tarvitatakse ms. tselluloidi- ja värvitööndu ses.

atsetoonveresus, liialine atsetooni leidumine veres mõningate haiguste puhul.

atsetüleen, süsivesinik, C_2H_2, mürgine, lõhnav valgustusgaas, saadakse vee lisandamisel kaltsiumkarbiidist, põleb heleda leegiga, tarvitatakse ka autogeensel keevitamisel; õhuga segunenult plahvatab tulega kokku puutudes.

atsetüül, äädikhappe radikaal, aatomirühm CH_3CO-.

atsetüültselluloos, tööndu ses tähtis kunstaine.

atsideerima, hapendama; happeks muutma.

atsidimeetria, happehulga kindlaksmääramine mingis aines mõõtanalüüsi teel.

atsidool, soolhappe asemel tarvitatav arstim maoravis.

atsidoos, keha hapemürgistus.

atsiidsus, happesus, happemäär mingis vedelikus.

Atso, mehenimi.

atsteegid, Mehhiko sõjakad ürgelanikud, kes 15. saj. algul lõid seal suure riigi, kuid alistati hispaanlaste poolt 1519—21. Atsteegid olid kaunis kõrgel kultuuriastmel, omasid toredaid ehitisi, arenenud kunsti, hästi haritud põldusid, kaevasid mägedest vaske, hõbedat ja kulda, kuid harrastasid orjapidamist ja nende verine usund nõudis rohkeid inimohvreid.

Atsu, mehenimi.

att, om. ati, isa, taat.

Att, om. Ati, mehenimi.

Atterbom [*-bum*], Per Daniel Amadeus, rootsi kirjanik ja kirjandusloolane, * 1790, † 1855. Rootsi romantismi tähtsaim kandja ning teoreetik võitluses ebaklassitsismiga (alates 19. saj. esimesest aastakümnest), nn. „fosforistide" juht.

Attila (saksa muistendeis *Etzel*), hunnide kuningas a. 434—453, valitses kõiki nende suguharusid maa-alal Kaspia merest Ungarini, vallutas Kesk-Euroopas Rooma provintse, tungis Reini jõeni ja a. 451 Galliasse, kus ta sai lüüa Katalaunia väljadel Aëtiuse (←) poolt, tormas Itaaliasse a. 452 ja suri 453.

attorney [*ətööni*] (ingl.), P.-Am. Ühendriikides advokaadi nimetus.

Attorney General [*ətööni dže'nərəl*] (ingl.), kõrgem riigiametnik Inglise valitsuse juures, selle juriidiline nõuandja, volinik jne., advokaatkonna juht.

atüüpiline, tüübitu, korrapäratu.

Au, keemias kulla (*Aurum*) märk.

aualandus, karistuseks sõjaväelase alandamine auastmes.

auamet, tavaliselt palgata amet, mis ainult tõstab selle pidaja au või on temale antud juba olemasoleva austuse tähiseks.

auandmine, sõjaväelise tervituse nimetus, austusavaldus alluvailt ülemaile.

auaste, om. -astme, e. aukraad, Eestis sõjaväelaste teenistusastme nimetus ning teenistusliku vanuse tähis, vanemais riikides ka kodanliku riigiteenistuse astme nimetus. Viimased endises Vene riigis muutusid hiljem lihtsalt riigiametniku aunimetusiks.

auastmestik, auastmete nimestik nende vanuse järjekorras. Eesti sõjaväes (peale mereväe) on maksvad järgmised o h v i t s e r i d e auastmed (alanevas joones): kindral, kindralleitnant, kindralmajor, kolonel, kolonelleitnant, major, kapten, leitnant, noorem-leitnant, viimase kõrval täiendusohvitseridele esimese auastmena lipnik. Allohvitseride auastmete kohta vt. a l l o h v i t s e r. Sõduri auastmeiks on: kapral, reamees, noor (noorsõdur).

d'Aubigné [*dobinjee*], Théodore Agrippa [*-door -pa'*], prantsuse väejuht Henri IV ajal, (usumehena) hugenott, ajaloolane, poeet ja satiirik, * 1552, † 1630.

Auckland [*ookland*], suurim linn Uus-Meremaal, sadam selle põhjaosas, villa väljaveoga, ülikooliga, 221 000 el. (1934).

au contraire [*o kɔŋträär*] (pr.), vastupidi.

audaam, kõrgest seisusest daami aunimi riigivalitseja õukonnas.

Audaku, pidalitõbiste asutis Saaremaal, Lümanda vallas, asut. 1904.

Aude [*ood*], Lõuna-Prantsusmaa

jõgi Ida-Püreneedest Vahemerre, 223 km pikk.

audiatur et altera pars [*-aatur*], ladinakeelne kõnekäänd, 'kuulatagu ka teist poolt', s. o. teist asjaosalist, vastaspoolt, süüdistatavat.

audients, jutulevõtt, jutul-olek (riigivalitsejate vm. kõrgemate isikute juures).

audifon, kuuldeseadis kurtidele.

audiomeeter, inimese kõrvakuulmise mõõtmise seadis.

audioon, eriline helikõvendamisseadis raadiotehnikas, teatavas lülituses elektrontoru raadio-vastuvõtjas.

audiplom, näitustel auhinna asemel või kõrval antav tunnistus.

auditiivne, kuulmismeelesse puutuv, kuuldeline, kuulde-.

auditoorium, kuuldesaal, loengusaal; (kaudselt) ka kuulajaskond.

audoktor, ülikooli poolt antav mingi teadusala doktori kraad eriliste teenete eest selle või mõne sellele lähedase teaduse, samuti kunsti või ühiskondliku elu alal. Lüh. *dr. h. c.* (= lad. *doctor honoris causa*).

Audova, Aleksander, loodusteadlane, * 1892, † 1932; Vabariigi esimesel aastakümnel loodusteaduslike ainete õpetaja mitmes koolis, peam. Tartus, ülikooli õppejõud, seltskonnategelane, eriti rahvaülikoolis, poliitiliselt pahempoolne. Avaldanud palju artikleid ja rea teoseid, viimaste seas „Üldine bioloogia" (1924), „Elu ja elukorraldus" (1926).

Audru, kihelkond Pärnumaal, Pärnu lahe looderannikul, piiratud läänest Tõstamaa, põhjast Mihkli, idast P.-Jaagupi ja Pärnu khk-ga, sisaldab kolm valda: Audru, Jõõpre ja Võlla, kokku 4359 el. (1934). Khk. maa-ala on üldiselt madal ja tasane, Võlla ja Lavassaare suure rabaga. Asustus on koondunud üksikuile liivaseljakuile, rannikule ja Audru jõe kaldaile. Paar suuremat maanteed loovad soodsa ühenduse lähedase Pärnu linnaga, kus on ka khk-a vaimne keskus. Kirik on Audru jõel, mõni km mererannast, ehitatud 1680, ulatuslikult remonditud 1834. 19. saj. keskel u. pooled kohalikest elanikest vahetasid luteri usu kr.-kat. usu vastu.

Audru, vald Loode-Pärnumaal, Audru khk., 2078 el. (1934).

Audru jõgi Pärnumaa loodeosas voolab Lavassaare järvest Pärnu lahte linnast vähe lääne pool, 28 km pikk.

au-ennistus, au jaluleseadmine, au-taastamine, au-taastus.

Auer, Leopold, viiulikunstnik ja muusikapedagoog, kauaaegne Peterburi konservatooriumi prof., * 1845, † 1930.

Auerbach, Berthold, saksa kirjanik, esimene ning kuulus külaromaanide autor, kirjutanud romantilises laadis, * 1812, † 1882.

aueri lamp, gaasilamp võrgu e. nn. gaasisukaga, mis kuumendatult helendab ning valgustab.

aueri metall, sädemeid andev metall, tarvitatav näit. bensiini sütitajaks, koosneb tseeriumist (←) ja rauast (25—35%).

Auer von Welsbach, Karl, austria keemik ja mineraloog, * 1858, † 1929; leiutas nn. aueri lambi (←) ja aueri metalli (←).

aug., lühend sõnast *august*.

Auga (end. Šmetske), suvituskoht Narva lahe rannikul, N.-Jõesuust 3 km lääne pool.

Augier [*ožjee*], Emile [*emi'l*], prantsuse näitekirjanik, rea komöödiate autor, * 1820, † 1889.

augiit, roheline kuni must mineraal kaltsiumist, magneesiumist ning rauast, basaldi, laava jne. kooste-osis.

augment, juurdekasv, lisand.

augmentatiiv, *keelet.*, suurendussõna või -vorm, vähendussõna e. deminutiivi (←) vastand, mõnikord halvustava tähendusvarjundiga. Näit.: *määratu* suur, *tuliuus*, *kivimürakas*, sõnast *näru: närakas*.

Augsburg, vana linn Baieris, Saksamaal, Doonau lõunapoolse haru Lechi kaldal, paljude kunstiväärtuslike ehitusmälestistega, ma-

sina- ning kudumistööndusega, 176 600 el. (1933). — A. on asutatud a. 15 e. Kr. roomlaste sõjaväekolooniana, 1276—1805 olnud vaba riigilinn, keskajal suuremal õitsengul kauba- ja kultuurilinnana, rea nimekate kunstnikega (Holbein jt.). 16. saj-l peeti seal rida tähtsaid riigipäevi. Langus alates 17. saj. A-st 1805 kuulub A. Baierisse.

Augsburgi usurahu sõlmiti seal 1555 katoliiklaste ja protestantide lepitamiseks; sellega said luterlased Saksa riigis katoliiklaste kõrval tunnustuse.

Augsburgi usutunnistus, evangeelse luteri usu esimene ametlik tunnistuskiri, koostatud Melanchthoni poolt ning keiser Karl V-le esitatud Augsburgi riigipäeval 1530.

augulööja e. perforaator, augulöömismasin — peamiselt paberitoodetesse aukude või auguridade tekitamiseks.

augur e. auguur (os. augurit e. auguuri, m. om. augurite e. auguuride, m. os. augureid e. auguure), vana-rooma preester, kes ennustas tulevikku ja jumalate tahtmist loodusnähtuste (lindude lennu ja häälte, äikese jne.) järgi.

augureerima, ennustama.

august, augusti- e. lõikuskuu, aasta 8. kuu, 31 päevaga.

August II e. August Tugev, Poola kun., * 1670, † 1733. Esialgu (a-st 1694) Saksi kuurvürst, sai 1697 katoliku usku minnes lisaks Poola trooni, kuid Põhjasõjas (rootslaste vastu) saadud kaotuste tõttu jäi sellest vahepeal ilma, pääses sinna hiljem uuesti Vene abiga. Oli väljapaistev kehajõult ja poliitiliselt andekuselt, armastas luksuslikku õue-elu. Tegi ka oma pealinna Dresdeni ja Varssavi kultuurikeskusteks, kus lõi õitsele peam. ehituskunst.

augustiinlaste ordud, mitmed kerjusmunkade ordud, mis hakkasid tekkima alates 11. saj-st ja elasid nn. augustiinlaste reeglite järgi.

Augustinus [*-tiinus*], Aurelius, kirikuisa, * 354, † 430; a-st 395—430 piiskop Põhja-Aafrikas, mõjustas põhjapanevalt ristiusu arengut oma kirjatööde kaudu, millest tähtsamad on „Jumala riigist" ja „Pihtimused" („Konfessioonid").

Augustów [*-gu'stuv*], väike linn Poola põhjaosas, järvede vahel, 12 000 el. (1931); Maailmasõja esimesel aastal olid selle ümbruses suured lahingud raskete kaotustega Venele.

Augustus [*-gu's-*], Gaius Julius Caesar Octavianus, esimene Rooma keiser, * 63 e. Kr., † 14 p. Kr. Oli Julius Caesari kasupoeg, võitles pärast tema surma Antoniusega, sõlmis a. 43 Antoniuse ja Lepidusega teise triumviraadi, lõi a-l 42 Filipi juures vabariiklasi (Brutust ja Cassiust) ning a. 31 Actioni juures Antoniust; sestsaadik tegelikult Rooma riigi ainuvalitseja, saades a. 27 senatilt aunimeks Augustus. Riigielu reformimise kõrval edendas teadusi ja kunste; eriti oli tema valitsuse aeg („Augustuse ajajärk") rooma luulekunsti õitseajaks (Vergilius, Horatius jt.).

augutaster, om. -tastri, os. -tastrit, augu-kobisirkel, sise-kobisirkel, sirkel, mille laialikäivad haruotsad mõõdavad õõnsuste sisemist läbimõõtu.

augutikand e. broderii, tikand riidesse tehtud, musterkirja moodustavate aukudega.

Augutikand.

augutäpits e. kärn (om. kärni), märkriist puur-aukude keskkohtade äramärkimiseks.

auguur = augur.

auhind, töötulemuste hindamisel nende tunnustuseks määratav rahasumma, auraha vms., harili-

kult teadusliku või mõnest erialast huvitatud asutise või org-i poolt.

auhinnakomisjon e. ž ü r i i, komisjon näituse väljapanekute valimiseks ja hindamiseks, samuti mitmesuguste võistluste puhul töötulemuste hindamiseks.

auhinnatöö, varem kindlaksmääratud teemale kirjutatud ning auhinna saanud töö, tavaliselt mõne eriküsimuse uurimiseks või üldse teaduse edendamiseks.

aujärg, om. -järi e. -järje, troon.

aukaitse, menetlus auhaavamise e. teotamise hüvitamiseks sõnade tagasivõtmise või kahjude tasumisega.

aukandja, kõrgema riigi- või kirikliku võimu esindaja.

aukodanik, austustäheks linnade ja valdade poolt antav aunimi, vastab org-i auliikme nimetusele.

aukohus, teatud kohtuliik mingi seisuse, amet- või kutsekonna või org-i liikmete omavaheliste eksimuste ja auhaavamiste lahendamiseks ilma avaliku kodanliku kohtu abita.

aukompanii, auvahtkond, väesalk austusavalduseks riigipeadele ja sõjaväe kõrgemaile ülemaile tavaliselt nende külaskäikude puhul.

aukraad = auaste.

auksanomeeter, seadis taimekasvu, tavaliselt taime pikkuse mõõtmiseks.

aukõrgendus, auastmes ülendamine.

aul, ujulind partlaste suguk-st, jahilind. Vt. ka a u u l.

Aul (kuni 1930 Klein), Juhan, loodusteadlane, zooloog, * 1897; on olnud õpetaja koolides, rahvaülikoolide ja E. Haridusliidu lektoriks; Tartu Ülikooli õppejõud (Zooloogia-instituudi assistendina a-st 1928). Harrastab antropoloogilisi uurimusi. On avaldanud populaarteaduslikke raamatuid, näit. „Pärivus ja rahvus" (1926), „Teekond nahasse" (1927) jt. ning rea teaduslikke töid.

aula, eesõu vana-kreeka ja vanarooma majadel; pidusaal, esijoones õppeasutistes.

Aulane, om. Aulase, mehenimi.

Aule, Eduard, pangategelane, 1919. a-st alates juhtivail kohtadel, ms. Eesti Panga president 1919—25, hiljem teiste pankade direktor; ka ühis- ja riigitegelane; * 1878.

Auleegion, Prantsuse ordu, asutatud 1802 esimese konsuli Nap. Bonaparte'i poolt sõjaväeliste ja kodanlikkude teenete hindamiseks erilise aumärgiga, mis on sinna kuulumise täheks.

Auleid, om. Auleiu, mehenimi.

Auli, naisenimi.

auliige, mingi organisatsiooni poolt antav aunimi teenete eest selle org-i vastu või selle tegevuse alal laiemas ulatuses.

Aulik, om. -u, mehenimi.

Aulike, naisenimi.

Aulis, Vana-Kreeka sadamalinn Boiootia idarannikul, Trooja sõja eelne Kreeka laevastiku kogunemiskoht.

Aulis, om. -e, mehenimi.

Aulo, mehenimi.

aumees, alati ausalt ja kõlblalt toimiv isik.

aumärk, väline austusmärk; siia kuuluvad ka lihtsad mälestusrahad e. medalid; selle kõrgem liik on autäht (←).

aun, om. -a, viljakuhik põllul.

Aun, Elise, abielus Raup, eesti kirjanik, * 1863, † 1932; temalt on ilmunud mõned luuletuskogud, näit. „Kibuvitsa õied" I—III (1888, 1895, 1901) jt., lastejutte jm.

au naturel [*o natüre'l*] (pr.), toiduaine kohta: looduslikul kujul (küpsetamata ja midagi juurde lisamata).

Aune, naisenimi.

Auni, naisenimi.

Aunuse (vene *Olonets*), lõunapoolne osa Ida-Karjalast, Laadoga ja Äänisjärve (Onega) vahel ning viimasest põhjas, elanikest (üldse peale 100 000) üle poole karjalased, ligi pooled venelased.

Aunver (kuni 1924 Albrecht), Jakob, kirikuõpetaja, * 1891; on olnud ohvitser ja kroonik, ajakirjanik, usuõpetaja koolides ja pas-

tor, avaldanud raamatuid — „Leheküljed vabadussõjast“ (1922), „Kristus ja Buddha“ (1925), samuti kirjutisi ajakirjanduses.

aur, vastava soojuskraadi ja rõhu juures gaasilises olekus olev keha; sellesse olekusse satuvad enamasti vedelikud kuumendamisel; erinevalt harilikest gaasidest esineb auru juures tõusva rõhu või langeva temperatuuri juures uuesti vedeldumine. Piiratud ruum võib mingi kindla temperatuuri juures ainult piiratud hulgal auru mahutada ning seda täiemääralist auru nimetatakse siis küllastunud auruks (ruum on aurust küllastatud); kui aga ruumis on auru vähem sellest ülemmäärast, siis nimetat. seda auru küllastumata ehk ülesoojendatud auruks; soojendamisel nimelt aurumahutus suureneb, samuti rõhk. Küllastunud auru kohta pole maksvad gaaside seadused; kui küllastunud aur kinnises ruumis kokku surutakse, siis ei muutu tema rõhk nagu küllastumata auru oma, vaid vastav osa temast tiheneb vedelikuks. Vee aur on nähtamatu ja võtab ruumi umb. 1700 korda rohkem kui seda auru andev vesi; igapäevases elus auruks nimetatav udu koosneb juba väikestest veepiiskadest. Soojushulk, mis on tarvilik, et 1 g vedelikku auruks muuta, ilma selle temperatuuri tõstmata, nimetatakse selle vedeliku aurumissoojuseks. Vee juures on see 540 kalorit (keemistemp. puhul). Kui aur jälle vedeldub, saab tarvitatud aurumissoojus uuesti vabaks. Aeglast aurumist vedeliku pinnalt nimetatakse aurustumiseks, kiiret ja ka sügaval toimuvat — keemiseks. Enamik aineid läheb soojendamisel auruolekusse vedelast olekust, mõned ka otse tahkest olekust.

auraha, rahataoline aumärk alamast liigist, annetatakse teenete eest; erineb medalist, mis valmistatakse mõne tähtsama sündmuse mälestuseks.

Aura jõgi, Turu linnaga suudmel, asetseb Soome edelaosas, on u. 65 km pikk.

auramiin, kollane värvaine siidi ja puuvilla tarvis.

aurantsia, värvaine: keisrikollane.

aurea mediocritas [*-o'k-*] (lad.), kuldne kesktee.

Aurelianus [*-aanus*], Rooma keiser a. 270—275; lõi goote ja vandaale a. 270 Doonaumail; ehitas a. 271—6 Rooma linna ümber 19 km pika müüri — linna kaitseks gootide vastu.

aurendama, (mingit vedelikku) auruks muutma ning seda auru uuesti vedeldama (vedelikuks tihendama), destilleerima.

aurenduma, auruks muutuma ning siis uuesti vedelduma, destilleeruma.

auriin, kollane värvaine riide ja tapetite värvimiseks.

aurik = aurulaev.

auripigment, mineraal, kuldkollane, mürgine maalrivärv.

aurivi, aukompanii (←), auvahtkonna rivi.

aurkuivatis e. aurkuivati, auru abil töötav seadis puumaterjali, paberi, toiduainete jne. kuivatamiseks; tavaliselt liigub aur mööda torustikku ja kütab õhku või kuivatuspindasid.

aurkümblus, kümblus veeauruga küllastatud õhus, näit. saunaleilis või auruvannis (viimasel juhul on pea kinnisest aururuumist väljas); ajab higistama.

aurküte, ruumi(de) küte auru abil, mis liigub vastavas torustikus.

auronaalvärvid, väävlisisaldusega kunstlikult saadud värvained.

Aurora [*-oora*], koidu jumalanna Roomas, kreeka Eos.

Aurora-selts, kirjanduslik-rahvuslik organisatsioon Soomes 1770—1779, Turus, harrastas soome rahvuslikke teadusi, teotses Porthan'i juhatusel.

auruhaamer, tagumismasin, langeraskus, mis aurusilindris üles ja alla liikuva kolvi abil üles tõstetakse ning alla lüüakse või lastakse.

aurujaotus, auru liikumise korraldus aurusilindris, koosneb neljast pöördmomendist: auru sisselaske algus ja lõpp (= paisumise algus), väljalaske algus ja lõpp (= kokkusurumise algus).

aurukast-kümblus, aurkümblus kinnisesse kasti koondatud veeaurudes.

aurukatel, kinnine seadis veeauru saamiseks tehnilise töö tarvis; toodab auru, mille rõhk on suurem õhurõhust. Vesi, millest auru valmistatakse, peab suure võimsusega kateldel olema enne puhastatud; vastasel korral tekib katla torustiku külge katlakivi, mis põhjustab aurukatla lõhkemist. Aurukatel koosneb katlakoldest (tuleruumist) ja vee- ning aururuumist; vesi ja aur on teineteisega kokkupuutes; veeruumil on kindel ülem- ja alampiir, et vesi ei satuks aurutorustikku ega langeks alla küttepiiri, mis tooks kõetud osade kuivaksjäämist ning lõhkemist; vee ülem- ja alampiiri vahet nimetatakse aurukatla toiteruumiks, sest ainult selle ruumi arvel võib sündida auru toitmine. Kütteaineiks võivad olla puud, söed jne. või kütteõlid või gaasid. Aurukatla tüüpe on palju; näit. leektoru-katlail läbistavad torud veeruumi, kusjuures torudest juhitakse läbi põlevad gaasid; sama laadi on suitsutoru-katlad; veetoru-katlail voolab torudes aga vesi, kuna nende kuumutamine leekidega toimub väljastpoolt. Aururuumis veest saadud aur on niiske, veepiiskadega segunenud; uuemail tüüpidel see juhitakse kuivatamiseks ülekuumendajasse, kus selle auru temp. tõstetakse kuni 300—420° C veesisalduse kaotamise otstarbel. Uuemal ajal ehitatakse kõrgrõhu-katlaid, mis töötavad 60—100 atmosfääri suuruse rõhuga. Nii ülekuumendatud auru kui kõrge rõhuga saavutatakse töötamisel tõhusamaid tulemusi.

aurukatla armatuur, aurukatla juurde kuuluvad abiseadised, — ventiilid ja mõõteriistad, samuti lisandatavad osad (uksed, trepid, siibrid, klapid jne.). Tähtsamad neist on esimesed. Kaitseventiil näit. laseb osa auru katlast välja, kui rõhk on tõusnud üle lubatava piiri. Aurusulgemisventiil pidurdab auru liikumist katlast torustikku. Toiteventiil laseb alt üles vett, kui selle surve on suurem aurusurvest, mitte aga auru ülalt alla. Limaventiilist saab välja lasta veeruumi põhja kogunenud lima. Veenäitaja (vee- ning aururuumiga ühendatud klaastoru) näitab veeseisu kõrgust katlas; teda täiendavad eri kõrgusel katlaseinas olevad proovikraanid. Manomeeter mõõdab ja näitab aururõhku.

aurukatlakontroll, alatine järelevalve aurukatelde jm. selletaoliste hädaohtlike seadiste tegevuskõlblikkuse ja vastupidavuse üle, Eestis varem Tehnilise Järelevalve Seltsi, nüüd Eesti Rahvusliku Jõukomitee teostada ühes loa andmisega selliste masinate ülesseadmiseks.

aurulaev e. a u r i k, laev, mis liigub aurumasina jõul; viimane paneb ringi käima propelleri, mis seega laeva edasi lükkab. Esimene tarvitamiskõlblik aurulaev sõitis 1807 Hudsoni jõel Ameerikas, olles ehitatud Fultoni poolt. Kauba-aurikud sõidavad u. 24—28 km tunnis, uueaegsed reisiaurikud aga tunduvalt enam, saavutades (näit. Euroopa-Ameerika liinil) kiirust kuni 46 km tunnis — jõudes üle Atlandi ookeani u. 6 päevaga.

aurum (lad.) = kuld.

aurumasin, jõumasin, mis soojus-energiat muudab mehaaniliseks tööks veeauru abil. Aurukatlas toodetud suuresurveline aur juhitakse masina silindrisse, kus võib liikuda kolb e. kann; vastavate abiseadistega (aurujaotusseadised) saadetakse auru silindrisse vahelduvalt kord ühele, kord teisele poole, ette- või tahapoole kolbi; auru surve kolvile paneb seega viimase pidevalt edasi-tagasi liikuma. Edasi-tagasi liikumine muu-

detakse mehaanilisel teel väntvõlli ringliikumiseks, — neis masinais, kus see on tarvilik. Oma ülesande täitnud aur kolvi tagant tõugatakse välja kolvi tagasikäigul, kas vabasse õhku või teise või koguni mitmesse silindrisse, kus ta veel teisi kolbe liigutab. Mõnes masinas see aur lõpuks jahutatakse ning tihendatakse uuesti veeks, et seda korduvalt kasutada. Ehitusviisilt aurumasinaid liigitatakse väga mitmeti. Aururõhu suuruse järgi tehakse vahet madalsurve- ja kõrgsurve-masinate vahel. — Aurujõudu lihtsamal kujul kasutama suudeti hakata 17. ja 18. saj. vahetusel; tõelise aurumasina leiutas aga James Watt (←) 1778, kuigi see oli madalsurve-masin. Esimene kõrgsurve-aurumasin ehitati Ameerikas 1801.

aurumine, *füüs.*, auruks muutumine — aurustumisel või keemisel (vt. aur); *bot.*, vee auramine taimede lehtede kaudu, transpiratsioon, toimub veerikaste kasvukohtade taimil suurel, kõrvetaimil aga väga vähesel määral, olenedes oludekohasest taimede ehitusest.

aurumissoojus, soojushulk kalorites, mis läheb tarvis 1 g vedeliku aurustamiseks; see oleneb ka vedeliku temperatuurist aurumise ajal; näit. veel on ta 100° C juures 540, 0° C juures aga 596 kal.; keemisel on see alkoholil 216, eetril 86, elavhõbedal 68 kal.

aurumõõtja, seadis tarvitatava auruhulga mõõtmiseks, esijoones aurukateldel.

aururamm, om. -i, aurujõul töötav ramm, seadis vaiade maasse tagumiseks suuremate ehituste puhul.

aururuum, aurukatla (←) osa veepinnast kõrgemal.

aururõhk, auru surve oma ümbruse vastu, pinnaühiku kohta arvatult.

aurustama, auruks muutma.

aurustumine, aeglane aurumine vedeliku pinnalt, toimub suurimal määral merede ja ookeanide kohal, varustab õhkkonda veeauruga, mis tõuseb kõrgemale, liigub ka mandrite kohale ja toob neile sademeid; vee aurustumine toimub seda kiiremini, mida kuivem on õhk, mida soojem on vesi või õhk ja mida suurem on tuul.

aurutamine, auruga käitlemine, auru (millegi) peale laskmine; esineb toiduainete kuumutamisel ning pehmestamisel kinnises nõus ning seda tuleb eelistada keetmisele, kus toiduainest lähevad kaduma mitmed toiteollused.

aurutihedus, mingi ruumi ühes sm^3-s teatud temperatuuri juures sisalduv auruhulk (kaal); tehakse kindlaks erikaalu abil, enamasti võrreldes õhu või vesinikuga, arvutades sellest võrdlusest molekulaarkaalu, mis võrdub aurutihedusega.

aurutorustik, katlamajas ülesseatud torud, mille kaudu juhitakse aur aurukatlast aurumasinaisse.

aurutsema, vähehaaval aurama.

auruturbiin, aurumasin, kus kõrgrõhuline veeaur suure kiirusega voolab läbi kitsaste avauste kõrge rõhuga ruumist madalama rõhuga ruumi ning teel tabab võllil asetseva tööratta painutatud, kõveraid labidaid, muutes seega oma suunda ning surudes tööratta kumeruste suunas kiiresti tiirlema. Ringliikumine saavutatakse siin seega otseselt. Et auru suure surve juures liiga kiiret ratta tiirlemist vältida, seatakse mitu ratast üksteise järele või lastakse auru pinge vähenemist toimuda mitmes rõhuastmes. Vabanev aur tavaliselt juhitakse kondensaatorisse, kus see tihendatakse uuesti veeks. — Auruturbiinide ehitusviisid on väga mitmesugused ning üksikute osade ehitusviisi, olemasolu või puudumise järgi liigitatakse neid ka mitmeti.

auruvann-kümblus, aurkümblus kinnikaetud vanni koondatud veeaurudes.

auruvile, aurujoaga töötav vile.

aurvärvid, värvid, mis pärast riidele trükkimist sinna auruga kinnistatakse.

AUSTRAALIA
Borneo
Celebes
Jaava meri
Sunda meri
Banda meri
Flores
Jaava
Sumbaja
Sumba
(Port.) Timor
Arafura meri
Sunda saared
Timori meri
Molukid
(Holl.)
Uus-Guinea territ. (Australaalia)
Uus-Guinea
Papua
Port Moresby
Uus-Iirimaa
Uus-Britannia
Saalomoni s-d
Isabella
Malaita
Gilberti s-d
Ellicet s-d
Melaneesia
Korallimeri
Torrest väin
Käp York
Carpentaria laht
Yorki poolsaar
Palmerston
Põhja-Austraalia
Liivakõrb
Townsville
Suur vallavahu
Suur liivakõrb
Tasmanimaa
Kesk-Austraalia
Lääne-Austraalia
Queensland
Rockhampton
Brisbane
Gibsoni kõrb
Viktooria kõrb
Eyre'i j.
Lõuna-Austraalia
Darlingi
Murray
Port Augusta
Adelaide
New South Wales
Newcastle
Sydney
Canberra
Mt. Townsend
Lord Howe'i s-d
Norfolki s-d
Perth
Esperance
Albany
Suur Austraalia laht
Victoria
Melbourne
Portland
Bassi väin
Tasmaania
Hobart
Kaguneem
Tasmani meri
Espiritu Santo
Uus-Hebriidid
Uus-Kaledoonia
Numea
Fidži s-d
Vanua Levu
Viti-Levu
Kaljukitse pöörijoon
Auckland
Põhjasaar
Wellington
Nelson
Lõunasaar
Christchurch
Dunedin
Invercargill
Stewarti s.
Uus-Meremaa
INDIA OOKEAN
VAIKNE OOKEAN
110
120
130
140
150
160
170
180
10
20
30
40
0 300 600 900 Km

Kaart 5

Austraalia kukkurkarud e. koaalad.

ausammas e. monument, kellegi või millegi auks püstitatud mälestusmärk.

auskultant, pealtkuulaja; ametikandidaat.

auskultatsioon, kehahelide, eriti südame- ja hingamishelide arstlik kuulatlus kas kõrva vastusurumisel või kuulatlustoru (stetoskoobi) abil; ka kuulamine, pealtkuulamine.

Ausoonia, Itaalia luulekeelne nimetus.

auspiitsid, augurite (←) ennustused.

auster, om. austri, os. austrit, maitsev merikarp, kasvab ühe poolmega merepõhja küljes, tavaliselt 10—40 m sügavuses, jõesuudmeis jm. madalas ning tasase põhjaga merevees, hulgaviisi koos, nn. austripankades; söödav auster muneb aastas miljoneid mune, ei rahulda aga hulgalt siiski turunõudeid. Lääne-Euroopas on arendatud ka kunstlikku austrikasvatust, nn. austriparkides. Austreid süüakse toorelt ja küpselt või toidulisandina. Suurimad austripangad esinevad P.-Ameerikas, andes seal odavat lihatoitu.

Auster (avatult).

austerlane, Austria elanik.

Austerlitz, linnake Määrimaal (Tšehhoslovakkias), nn. kolme-keisri-lahingu paik, kus Napoleon I a. 1805 lõi raskesti venelasi ja austerlasi.

Austraalia, väikseim maailmajagu, asetseb lõuna-poolkeral, Aasiast kagus, India ookeanist idas, lääne-ida suunas 4500 km pikk, ühes lähedase Tasmaania saarega 7,7 milj. km², hõredalt asustatud, ainult 6,7 milj. el-ga. A. juurde kuuluvaks arvatakse mõnikord ka suured saared Uus-Guinea ja Uus-Meremaa ning Vaikses ookeanis laialipillatud Okeaania saarestik. A. rannik on vähe liigendatud.

P i n n a e h i t u s e l t on A. üldiselt madal ja tasane, kuiv, suurelt osalt kõrbne lavamaa, kaetud

Maastik Austraalia kagurannikul, Sidney lähedal.

okaspõõsatihnikutega, nimelt sisemaal, kuna suuremad, ahelataolised mäed (kuni 2200 m kõrgete tippudega) kerkivad vaid mandri ida-, eriti kaguosas, ranniku lähedal, sisemaa suunas aeglaselt alanedes.

Suuremaid jõgede alasid on ainult üks, Murray ja tema haru Darlingi oma kagus ning lõunas. Teised on väikesed rannikujõed või juhivad vett ainult ajuti, kaotades seda kõrveliivas. Suuremad järved asetsevad lõunas, näit. Eyre'i ja Torrensi järv, kuna sisemaal leidub veel palju väikesi soolajärvesid ning soolasoosid.

Ilmastu: Põhjaosas troopiline, suvise monsuunvihmaga, lõunas lähistroopiline, nõrkade talivihmadega, kuna ida- ning kaguosa on küllaldaselt niisutatud passaat-tuulte toimel. Mandri laialdane keskosa jääb aga vihmatuks.

Taimestik: Kõrvealad on enamasti kaetud hõreda rohu ja võsaga, rannikute suunas üle minnes rohtlaiks ja savannideks (puisrohtlaiks); ainult rannikuil leiame lopsakaid, põhjaosas troopilisi metsi; viimased on seal rikkad palmidest, kuna lõunapoolseid metsi iseloomustavad eukalüptuspuud, võsa aga akaatsia- ning eukalüptuspõõsad. Kultuurtaimed (viljapuud, õlipuud, suhkruroog, puuvill jt.) on siia toodud peam. alles eurooplaste kaudu.

Loomastik on A-s kaunis omapärane. Siin esinevad kukkurloomad (ms. hiigelkänguru), nokkloom, sipelgasiil, koeratõug dingo e. austraalia metskoer, kanelik e. küülik (sisse toodud), lindudest valge kotkas, must luik, kannelsaba ja savannides emu (jaanalind). Koduloomad on siia toodud euroopa asunike poolt.

Rahvastik: 6,7 miljonist elanikust on vaid 60 000 ürgelanikku — austraallast, kes moodustavad erilise, nüüd kehvades elutingimustes väljasureva rahvatõu, kuna muud on enamasti inglise päritoluga valged. Hiinlastele ning jaapanlastele on A-sse sisserändamine keelatud a-st 1901, mispärast neid leidub seal väga vähe. Suurem osa A-st on asustamata. Asustus on koondunud osalt lääne-,

Lambakari Austraalia karjamaal.

peamiselt aga ida- ja kaguranniku-le, suurtesse iinnadesse ja nende ümbrusse.

Usunditest valitseb anglikanism ja rooma-katoliiklus, pärismaalaste juures aga enamasti paganus.

Majandus: A. on suur nisu- ja eriti lambakasvatuse ning lambavilla väljaveo maa. Põllundus on eriti arenenud kagu- ja edelaosas, lambakasvatus aga kuivema sisemaa aladel, mis kõlbavad ainult karjamaaks. 1934. a. arvestati A. lammaste arvu 107 miljonile, kuna villa väljavedu tõusis 462 000 tonnile. Märgatavat osa etendab ka mäetööndus kulla-, hõbeda-, kivisõe- ja tinakaevandustega sisemaal. Väljaveos on esikohal vill, külmutatud liha, nisu, puuvill. Sisse veetakse riidekaupa, masinaid jm. tööstussaadusi. — $^2/_3$ rahvastikust on koondunud linnadesse.

Poliitiliselt on A. (manner ühes Tasmaaniaga) Briti dominioon, mille kindralkuberner määratakse Briti kuninga poolt, sisemiselt vabariiklik riikideliit, mis koosneb 6 osariigist ja 3 territooriumist ühise (osariikide esindajaist koosneva) senati ja (üldiselt valitava) saadikutekojaga, mis kokku moodustavad parlamendi. Täidesaatvaks võimuks on ministreist valitsuskabinet. Liidupealinn: Canberra linnake (ligi 9000 el.). Suurim linn on Sidney (1 341 000 el.), ühtlasi ka Inglise laevastiku pea-toetuspunkt A-s, teine suurlinn — Melbourne (992 000 el.). Muud suuremad linnad: Brisbane, Adelaide ja Perth.

Avastus- ning ajalugu: Esimesed tutvused põhjarannikuga 16. saj-l, selle lähem avastamine 17. saj. algul, lääne- ja lõunaranniku avastamine 17. saj. keskkel, idaranniku tundmaõppimine u. 1770; sisemaa uurimisele jõuti u. 1825. 1788 rajati A-sse inglaste karistusasumaa, kuna vaba koloniseerimine algas 1829; 19. saj. jooksul tekkis siia rida iseseisvaid riike, mille ühinemine riikideliiduks toimus 1901. Sest ajast on maksev ka kollase tõu sisserännu keeld. Uues liidus etendas tööliserakond kaua määravat osa, edendades moodsat sotsiaalseadusandlust.

austraalia keeled, järelejäänud pärismaalaste (kuni 60 000 is.) keeled Austraalias; on omavahel suguluses, lähemalt uurimata.

austraalia kirjandus, oma iseloomult inglise kirjanduse hiline haru, on välja arenenud peam. 19. saj. II poolel, erinedes inglise omast esijoones austraalia ainestiku käsitlusega; keskkoht Melbourne'is.

austraallane, Austraalia elanik; kitsamalt Austraalia ürgelanik.

austraalne, lõunapoolne.

austraalvalgus, lõunapoolsed virmalised (←), lõuna-polaarvalgus.

Austria, Kesk-Euroopa riik, loodud Austria-Ungari keisririigi lagunemisel 1918, asetseb lääneosaga Saksa, Šveitsi, Itaalia, idaosaga Jugoslaavia, Ungari ja Tšehhoslovakkia vahel, ilma väljapääsuta

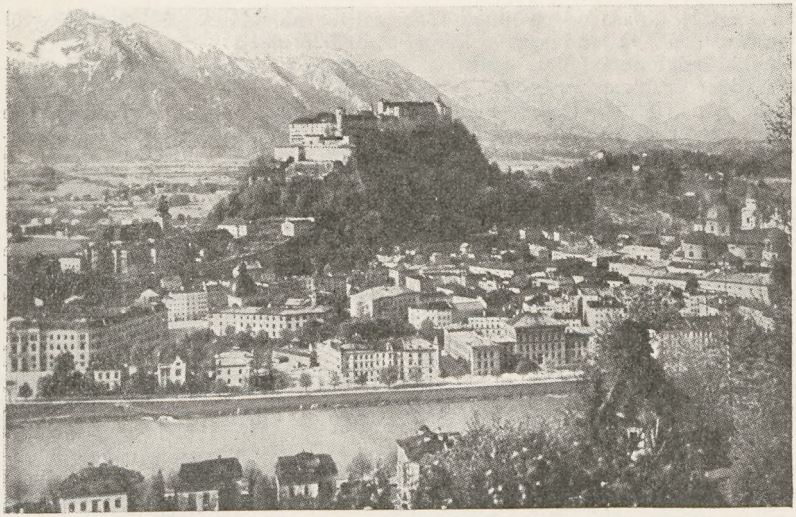
Maastik Austrias, Tirooli Alpides.

merele, 83 838 km², 6,7 milj. el. (1934), peam. rooma-katoliiklikku sakslast (94%).

A. on enamasti kõrge mägismaa, kus hargnevad Šveitsist siia suunduvad Ida-Alpide ahelikud ning jätkub Alpijalam. Mäeahelikud omavad tippe lääneosas ligi 4000 m kõrguseni ja vahelduvad sügavate jõeorgudega. Riigi põhjaosast voolab läbi Doonau ning võtab vastu mitmed harujõed, millest suuremad on Inn ja Enns põhjas ning Mur ja Draava lõunas. Vaevalt 1/3 pindalast on madalam põllumaa (esijoones kirdes olev Viini linna ümbrus), üle 1/3 aga metsade all, mistõttu elatub põllundusest ja metsamajandusest enamik rahvastikust. Mäed on metsarikkad; kõrgemal asetsevad alpiniidud, kuhu aetakse suveks karjad. Mägedes leidub ka rauda- jm. metallide maake, soola ja vähe kivisütt.

Asustus, samuti liiklemisteed on koondunud peam. jõgede orgudesse. Pealinnas Viinis üksi (Doonau kaldal) elab ligi 1/3 riigi elanikkonnast (1,9 milj. el. 1934). Põllumajandustooteid ei jätku rahvastiku ülalpidamiseks, vaid neid tuleb lisaks palju sisse vedada. Samuti veetakse sisse tooraineid nagu vill, puuvill ja siid. Linnades on arenenud metalli-, puu- ja tekstiiltööndus, mis annavad peamisi väljaveokaupu (masinad, paber, mööbel, riidekaubad jm.), kuna loodusvaradest on väljaveos tähtsamaiks esemeiks metsamaterjalid ja raud. Riigil on raske kaubanduses pidada tasakaalu, sest sissevedu on tavaliselt suurem väljaveost, kuna A-l puuduvad iseseisvuse algusest saadik omad tagamaad. Majanduslikud ja rahanduslikud kriisid on esinenud korduvalt. Riigis valitsevad ka vastuolud sotsialistlikkude kalduvustega suurlinna Viini ja parempoolsemate kihtidega osariikide vahel. Ka mässusid ja nende veriseid mahasurumisi on ette tulnud korduvalt. Suuremad linnad peale Viini on Graz, Linz ja Innsbruck.

A. koolikorraldus on ol-

Maastik Austrias, Salzburg.

nud kauemat aega eeskujulikul järjel, eriti algkoolihariduse alal, mistõttu Viin on tuntud ka pedagoogilise hariduse alal täiendamise kohana. A-s teotseb kolm ülikooli ja terve rida muid erialalisi kõrgemaid õppeasutisi, neist enamik pealinnas. A. on Šveitsi ja Itaalia kõrval armastatud turismimaa.

Poliitiliselt on A. 1919. a. saadik liitvabariik ning koosneb 9-st osariigist, nn. maast. Seadusandlikul alal teotsesid (kuni 1934) rahva poolt valitav rahvusnõukogu ja osariikide maapäevade esindajaist koosnev liidunõukogu, mis koos moodustasid liidukogu. Viimase võimkonda kuulus ka presidendi valimine. 1934 andsid mõlemad kojad oma õigused liiduvalitsusele, mis nimetatakse rahva valitud presidendi poolt. Osariikide, „maade" üle on seatud maaülemad. A. riiklik iseseisvus on Rahvasteliidu kaitse all, seda ei või lõpetada ilma viimase loata.

Ajalugu: Aastast 1867—1918 kuulus praegune A. Austria-Ungari (←) keisririiki.

austria kirjandus, saksakeelse kirjanduse haru peam. praeguse Austria maa-alal; selle suuremaist nimedest olgu nimetatud romantiline luuletaja N. Lenau, näitekirjanik Fr. Grillparzer (19. saj. keskel), uuemaist realistlikud rahvakirjanikud L. Anzengruber, P. Rosegger jt., moodsaist suurlinnakirjanikest (Viinis) A. Schnitzler, H. v. Hofmannsthal, R. M. Rilke, St. Zweig.

Austria pärilussõda peeti 1741—1748 paljude Euroopa riikide vahel Austria pärusmaade pärast, millede minekut keisri tütre Maria Theresia kätte taheti takistada. Sõja esimese järgu, nn. Sileesia sõdade lõpuks 1745 kaotas Austria Preisile Sileesia, viimaks, Aacheni rahuga 1748, Parma jmm. maaalad Hispaaniale, kusjuures aga Maria Theresia sai siiski keisrinnaks.

Austria-Ungari, Austria keisrining Ungari kuningriigist moodustatud ühendriigi (1867—1918) nimetus. Austria lüüasaamine sõjas Preisiga 1866 ülevõimu pärast Saksamaal viis tema lähenemisele Ungariga. 1867 loodi nimetatud

kaksikriik ühise keisrivõimu, sõjanduse ja rahandusega, kuna kumbki riigipool säilitas oma põhiseaduse, rahvaesinduse ja valitsuse. Austria keisririigi maades olid valitseval kohal sakslased, teise omades ungarlased. Riiki kuuluvad rohked tšehhid ja teised slaavi rahvad olid kõrvale tõrjutud. Ungari eestvõttel sõlmiti 1879 Saksa ja A.-U. sõjaline liit, millega 1882 liitus ka Itaalia. 1914 puhkenud Maailmasõda sai alguse Austria-Ungari ja Serbia vaenust ning viis suure kaksikriigi täielikule lagunemisele. Austria keisririigi ossa kuuluvad maad jaotati pärast sõda Austria vabariigi, Tšehhoslovakkia, Poola, Itaalia, Jugoslaavia ja Rumeenia vahel. Ungari kuningriik kaotas pärast sõda Trianoni rahuga 1920. a. $^2/_3$ oma endisest maa-alast Rumeeniale (Transilvaania), Jugoslaaviale, Tšehhoslovakkiale ja Austriale.

austripank, austrite koloonia merepõhjas.

ausõna, väljend, millega kinnitatakse oma väite või lubaduse täitmise tõepärasust, oma au pandiks pannes.

aut, om. audi, jalgpalliväljal: ala väljaspool külgjoont.

autarkia, endaga rahuldumine; (majanduslik) rippumatus: riigi majandusvorm, mille juures ta on välismaadest majanduslikult sõltumatu, muretsedes nii põllumajandus- kui tööstussaadused ühes toorainetega kodumaalt. Sel teel tahetakse olla rippumatu teiste riikide majanduspoliitikast ja maailmamajanduse kõikumistest.

autasu, rahaline tasu riigiteenijaile vm. ametnikele ametialaliste teenete eest; sõjaväes on selleks aumärgid, auastmes ülendamine jm.

autasumaa, Eesti Vabadussõjas Vabadusristi saanud kaitseväelasele autasuna sellele lisaks riigi poolt tasuta antud normaaltalu.

aut Caesar, aut nihil [*tseesar*], lad. kõnekäänd, 'kas keiser või mitte midagi', s. o. kas kõik või mitte midagi.

autentiseerima, tõendama, tõestama.

autentne, iselik, alglik, ehtne (dokument või teade); täiesti usutav, kindel.

autentsus, alglikkus, ehtsus jne.; vt autentne.

auto e. automobiil, jõuvanker, mootoriga töötav sõiduk inimeste ja kraami veoks, vastavalt ülesandeile veo-, sõiduauto või autobus (omnibus). Saab jõudu gaasiks muudetavaist kütteainest, töötades (nagu see on tavaline) plahvatusmootoriga (←), elektrimootori puhul aga akumulaatorist. Elektrimootorid on tarvitusel peam. Lääne-Euroopas. Mootori veojõud kantakse mehaanilisel teel üle kas tagumistele või esimestele ratastele. Seda ülekannet on võimalik igal ajal katkestada, samuti rataste veojõudu suurendada või vähendada käigukasti (teatav hammasrataste süsteem) kaudu. Peaasjalikult oleneb aga veojõud ja sõidukiirus siiski mootori tegevusest, see jälle sinna lastavast kütteseguhulgast, mida korraldatakse aktseleraatoriga. Auto käivitamiseks, käitamiseks, juhtimiseks, pidurdamiseks jne. on temal terve rida mitmesuguseid abimehhanisme ja masinaosi, mis kõik ühes mootori ja neid kandva raamistikuga moodustavad šassii, kuna keret nimetatakse karosseriiks. Kõik masina juhtimisabinõud on koondatud juhiruumi, tema käte ja jalgade ulatusse, samuti asetsevad tema silmade ees mitmesugused kontrollseadised ja mõõteriistad. — Esimene auto ehitati Saksamaal 1886. Eriti levima hakkas ta Maailmasõja ajal ning veel enam pärast sõda.

auto- (kr.), algusosa rohkeis võõrsõnus, 'ise-', 'oma-', 'enese-'.

autobiograaf, enese eluloo kirjutaja.

autobiograafia, endakirjutatud elulugu.

autobiograafiline romaan, ro-

maan, kus kirjanik suuremal määral käsitleb juhtumeid oma isiklikust elust ning kus ta peategelase elukäiku kirjeldades esitab peamiselt enese elulugu.

autobus, om. -e, os. -t, m. om. -te, m. os. -i, auto-omnibuse lühendnimetus, mootoriga suurem sõiduk, vagunsõiduk maanteel, tavaliselt kindlail veoliinidel liiklemiseks.

autodafee, 'usuakt', eeskätt Hispaanias ja Portugalis 15.—18. saj. harrastatud ketserite ja nõidade pidulik hukkamõistmine ning põletamine tuleriidal.

autodidakt, iseõppija, ise-, mitte koolis õppinu.

autogaamia, *zool.,* eneseseemendus mõningail kaksiksugulisil loomil; ainurakse looma kahe poole taasliitumine; *bot.,* isetolmumine (õie oma tolmu abil).

autogaraaž, autokuur.

autogeenne, *geol.,* kohapeal tekkinud. Vastand: allogeenne.

autogeenne keevitamine, metallitükkide kokkuliitmine üheks tervikuks nende sulatamise teel vesiniku või atsetüleeni ja hapniku (kuni 3500° kuuma) leegiga (vastavast aparaadist); sama leegiga toimub ka metallide autogeenne lõikamine.

autogoonia, õpetus elu isetärkamisest (←) anorgaanilistest, eluta aineist.

autograaf, isekirjutaja, kopeermasin; ka autogramm.

autograafia, käsikirja või joonise ülekandmine litograafiakivile, tsink- või alumiiniumplaadile paljundamise otstarbel; paljundamine sel teel (kivitrükis paljundamine).

autogramm, omakäeline (nime-) kirjutis.

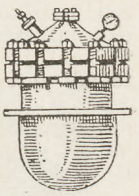
autohtoonne, pärismaaline, alg- (elanik); *geol.,* = autogeenne. Vastand: allohtoonne.

autoinfektsioon, isenakatus — kehas endas leiduvate pisilastega.

autointoksikatsioon, isemürgistus, mürgistus (kehas endas tekkivate) ainevahetussaadustega (näit. kusihape, süsihape jne.).

autokefaalne kirik, oma kirikupeaga, mõnest muust kõrgemast kirikujuhist sõltumatu, iseseisev kirikuorganisatsioon mõnel maal, näit. apostlik-õigeusu kirik Eestis.

autoklaav, õhukindlalt suletav metallnõu (terasest katel), mis võimaldab ainete tugevat kuumutamist kõrge rõhu all ühes keemiliste reaktsioonidega.

Autoklaav.

autokraat, isevalitseja.

autokraatia, isevalitsus, riigivorm riigipea piiramatu võimuga.

autokraatne, isevalitsuslik.

autokriitika, enesekriitika, endaarvustus.

autokroom-foto, värviline päevapildistus.

automaat, iseseisvalt töötav masin; isetöötav, isetegev aparaat (ettenähtud liigutuste piirides).

automaatkeskjaam, selliselt ehitatud telefoni-keskjaam, mis võimaldab abonendile saada ühendust soovitud teise abonendiga ilma inimjõu vahetalituseta keskjaamas; leiutati 1889 Ameerikas.

automaatklapp-ventiil, abiseadis masinate juures — aurukatla juures iseenesest avanev auruväljalaske-seadis, mis hakkab töötama, kui auru surve muutub liiga suureks.

automaatlülitaja, mehaaniline seadis elektrivoolu-ahelas teatud lülituste automaatseks toimetamiseks, eriti voolu katkestamiseks (et vältida mitmesuguseid õnnetusi ja samuti kahjusid aparaatide juures), näit. kui voolutugevus ületab antud kohal lubatava piiri või kui vool on kestnud tarviliku aja (nii trepikodades). Ta koosneb kahest poolest, sisselülitajast ning vabastajast, mis kõrgepinge puhul on lahutatud kaheks iseseisvaks aparaadiks. Esimene töötab (ühendab vooluahelat) inimvõi mootorijõul, kuna vabastaja (katkestaja) töötab automaatselt.

Katkestamisviisilt ja -kiiruselt on see ehitatud vastavalt tarvidustele.

automaatne, isetegev, isetoimuv; tahtmatu, ebatahtlik.

automaatpüstol, iselaadija tulirelv, lasu korral heidab välja tühja padrunikesta, lükkab ette uue padruni ja vinnab kuke. Samuti töötab automaatpüss, nõudes laskjalt vaid triklile vajutamist ja magasini täitmist padrunitega. Automaatrelvi hakati ehitama 19. saj. II poolel. Vt. ka brauning.

automaat-telefon, automaat-keskjaama (←) kaudu ühendust andev telefon; telefoniaparaadi väliseks tunnuseks on sel juhul numbriketas (valijaketas).

automaatventiil, teatud tingimustel iseenesest avanev ventiil, näit. aurukatlal, kui aurusurve tõuseb üle lubatud piiri; on tähtis kaitsevahend masinatele ja töötajaile.

automobiil = auto.

automorfne e. idiomorfne, *miner.*, omakujune, omakujuselt (kristalliina) esinev (teiste kivimite seas). Vastand: allotriomorfne, võõrkujune, teiste, varemalt kristalliseerunud naabermineraalide kujust olenev.

autonoomia, omaseaduslikkus, osaline iseseisvus, riigi osa valitsemiskord iseseisva seadusandluse ja kohtuga, mis riigi keskvõimu poolt on lubatud ning mida see võib ka kaotada; kitsamas tähenduses omavalitsuste või mõne suurema asutise õigus üldiste seaduste piires iseseisvalt korraldada oma sisemist elu vastavate määrustega; kultuurautonoomia on aga riigi vähemusrahvuste õigus oma kooli-, kiriku- ja seltsielu omavalitsuslikult korraldada.

autonoomne, omade seaduste järgi elav, osaliselt iseseisev.

autoportree, kunstniku valmistatud iseenese portree (maal, joonistis, raidkuju vms.).

autopsia, oma silmadega isiklikult nägemine, vaatlemine; laibavaatlus, laibalahang.

autor, kirjandus-, kunsti- või teadusliku teose jms. looja.

autoreferaat, autori enese tehtud kokkuvõte oma teosest.

autorieksemplarid, trükiteose priieksemplarid (tavaliselt kuni 25) kirjastajalt autorile tema teose ilmumise puhul.

autorisatsioon, volitus.

autoriseerima, volitama.

autoriseeritud tõlge, autori loal tehtud ning avaldatud tõlge.

autoritaarne, autoriteedile toetuv, autoriteedi abil valitsev, tingimusteta juhiprintsiibil põhinev (valitsus), riigijuhi täisvõimuga valitsetav (riik); parlamentaarse vastand.

autoritatiivne, autoriteetne, lugupeetav, mõjuvõimas; määrav.

autoriteediusk, teise, väljapaistva või väljapaistvaks peetava isiku pimesi usaldamine.

autoriteet, psüühiline, sisemine mõjuvõim, lugupeetavus; tunnustatud, mõõtuandev eriteadlane (mingil alal).

autoriteetlik = autoriteetne.

autoriteetne, mõjuvõimas, lugupeetav; mõõtuandev, otsustandev.

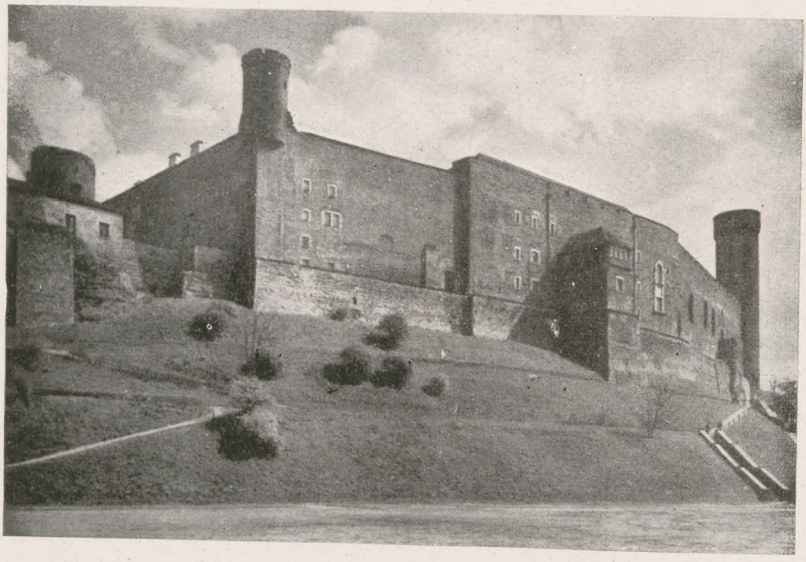
autoriõigus, kirjandus-, kunsti- või teadusliku teose autori ainuõigus oma tööd trükis avaldada või üldse paljundada, kuulub 50 aasta jooksul pärast autori surma ka tema pärijaile. Tõlkeõigus kuulub aga temale või neile ainult 10 a. jooksul pärast töö ilmumist, sedagi juhul, kui teos märkusega tõlkeõiguse kohta varustatud ja kui esimene tõlge on ilmunud esimese 5 a. jooksul. Bernis sõlmitud rahvusvahelise konventsiooniga, millega Eesti ühines 1927, on asjaosaliste maade autorite õigused kaitse alla võetud ka teistes selle lepinguga ühinenud riikides.

autoskoopia, *med.*, lihtne kõrivaatlus ilma kõripeeglita.

autosugestioon, isesisendus, enesemõjustus.

Autotankide Rügement, Eesti sõjaväes soomusautode ja tankidega relvastatud väeosa.

autoteraapia, organismi iseravi, isetervistus.

Balti ehituskunst.

1. Toompea linnus Tallinnas.
2. Vaade Tallinna linnamüürile Tornide väljakult.

Balti ehituskunst.

3. Kadrioru loss (barokkstiil).
4. Tartu Ülikooli peahoone (klassitsism).

autotoomia, eneseköndistus, hädaohust pääsemiseks mingi kehaosa äraheitmine (näit. sisalikul saba mahajätmine), mille asemele hiljem kasvab uus.

autotroofsed taimed, kõik leherohelisega taimed.

autotüüp, algtrükk, algäratõmme.

autotüüpia, fotomehaaniline pilditrükkimisviis, kusjuures läbi ette-seatud joonvõrgu e. rastri punktideks jaotatud fotograafiline negatiiv üle kantakse valgustundlikule metallplaadile (vask või tsink), sinna põletatakse ning sel teel valmistatud plaadi e. klišeega trükitakse; kirjeldatud viisil tehtud klišee; selle klišeega trükitud pilt.

autovaktsiin, omavaktsiin, haige enese pisilastest tehtud pookaine.

autustama, autuks tegema, (kellegi) au riisuma.

autäht e. orden, mingi kõrgem aumärk suuremate teenete eest, Lääne-Euroopas kauaaegsete traditsioonidega.

autökoloogia, teadusharu, mis käsitleb üksikute taime- või loomaliikide sõltumist nende asukoha välistingimustest.

auul, küla türgi-tatari ja Kaukaasia rahvail.

auvahtkond = aukompanii.

Auvere, raudteejaam Auvere-Joala vallas, Rakvere-Narva liinil, Narvast 15,9 km.

Auvere-Joala, vald Ida-Virumaal, Vaivara khk., 1476 el. (1934).

ava, avaus, pilu, aken.

avaal, vekslivastutus, vastutus veksli tasumise eest, vekslil märgitud: *p. a.* (= *per aval*).

avaarid, sõjakas türgi-tatari rahvas 5. ja 6. saj. Lõuna-Venemaal, hiljem Ungari madalikul, rüüstasid kaua ümberkaudseid maid, võideti umbes a. 800 ja kaotati ajaloo näitelavalt.

ava-asula, asula, mille laiuti kasvamine pole kunstlikult (näit. müüridega) takistatud.

avaistung, sissejuhatav istung, esi-istung.

aval, om. -a, avameelne.

avalaht, mere poolt hästi lai merelaht.

avalaugsus, suletud silmalau puhul laupilu haiguslik avatud olek.

avaldamine, üllitamine, vastuvõetud ning kinnitatud seaduse väljakuulutamine vastavas ametlikus trükises, kirjutatud teose trükis ilmutamine.

avaldis, matemaatiline väljend, arvutamistehete märkidega seotud arvude ja tähtede kogu.

avalduma, ilmsiks tulema.

avaldus, avaldamine; kirjalik teadaanne (palve, sooviavaldus jne.) ametiasutisele.

avaleerima, veksli eest vastutama.

avali, avatult, lahti.

avalik arvamus, rahvahulkade arvamus, tekib ilma pikemate kaalutlusteta, sageli tundelistel motiividel, levib ilma kriitilise hinnanguta, põhineb alateadlikult rahvaste traditsioonidel ja harjunud mõtteviisil, mõjustab ühiskondlikku ja eriti poliitilist elu.

avalik ettekanne, igaühele vaba sissepääsuga või maksu eest korraldatav ettekanne; sellest tuleb enne politseile teatada ning selle pidamise ajal korra järele valvata; kuni 4-aastasi lapsi ei tohita sinna kaasa viia.

avalik julgeolek, riikliku korra ja kodanikkude elu ning tervise, varanduste ja õiguste kaitse kindlustatud olek.

avalik koormus e. naturaalkohustus, kodaniku riiklik-ühiskondlikud kohustused tema isikliku töö ja temal olevate vahendite kasutada andmise näol, näit. kohustus teetegemiseks, küütimiseks jne.

Avalikkude Tööde Osakond, Teedeministeeriumi endine osakond, mille ülesandeks oli korraldada riiklikkude hoonete ehitamist ja muude ehitustööde täitmist; likvideeritud 1. dets-st 1937, kusjuures selle peaülesanded võttis endale ehitusettevõte „Ehitaja", millest võtab osa ka riik.

avalik laen, laen, mis tehtud paberites, mida iga soovija võib osta.

avalik maja e. l õ b u m a j a,

prostitutsiooni (←) korraldamiseks ametlikult lubatud maja; Eestis keelatud.

avalik maks, maks, mida võib kodanikult nõuda ainult seaduse alusel.

avalik raamatukogu, üldiseks kasutamiseks avatud raamatukogu, tavaliselt omavalitsuste poolt.

avalik saladus, ametlikult varjatav, kuid üldiselt teada olev asjaolu.

avalikud tööd, hädaabitööd, mida korraldatakse tööpuuduse ajajärkudel töötuile esijoones nende majanduslikuks abistamiseks, teises järjekorras nende tööde tarviduse pärast, kuid mis peavad siiski toimuma avalikkude tarviduste rahuldamiseks (tänavad, pargid, turud, puiesteed, kanalisatsioon jms.).

avalist, vekslivastutaja, käemees.

avalohk, maapinnalohk, mis vähemalt ühest küljest pole piiratud kõrgendikuga.

avamaastik, maastik, mis pole igas suunas piiratud kõrgendikega.

avamus, mingi aluspinnakihi maapinnale ulatumise koht.

avamäng e. u v e r t ü ü r, orkestri eelmäng mingile lavateosele, sissejuhatavalt meeleolu loomiseks; ka sissejuhatav muusika oratooriumile või kirikulaulule.

avand, om. -i, avandatud, selgunud või selgitatud asjaolu; üksikavandus.

avandama, avama, avanema panema; selgitama, juurdlust toime panema.

avandus, avamine; juurdlus.

Avanduse, vald Edela-Virumaal, Simuna khk., 2976 el. (1934).

avang (ühekordne) avamine; malemängus: partii alguskäigud.

avangard, eelväg, edasirännakul peajõudude julgestamiseks eel liikuv väiksem väeosa.

avanss, om. avansi, os. avanssi, ettemaks edaspidi maksmisele kuuluvast summast, ede (om. -me).

avansseerima, edasi aitama, edutama, soodustama, ametis või auastmes kõrgendama.

avansseeruma, edasi jõudma, eduma, kõrgemale kohale või suuremasse auastmesse tõusma.

avanturiin, kollakas või punakas kvarts; kunstlikuna: vasega värvitud klaas.

avantürist, seikleja, õnnekütt.

avantüür, seiklus, juhtumus.

avapõielised, alamselts luukalaliste seltsist; neil on ujupõis söögitoruga ühenduses. Kodumaa kaladest kuuluvad siia näit. heeringlased, hauglased, angerlased, lõhilased jt.

Avar, om. -a, mehenimi.

avarannik, saartevaba merega rannik.

avardama, avaraks, avaramaks muutma.

avareeritud kaubad, meriõnnetustel rikutud kaubad.

avarii, laevaõnnetus reisil ning kõik meriõnnetustest tekkinud erakorralised kaotused, kahjud ja kulud nii laeva kui laadungi suhtes. Ü l d - avarii puhul, mis tekib tõsisest ning üldisest hädaohust, kantakse kõik kulud ühiselt; väiksemaulatusliku, nn. e r a - avarii puhul aga jäävad kahjud tegeliku kahju saaja või süüdlase kanda. Avariiküsimus on rahvusvaheliste reeglitega korraldatud.

avariiul, lahtine riiul suuremais raamatukogudes, harilikult teatmeteostega, lugejaile raamatute vabalt valimiseks ja kasutamiseks.

avashauduja, lind, kelle pesa on nähtaval, kuna s u l u s h a u d u j a (←) oma on kuskil õõnes peidetud.

avasigisus e. kasmogaamia, taime tolmumine avatud õies; kui õie oma tolmuga, siis isetolmumine (autogaamia), kui sama liigi teise õiega, siis rist-tolmumine (allogaamia).

avasilmi, lahtiste, avatud silmadega.

avastama, midagi olemasolevat või tehtut, kuid seni tundmatut leidma. Vrd. leiutama.

avastusajalugu, ajalugu uurimisning avastusreisidest, mis eurooplaste poolt korraldatud maailma maade ja merede tundmaõppimiseks. Vana-aja kultuurrahvaile

Euroopas olid tuntud peamiselt Vahemere ümbruse maad, kuigi mõned reisid ulatusid ka Indiasse ning Sise-Aasiasse. Keskajal süvendasid araablased ka Aasia ning Aafrika tundmist ja andsid neid teadmisi hiljem eurooplastele. Põhja-Euroopas said edukaiks avastajaiks viikingid oma retkedega Islandi, Gröönimaa ja Põhja-Ameerikani. Suurem pööre tuli 15. saj. lõpul meretee otsimisel Indiasse. Selle leidis ning sõitis läbi esimesena portugallane Vasco da Gama 1498 (ümber Lõuna-Aafrika). Temaga ühel ajal sõitis Kolumbus Hispaaniast läände, otsima otsemat teed Indiasse, kuid avastas teel Ameerika 1492. Esimese sõidu ümber maailma tegi Magalhães 1519—21, avastades seega Vaikse ookeani ning tasandades teed sealsete saarte ja Austraalia tundmaõppimisele. Uuemal ajal suunati huvid mandrite sisealade uurimisele, mis on kestnud tänapäevani, saades aga ikka enam ja enam teadusliku ilme. Kõige uuema aja huvikeskusteks sel alal on jäänud nabamaad (Arktis ja Antarktis).

avasui, lahtise suuga.

avatleja, (millelegi) meelitaja või kihutaja.

avatlema = ahvatlema.

avatänav, tänav, mille ümber hooned puuduvad, on eemal või esinevad harvalt.

avauksi, avatud ustega, s. o. avalikul istungil.

avaveeline, avameres elav või esinev.

avavesi, jäävaba veetee laevasõiduks.

avavili, vili, mis valminud seemned laiali paiskab või pillab, näit. kaun, kõder, kupar jt.

avavormid, maapinnavormid, mis ühes või enamas suunas on „avatud", näit. avalohk (←).

avaõu, õu ilma teda ümbritsevate hooneteta.

ave (lad.), 'ole tervitatud'!

ave, Caesar, morituri te salutant [*tseesar -tuuri saluu-*] (lad.), 'tere, keiser, surmaminejad tervitavad sind', vana-rooma gladiaatorite tervitus keisrile võitlusse minekul.

Ave Maria (lad.), 'ole tervitatud, Maarja!', peaingel Gabrieli sõnad neitsi Maarjale; katoliiklaste palve, heliloojate poolt viljeldud soololauluna.

Avenarius [*-naa-*], Richard, saksa positivistlik filosoof, * 1843, † 1896.

Avenarius [*-naa-*], Ferdinand, saksa kirjanik, kirjandus- ja kunstiloolane, ajakirja „Kunstwart" asutaja (1887), * 1856, † 1923.

avenüü, sirge tänav-puiestee; üldse suurem puiestee, allee.

Averroës [*-o'es*], araabia kuulus filosoof ning arst Cordobas, * 1126, † 1198; Aristotelese teoste seletaja; lõi õpetuse nn. tegelevast mõistusest, mis olevat ühine kõigile surelikele, neile ainult eluajaks laenatud.

aversioon, vastumeelsus, vastikus.

averss, om. aversi, os. averssi, metallraha esikülg. Vastand: r e v e r s s, tagakülg.

averteerima, teatama, hoiatama.

Avesta [*ave'-*] e. Zend-Avesta, vana-pärslaste ja nüüdsete parside pühad kirjad zaratustra-usuliste õpetustega.

aviaatika, lennuõpetus, lennutehnika.

aviatsioon, õhusõit lennukitega.

Avignon [*avinjo'ŋ*], vanaaegne linn Lõuna-Prantsusmaal, Rooni (Rhône'i) jõe ääres, siidi- ja paberitööndusega, 57 000 el. (1931). — A. 48 e. Kr. Rooma koloonia; 1309—1377 paavstide asukoht (nende nn. „Paabeli vangipõlve" ajal). Väärtusliku paavstide lossi ja peakirikuga keskajast.

aviidsus, hapete võime teisi happeid nende leelis-ühendeist välja tõrjuda.

aviis, *kaub.*, teade (näit. tellijale saadetise päralejõudmisest, ostjale kauba saatmisest jne.), ka veksli väljaandjalt veksli (maksmiseks) vastuvõtjale.

Avijõgi, Kirde-Tartumaal, voolab

Avinurme kaudu Peipsi järve Lohusuu aleviku all, 51 km pikk.

Avik, Eduard, insener, riigiametnik, * 1891; töötanud sõjalaevadel, hiljem ametnikuna merenduse alal, ms. Mereasjanduse Peavalitsuse dir. 1926—29, Veeteede Valitsuse dir. a-st 1929, olnud ühtlasi Tallinna Kõrgema Tehnikumi õppejõud.

Aviksoo (kuni 1936 Avikson), Heinrich, õpetaja, ajakirjanik, omavalitsustegelane, * 1880; õpetaja Pärnumaal, ajalehtede kaastööline, nende ärijuht Viljandis ja Tartus, raamatupidaja, Vabariigi algusest Viru Maavalitsuse üks juhtivaid tegelasi, a-st 1930 Rakvere linnapea.

Avinurme, kihelkond Tartumaa põhjasopis, Virumaa piiril, lõunas piiratud Torma khk-ga, koosneb Avinurme vallast, 4644 el. (1934). Khk. maa-ala on madal, kallakuga Peipsi poole, jõe- ja metsarikas; veed koonduvad Avijõkke. Asustus on koondunud peamiselt üksikuile kõrgemaile seljakuile, nn. „saartele" kesk jõe- ja metsamaastikku. Ühendusteed: Venevere-Avinurme-Lohusuu maantee ja Sonda-Mustvee kitsarööpmeline raudtee. Avinurme on meil tuntud suuremaulatusliku puuanumate koduse valmistamise kohana. — Käesol. saj. algul sai A. endale abiõpetaja ja siis kiriku, 1920 eraldati ta Torma khk-st iseseisvaks khk-ks.

Avinurme, vald Põhja-Tartumaal, Avinurme khk., 4644 el. (1934).

aviomotorist, lennukimootori hooldaja.

avirulentne, mittevirulentne e. mitte-nakatusmürgine.

aviseerima, *kaub.*, teadustama, näit. maksjale veksli tähtpäevast, ostjale kauba saatmisest jne.; vrd. aviis.

a vista (it.), 'ettenäitamisel'.

a vista veksel, veksel, milles maksutähtpäev on märkimata ja mis tuleb välja osta ettenäitamisel kohe või mõne aja pärast; see tuleb aga maksmiseks esitada hiljemalt 1 a. jooksul, arvates väljaandmispäevast.

avitaminoosid, haigused vitamiinide puudusest igapäevases toidus, näit. rahhiit, skorbuut jt.

Avo, mehenimi.

Avogadro seadus, itaalia füüsiku Avogadro (* 1776, † 1856) esitatud seadus: kõigil gaasidel on ühesuguse temperatuuri ja ühesuguse rõhu juures võrdsel ruumalal võrdne arv molekule.

avokatsioon, (aktide) väljanõudmine.

a/ü., lühend sõnast *aktsiaühing.*

B

B, b, tähestiku teine täht suuremas osas maailma keeltes; eestis helitu huulhäälik. — Muusikas on *b* (= si-bemoll) do-mažoorastmiku (e. -heliredeli) poole tooni võrra madaldatud 7. heli *h* e. si; noodi eelmärgina ♭ madaldab sellega märgitud nooti poole tooni võrra.

B, keemias boori märk.

Ba, keemias baariumi märk.

Baaden, Saksa riigi osa, end. osariik Saksamaa edelanurgas, Reini ülemjooksu paremal kaldal, 15 071 km², 2,4 milj. el. (1933). Koosneb Reini madalmikust ja Schwarzwaldi mägismaast. Peatulundusalad: põllundus, aiandus ja mägismaal metsatööndus. Vt. ka Baden.

Baadimaa = Baaden.

Baal, eesti piiblis Paal (heebr. k. 'isand'), semiidi rahvaste jumal, eriti Kaananimaal, võistles kaua iisraeli rahva Jahvega.

Baalbek, vana asula Süürias, u. 8000 el., vana-aja suur linn Heliopolis, nüüd kuulsate rooma templivaremetega.

baar, joogikoht, joomaruum.

baaridaam, joogikoha naisteenija.

baarium, keemiline element (märk *Ba*), hõbevalge metall, erik. 3,75, aat.-k. 137,4; põleb heledalt; saadakse sooladest elektrolüüsi teel; leidub looduses ainult ühen-

deis — baar.-karbonaadina (viteriit) ja baar.-sulfaadina (barüüt); peale viimase on kõik baariumiühendid mürgised; mõnda neist kasutatakse ilutulestamisel (annavad rohelist valgust).

baariumkarbonaat, süsihapu Ba, kasutatakse rotimürgina.

Baars, Karl August, advokaat ja pangategelane Viljandis; Vabariigi algaastail ka riigitegelane — rahvaesinduste liige ning minister, * 1875.

baas, alus, põhi, ehituskunstis samba-alus, sambajalg; *keem., mat.,* alus (←); *sõj.,* lähteala.

Baasel, suurim kauba- ja tööstuslinn Šveitsis, Reini kaldail, puuvilla ümbertöötamise ja siiditööndusega, ajalooliselt kuulsa ülikooliga, 154 000 el. (1930).

Bab, Julius, saksa kirjandusteadlane ja näitekunsti teoreetik, * 1880; palju teoseid 20. saj-l peam. teatrikunsti alalt.

Bab-el-Mandeb, väin Punase mere ja Adeni lahe vahel, 23 km lai.

Babeuf [*-bö'f*], François Noël [*fraŋssua' noe'l*], prantsuse revolutsionäär ja sotsialismi teoreetik, * 1760, † 1797; propageeris kommunistlikku riigikorda, hukati.

babiidid = babistid.

babism, muhamedi usu vabameelne usulahk, tekkinud 19. saj. keskel Pärsias, veel radikaalsema behaismi kujul hakanud levima mujalgi.

babistid, babismi poolehoidjad.

Babiti järv asetseb Lätis, Riiast u. 15 km läänesuunas, ranniku lähedal, 14 km pikk ja 2 lai.

Babits [*ba'bitš*], Mihály [*mi'haalj*], ungari luuletaja ning romaanikirjanik 20. saj-l, * 1883.

babu, aunimi Indias, 'härra'.

babuiinid, ahviliigid paavianide perekonnast, elavad Araabias ja Aafrikas.

Babülon, eesti piiblis P a a b e l, vana Babüloonia riigi pealinn Eufrati jõe ääres, praegusest Bagdadist lõunasuunas, tuntud juba 27. saj. keskel e. Kr., suurima õitseajaga u. 1800—539 e. Kr., vahepeal hävitatud assüürlaste poolt ja uuesti üles ehitatud 7.—6. saj. e. Kr., eriti Nebukadnetsari poolt, 50 m kõrgete müüride ja paljude väravatega, millest säilinud varemed; keskosas asetses kuulus nelinurkne Paabeli torn; a. 539 vallutatud Pärsia kun. Kyrose ja 331 Aleksander Suure poolt; oli muistse idamaade kultuuri keskkoht, Kristuse sünni ajaks aga juba tähtsuse kaotanud.

Babüloonia, muistsel ajal oma viljakuselt kuulus madalmaa Eufrati ja Tigrise alamjooksu vahel, Lõuna-Mesopotaamia, üks inimkultuuri hälle, piiratud põhjast Assüüriaga, lõunast Pärsia lahega. Juba mitu tuhat a. e. Kr. elasid siin sumerid, kellele lisandusid 3.-l aastatuhandel semiidid. U. a. 2230 rajatud Babüloonia riigi võimsaim kuningas oli Hammurabi (u. 2000 a. e. Kr.). Hiljem sattus B. pikemaks ajaks kassiidide ja Assüüria valitsuse alla, saades uuesti iseseisvaks alles a. 625. Selle Uus-Babüloonia riigi õitseaeg oli Nebukadnetsar II valitsuse ajal, 6. saj. I poolel e. Kr. A. 538 vallutati riik pärslaste, a. 529 Aleksander Suure poolt. Enam kui aastatuhat hiljem oli siin araablaste riigi keskkoht. A. 1638—1918 oli B. püsivalt Türgi valitsuse all, kuulub sestsaadik araablaste kuningriiki Irakisse.

babüloonia kunst on tuntud viimase sajandi väljakaevamiste kaudu ning pärineb oma vanemas järgus peam. Vana-Babüloonia riigi ajast, u. a-st 2230 e. Kr. kuni 2. aastatuhande keskpaigani, arenedes siis nn. assüüria kunstiks. Mõlemaid iseloomustavad lihtsad ja massiivsed ehitised savist ja telliskivist, eriti templid, mille seinad kaunistatud neisse paigutatud värviliste mosaiikpiltide ja reljeefkujutistega; kujutusesemeiks olid peam. loomad ja valitsevad isikud. Uuele ning omapärasele õitsengule jõudis bab. kunst Uus-Babüloonia riigis a. 625—539, väljendudes esijoones

Nebukadnetsar II edendatud ehituskunstis. Pärslaste valitsuse all katkes selle kunsti iseseisev areng.

Babüloonia vangipõli e. Paabeli vangipõli, juutide sunnitud viibimine Babüloonias pärast Jeruusalema vallutamist ja hävitamist a. 586 kuni 537 e. Kr., vähemal määral aga juba alates a. 597.

babüloonlane, Babüloonia elanik.

baccalaureus [*bakalau'-*], endine (alam) akadeemiline kraad; selle kraadi omanik.

Bacchus, roomlaste viinajumal, kreeka Bakchose e. Dionysose ladinakeelne nimi.

Bach, Johann Sebastian, helilooja, üks suurimaid saksa muusikuid, Bachi kuulsa muusikutesuguvõsa peaesindaja, * 1685, † 1750, a-st 1723 Tooma kiriku kanter ja ülikooli muusikadirektor Leipzigis. Väga rikkaliku loominguga, eriti protestantliku kirikumuusika alal. Temalt pärineb hulk kantaate, missasid (jumalateenistuslaule), kannatusmuusikat ja oratooriume, klaveri-, oreli-, orkestriteoseid jpm.

Bacon [*beikən*] e. Baco, Roger [*rodžə*], inglise munk ja filosoof, * 1214, † 1294; tegi loodusteaduslikke avastusi, leiutas suurendusklaasi (luubi), parandas juuliuse kalendrit ja reformis teaduslikku tööd, hakates rõhku panema kogemustele.

Bacon [*beikən*], Francis, inglise riigimees ning filosoof, * 1561, † 1626; keskaegse raamatutarkuse, skolastika vaenlane, seadis loodusevaatluse ja kogemuse kõigi teaduste aluseks. Kirjanikuna oli ta hea stilist. Ühe kirjandusloolise teooria järgi on peetud Baconit Shakespeare'i näidendite autoriks.

Baden, 1) linnake Šveitsi põhjaosas, supelkoht kuumade väävliallikatega, 10 000 el.; 2) linnake Austrias, Viini lähedal, supelkoht kuumade väävliallikatega, 231 m ü. mp., 22 000 el.

Baden-Baden, kuulus supellinn Baadenis kuumade, radioaktiivsete mineraal-allikatega, reuma ravi koht, 30 000 el. (1933).

Baden-Powell [*beidn-pouəl*], Robert, inglise kindral, skautliku liikumise algataja ning juht alates 1908, * 1857.

Baedeker, Karl, saksa kirjastaja, kuulsate reisikäsiraamatute väljaandja, * 1801, † 1859.

Baer [*bäär*], Karl Ernst, arsti- ja loodusteadlane, * 1792, † 1876; õppinud Tartu ülikoolis, prof. Königsbergis, hiljem Peterburis, siis elanud ja surnud Tartus, kus tal mälestussammas Toomel; avastas inimese arenemise munast (1827).

Baffin [*bäfin*], William, inglise meresõitja, * 1584, † 1622; Ameerika arktilise saarestiku avastaja Põhja-Jäämeres a. 1600 paiku.

Baffini laht [*bäfini*], Põhja-Jäämere osa Gröönimaast läänes.

Baffini maa [*bäfini*], üks suuremaid Kanada saari Põhja-Jäämeres, Baffini lahest läänes, 611 000 km², elanikke u. 1000 eskimot.

bagaaž = pagas.

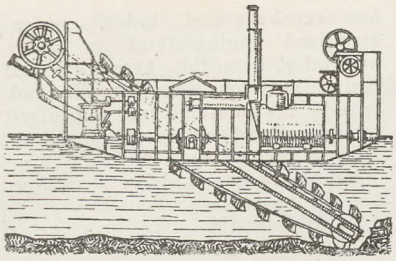
bagatell, tühiasi, pisiasi.

Bagdad, tähtis vana kaubalinn ja liiklemis-sõlmpunkt Tigrise jõe ääres Mesopotaamias, a-st 1922 Iraki kuningriigi pealinn, umb. 290 000 el. Keskajal Araabia kaliifide pealinn, samuti araabia kunsti ja teaduse keskkoht.

Bagdadi raudtee, tähtis raudtee ühenduse loomiseks Konstantinoopoli ja Pärsia lahe vahel, pooleli, seni u. 2500 km pikk, ulatub Koniast Adana, Mosuli ja Bagdadi kaudu Basrani, ehitatud peam. sakslaste poolt; pärast Maailmasõda kuulub raudteest loodeosa Türgile, osa Prantsus-, osa (kaguosa) Inglismaale.

bager, süvendaja, mullakaevamismasin, tõstab välja mulda, pori jm. massi jooksvale ketile kinnitatud kühvlite, labidate või pangedega, tarvitatakse esmajoones ujuva masinana laevasõidutee süvendamiseks jões, järves või meres.

Bahama saared, Inglise saarte-

Bager.

rühm Lääne-Indias. Suurtest Antillidest põhjasuunas, üle 600 korallisaare, kokku 11 406 km², 63 000 el. (1934) neegreid. Pealinn Nassau. Saadused: käsnad, kilpkonnaluu, agaavikanep, punane puit, puuvill, ananas jm.

Bahia [*baia*] e. São Salvador, Bahia osariigi pealinn Brasiilias, 353 000 el., sadam elava kaubandusega (suhkur, kohv, kakao, tubakas).

Bahia Blanca [*baia vlanka*], põllumajandustoodete suur väljaveosadam Lõuna-Argentiinas, 100 000 el. (1934).

bahr (araab.) tähistab veekogu (merd, järve, jõge) ning esineb araabiakeelseis geograafilistes nimedes, näit. Bahr-el-Abiad (Valge Niilus) ja Bahr-el-Azrak (Sinine Niilus).

Bahr, Hermann, austria kirjanik ja kriitik, * 1863, † 1934; avaldanud kirjandusteoreetilisi esseid, näidendeid ja romaane.

Baieri, suuruselt Preisi järgmine Saksa riigi osa, endine osariik Lõuna-Saksamaa idaosas (osa — Pfalz — küll läänes, Reinist vasakul), 75 997 km², 7,7 milj. el. (1933). On esmajoones põllumajandusmaa (ligi pool pindalast põldude all), Alpides edenenud karjanduse, mägedes ka metsamajandusega. Suured vesijõujaamad Alpide vetel. Masinavabrikud jm. tööstused suurlinnus. Lõunapoolne rahvastiku enamik (70%) katoliiklased, põhjapoolne vähemik (30%) protestantlik. Pealinn München. Teisi suurlinnu: Nürnberg, Augsburg. Kolm ülikooli, kunstiakadeemia ja mitu muud kõrgemat kooli.

Baikali järv e. Baikal, Siberi sisejärv, 34 200 km² suur, maailma sügavaim järv — kuni 1576 m (alates 476 m ü. mp. kuni 1100 m alla mp.), äravooluga Jenissei jõkke; järve lõunaosa ümbert läheb Siberi raudtee.

Baikali mäed piiravad Baikali järve peam. läänekülgest, on kuni 2000 m kõrged ja rikkad metallidest.

Baïse [*baiiz*], Garonne'i jõe haru Edela-Prantsusmaal, 180 km pikk.

bajadeer, india tantsijanna (erootilises laadis) ning lauljanna; ka lõbunaine.

bajazzo [*baja'tso*] (it.) = paiats.

Bajazzo, Leoncavallo ooper.

Bajer, Fredrik, taani sotsiaalpoliitik, rahuaate ja naiste õiguste eest võitleja, * 1837, † 1922.

bajonett, tääk e. püssitikk, on hõlpsasti püssiraua otsa kinnitatav ja sealt ära võetav.

Bajonettlukk.

bajonett-lukk, kahe lati või toru lahutatav ühendus, millejuures neist ühe otsas olev külghammas juhitakse teise soont mööda kuni selle lõpuni ja käänatakse siis seal õigenurkselt järgnevasse põikõnarasse.

Bakchos e. Dionysos, kreeka viinajumal, roomlaste Bacchus.

bakeliit, kunstvaik, tarvitatakse nööpide, käeraudade, mõn. autoosade jm. valmistamiseks, on kõva, kuid pressitav aine.

bak[h]anaal, esialgselt pidu Bacchuse auks vanas Roomas ühes vastavate kõrvalnähtustega; nüüd joomapidu, jooming.

bak[h]ant, Bacchuse saatja; bakhanaalist osavõtja, joovastunu; hulkur.

bakk, peale-ehitis laeva teki esiosas, on tavaliselt meeskonna eluruumideks.

bakkbord e. babord, pakpoord, paapoord e. paaparras, laeva va-

sak külg; käsksõnana: vasakule pöörata!

bakkima, laeva purjesid seadma neisse eest-tuule saamiseks.

baklažaan, soojalembene köögiviljataim, mille vilja mitmeti valmistatakse toiduks.

Bakony mets [*ba'konj*], metsased mäed Lääne-Ungaris, kuni 713 m ü. mp., on Lõuna-Karpaatide jätkuks; viinamarja- ning seakasvatusega.

Bakst, Lev, juudi rahvusest tähtis vene maalikunstnik Peterburis, Moskvas, Pariisis, * 1866, † 1924.

bakšiš[š] (pärsia), om. bakšiši, os. bakšišši, annetis; jootraha; altkäemaks.

bakšteini juust, juustusort, müügil neljakandilise pangana.

bakteriaalne, pisikuline, pisikuisse puutuv, bakterite kaudu toimuv.

bakterid, pisikud, pisilased, mikroskoopiliselt väikesed, peam. üherakulised elusolendid, mis leiduvad kõikjal õhus, mullas ja vees ning paljunevad tavaliselt kahenemise teel. Mitmed neist pesitsevad elavais organismides ning põhjustavad mitmesuguseid nakkushaigusi. Bakterid etendavad looduses tähtsat osa orgaanilisis aineis mädanemis- ja käärimisprotsessi tekitajatena, surnud orgaaniliste ainete lagundajatena ning uute ühendite loojatena. Põllumajanduses tähtsad maabakterid näit. moodustavad mullas huumust ning võtavad õhust lämmastikku, mis on taimede kasvuks hädavajalikud. Enamik baktereid areneb kõige paremini 25—30° temp. juures, sureb harilikult 0° ja 80—100° puhul. Kaitseabinõudeks kahjulike pisikute vastu on päikesevalgus, mis surmab pisilasi, hapnikurikas õhk, puhtus, kuumutamine, külmutamine, suitsutamine, soolamine, suhkurdamine, peale selle pisilasvastased, desinfitseerivad ained nagu karboolhape, sublimaat, lüsool, jodoform jm. Baktereid liigitatakse mitmeti. Oma vormilt on nad näit. kas kerakujulised (kokid), pulgakujulised (pulkpisikud ja keppisikud e. batsillid), kruvikujulised (spiraalsed) vm., ühed on liikuvad, teised liikumatud jne. Üldiselt kuuluvad nad kõik mikro-organismide e. mikroobide hulka.

bakterioloog, pisikuteteadlane, bakterioloogiaga teotsev isik.

bakterioloogia, pisikuteteadus, käsitleb pisikute ehitust, elutingimusi ning levimist, nende kasulikku või kahjulikku toimet neid ümbritsevas keskkonnas ning võitlust kahjulike bakterite vastu.

bakterioloogia-instituut, teaduslik asutis bakterite uurimiseks, samuti pisilastesisalduse kindlaksmääramiseks haigete veres või eritistes, toiduaineis, joogivees jm.

bakterioos, põletik, mädanik või haigus, mis tekkinud bakterite kaudu.

Bakunin [*-kuu-*], Mihhail, vene revolutsionäär ja anarhismi teoreetik, * 1814, † 1876; pärit aadlist, enne ohvitser ning teadlane, siis Lääne-Euroopas revolutsioneerunud ja hiljem kaldunud anarhismi. I Internatsionaali tegelane.

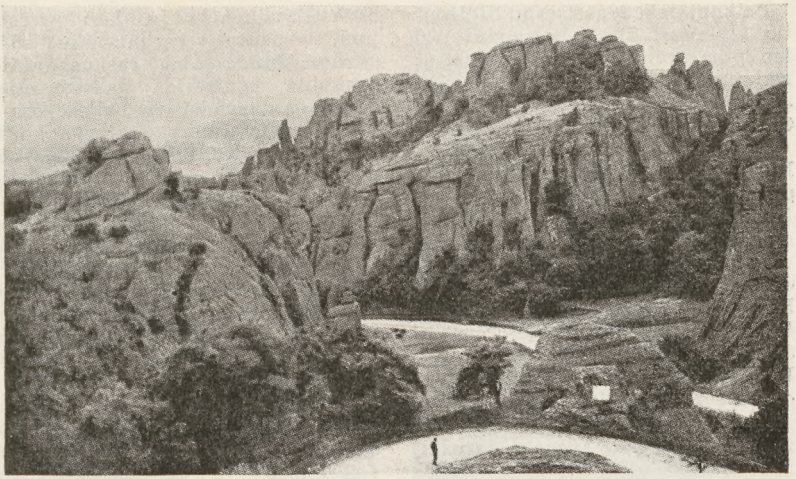
Bakuu, nõukogude-vabariigi Azerbeidžani pealinn Kaukaasias, suurim sadam Kaspia mere ääres, Vene naftatööonduse keskkoht, kust lähtuvad 854 km pikad torujuhtmed õli saatmiseks Musta mere sadamasse Batumi; u. 710 000 el. (1933).

balaata, ühe troopilise puu kuivatatud piimmahl, hall-pruun painduv mass, kasutatakse masinarihmade ja saapataldade valmistamiseks.

Balakirev [*bala'-*], Ivan, Vene keisrinna Anna Joannovna õuenarr, varem Peeter I teenistuses, meil tuntud vastava kirjanduse kaudu, * 1699, † teadmata a-l.

Balakirev [*bala'-*], Mili, vene helilooja Peterburis, vene muusika uue rahvusliku kooli algataja ning juht, * 1837, † 1910.

balalaika, vene keelpill kolme keele, pika kaela ja kolmnurkse kerega.

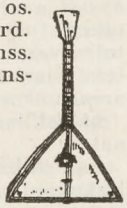
Balkani mäed läbikäiguga.

balanss, om. balansi, os. balanssi, tasakaal. Vrd. raamatupidamises: bilanss.

balansseerima = balanssima.

balansseeruma, tasakaalu jääma, tasakaalus hoiduma.

balanssiir, kaalu ölgpuu; ritv raskustega otstel tasakaalu hoidmiseks, näit. köietantsimisel; masinais kang liikumise reguleerimiseks; kellatiks (pendel, viipur) taskukellal.

Balalaika.

balanssima, balanssida, balansin, balansitakse, balanssinud jne., tasakaalustama (tasakaalu seadma), tasakaalus hoidma.

Balaton, pikk madal järv Lääne-Ungaris, 660 km², kuni 11 m sügav, kalarikas, rohkete kosukohtadega rannikuil.

baldahhiin, katusekujuline riidest ehiskate trooni, voodi jne. kohal; kandekatus (Idamail vanaajal päevavarjuks, kat. kirikus praegu pühalikel rongkäikudel); ka ehiskatus kantslite ja altarite kohal.

Balder, Baldur e. Baldr, valgusjumal vanagermaani muinasloos, suve kehastis.

Balder, August, kolonel, Kaitseliidu õppe- ja spordiosakonna ja Põhjamalevkonna pealik, * 1891.

balderjan = palderjan.

Baldwin [*boolduin*], Stanley [*stänli*], Inglise riigimees, * 1867; vanameelse partei juht, 1923—29 ja 1935—37 peaminister.

Baleaarid, Hispaania saarterühm Vahemeres, Hisp. idaranniku lähedal, 15 mägist saart, neist suuremad Mallorca ja Menorca; 5014 km², 374 000 el. (1934). Pealinn Palma (Mallorcal).

baleriin, kunsttantsijanna.

Balfour [*bälfə*], Arthur James [*džeims*], Inglise riigimees, * 1848, † 1930; vanameelsete partei juht enne Maailmasõda, korduvalt minister, peaminister, Rahvasteliidu tegelane.

Balhašš e. Balkašš, om. Balhaši, os. Balhašši, pikk madal rohtlajärv Vene Sise-Aasias, Kazakstani idaosas, 18 435 km².

Balkanimaad, Balkani poolsaare riigid: Jugoslaavia, Albaania, Kreeka, Bulgaaria, osalt Rumeenia ja väikeselt osalt Türgi (Euroopa-T.).

Balkani mäed asetsevad Bulgaaria keskosas lääne-ida suunas 600 km pika, kuni 45 km laia metsarikka mäeahelikuna; kõrgeim koht Jumruktšal 2375 m; mägedes rida tähtsaid läbisõidukohti.

Balkani poolsaar asetseb Lääne-Euroopa kaguosas, on põhja poolt piiratud Doonau haru Saavaga ja Doonau alamjooksuga, Balkanimaade (←) asukoht. Õige mägine maa-ala; suuremad m ä e d: loodes Dinaari lubjakivimäed, idas Balkani ja Rhodope m., lõunas Pindos; tipud kuni 2400, 2500 ja 3000 m. Tähtsamad j õ e d (peale Doonau ja Saava): Moraava, Vardar (keskel), Maritsa (kagus), Drin (läänes) jt. Liiklemisteed käivad mööda suuremate jõgede orgusid. Pindala u. 540 000 km²; u. 26 milj. el. R a h v a s t i k: lõunaslaavlased enamasti (serblased, kroaadid, sloveenid jt.) loodes, rumeenlased, bulgaarlased ja türklased idas, albaanlased läänes, kreeklased lõunas, peale selle leidub seal tatarlasi, mustlasi, juute jm. Rahvastik elatub peamiselt põllundusest ja karjandusest (sead, lambad); tööstus on vähe arenenud. Balkanimaad olid mitusada aastat Türgi valitsuse all, kust nende vabanemine toimus peam. 19. saj-l ja 20. saj. algul.

Balkani sõjad peeti 1912—13 ja 1913, enne enamiku Balkani riikide poolt Türgi vastu ja siis omavahel — teiste poolt Bulgaaria vastu; kaotajaiks olid Türgi ja Bulgaaria; lõpptulemus: Türgilt võidetud Makedoonia jaotamine Serbia, Kreeka ja Bulgaaria vahel.

balkon = palkon.

ball, peenem tantsupidu.

ballaad, enamasti salapärase, tumeda või fantastilise sisuga jutustav luuletus, romantiliste poeetide lemmikvorm alates 18. saj-st.

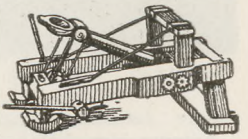
ballast e. p a l l a s t, vajutis, raskus; kasutu lisakoorem; kaudses e. piltlikus mõttes üldse liigne, tarbetu materjal. Laevakeres tarvitatakse ballastiks raskeid, kuid odavaid aineid (liiv, kivid, vesi jm.), et laeva vees tarvilikul sügavusel hoida ning raskuspunkti asukohta reguleerida; gaasiga täidetud õhulaevadel on ballast osakaupa mahavisatav, et tarbe korral kõrgemale tõusta. Ballastiks nimetatakse ka raudtee muldkehal olevat kruusa- või kivikillustikukihti.

ballastitank, kinnine, ballastiks kasutatava vee ruum laeva põhjas.

ballastkiil, metallist tasakaalukiil purjepaatidel ning jahtidel.

ballett, kunstipärane lavatants muusika saatel, kujutav tantsmäng, kunsttantsuetendus, iseseisvalt või vahepalana ooperis.

ballist, *sõj.,* vanaaegne viskemasin.

Ballist.

ballistika, õpetus ning teadus laskmisest ja eriti (uuemal ajal tulirelvast) lastud kehade lennuteest ja -tingimustest; on välja arenenud alles 19. saj. II poolel.

ballistiline kurv, viskejoon, lennutee.

ballistilised laskmised, katselaskmised, mille abil mõõdetakse laskeriista või selle moona ballistilisi omadusi ja võimeid.

ballistilised riistad, mitmesugused asjad ning seadised ballistiliste küsimuste selgitamiseks.

balloon, laia keha ning lühikese kaelaga suur pudel, tavaliselt tugevas vitskorvis, kasutatakse hapete jm. keemiliste ainete hoidmiseks; õhust kergema õhulaeva (aerostaadi) gaasiga täidetud suur kere, õhupall.

balloonkummid e. madalsurvekummid, sõidukeil õhuga täidetud õõnsad rattakummid, milles rõhumine on väiksem kui nn. kõrgsurvekummides.

ballotaaž e. balloteerimine, kuulitamine, kinniselt kuulidega hääletamine (poolt või vastu).

balloteerima, kuulikestega hääletama.

Bally [*bali*], Charles [*šarl*], romaani keelte teadlane Šveitsis, stilistika ja keelepsühholoogia uurija, prof. Genfis, * 1865.

Balmont, Konstantin, vene esimene sümbolistlik luuletaja, * 1867; parimad luuletuskogud 20. saj. algult.

balneoloogia, kümblusõpetus.

balneoteraapia, supel-, kümblusravi (vannidega).

Balod, Kārlis, läti majandusteadlane ja statistik, * 1864, † 1931; töötanud Saksamaal sõjaministeeriumis ja a-st 1919 professorina Riias.

Balod, Francis Aleksandr, läti muinasteadlane, * 1882, prof. Venemaal ja Riias, korraldanud uurimisi ja väljakaevamisi Lätis, avaldanud palju teoseid.

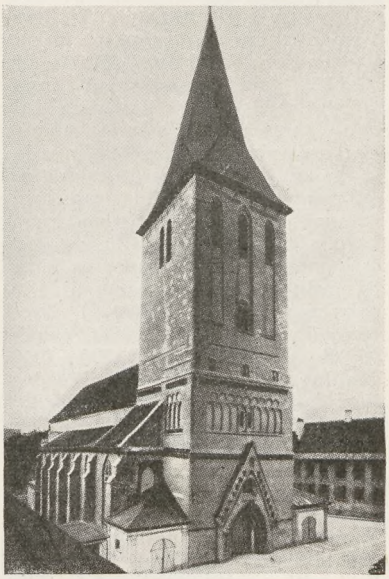
Balod, Jānis, Läti kindral ning vägede ülemjuhataja, * 1884, a-st 1931 sõjaminister.

balsam = palsam.

balsameerima, laipa roiskumisvastaste ainetega immutama, seda nn. muumiaks muutma, mis kuivas kohas säilib kauemat aega; lõhnavate rohtudega (palsamiga) võidma.

Balzac [*-za'k*], Honoré de (*onoree də*), prantsuse väga viljakas romaanikirjanik, * 1799, † 1850. Tema teoste enamik (u. 100 romaani ja juttu) ilmus üldpealkirja all „Inimlik komöödia", mis jagunes mitmesse alaossa. B. lemmiktüübid on raha-ahnitsejad egoistid, lõbujanulised, naeruväärsed, pahelised ning toored inimesed. Eestindatud on ta teoseist „Šagrään-nahk", „30-neaastane naine", „Isa Goriot", „Eugénie Grandet" jt., kõik alates a-st 1926. — Pilti vt. tahvlil 9.

Balti eraseadus, lüh. *BES*, Eestis ja Lätis a-st 1865 maksev eraõiguse seaduste kogu, moodustab enesest sajandite jooksul (alates 12. saj. lõpust) mitmesuguste valitsuste ajal Baltimail väljakujunenud vastavate õigusnormide kirju kogu, mis õigusteadlase Fr. G. v. Bunge (←) poolt teataval määral ühtlustatud ning redigeeritud ja ilmunud 1865 Balti seaduste III köitena. On vananenud ning Eestis asendamisel uue tsiviilseadustikuga.

Balti kunst.
Tartu Jaani kirik 14. saj-st.

Baltika, tavaliselt suurema teadusliku raamatukogu osakond Baltimaid puudutava ning kõige seal ilmunud kirjandusega.

balti keeled, läti, leedu ja (17. sajandil väljasurnud) muinaspreisi keel; on lähedases suguluses slaavi keeltega.

Baltikum, Baltimaade, nimelt Eesti ning Läti ladinapärane ühisnimetus.

balti kunst, praeguse Eesti ja Läti pinnal 12.—19. saj-ni (kuni eesti ja läti rahvusliku kunsti alguseni 19. saj. keskel) peam. võõrrahvustest isikute kaudu tekkinud kunstiloomingu nimetus. Balti kunsti areng jaguneb kolmeks suureks ajajärguks: keskaeg, renessansi- ning barokiaeg, uuem aeg. Keskajal (u. 1200—1550) ehi-

tati enamik Baltimaade kindluslosse e. linnuseid (esimeste hulgas ka Tallinna, Viljandi, Tartu ja Otepää omad), suuremad linnamüürid (neist kõige tugevam Tallinna kaitsemüür), samuti enamik kirikuid ning kloostreid linnades ja maal. Raidkunsti esindavad mitmesugused reljeefid peam. ehitiste välis- ja siseilustistena, maalikunsti ühes nikerduskunstiga esijoones altarid. Keskaegses kunstis valitses esialgu romaani, lõpuks gooti stiil, vahepeal ühest teise ülemineku stiil. (Vt. tahvlit 6.) Renessansiaeg (u. 1530—1640) avaldub peam. raid- ja nikerduskunstis (rida väärtuslikke kirikukantsleid jm.), barokiaeg aga (u. 1640—1780) väärtuslike nikerdusteoste (altarid, kantslid jm.) kõrval juba mõjuvalt ka kodanlikus ehituskunstis (näit. rida tähtsaid hooneid Narva vanalinnas, Kadrioru loss jm.) ja samuti maalikunstis, eriti portreemaali alal välismaalt siia tulnud kunstnikkude kaudu. Uuem ajajärk (18. saj. lõpust 19. saj. keskpaigani) toob esile klassitsistliku ehituskunsti (näit. Tartu Ülikooli peahoone jmm. hooned 19. saj. algult), veel enam aga maalikunsti, kus teotseb arvukas kogu tuntud nimega kunstnikke (näit. Kügelgen'id, Neff, Senff, Hippius jt.). (Vt. tahvlit 7.)

balti laenud e. balti laensõnad on läänemere-soome keeltesse tulnud u. ajajärgul 1000 e. Kr. — 500 p. Kr. balti (läti, leedu ja muinaspreisi) algkeelest, seega siis enne germaani ja slaavi laenusid. Näited eestist nagu *härg, oinas, hein, vill, vaha, hernes, seeme, vagu, sein, sild, ait, ratas, kirves, vai, niis, laev, puri, hammas, kael, taevas, põrgu, tuhat* jt. annavad tunnistust tugevast kultuurilisest mõjustusest.

Balti meri = Läänemeri.

Baltimore [*boltimor*], suur tööstuslinn ja sadam P.-Am. Ühendriikide idarannikul, ülikooliga, 805 000 el. (1930).

balti murre = balti-saksa keel.

Balti Puuvillavabrik, aktsiaseltsi oma, asut. 1898 Tallinnas, töötab mitme osakonnaga (ketramine, kudumine jm.) ja võimaldab puuvilla ümbertöötamist õige suurel määral, nii siseturu tarvis kui väljaveoks. 1937. aasta lõpul töötajate arv 1400 ümber.

Balti Päästeselts, a/s., asut. 1888 päästetööde tegemiseks Läänemerel, praeguse nime võtnud 1918, asukoht Tallinnas; omab päästelaevu ning peab a-st 1921 ka laevasõiduliine reisiaurikutega Lääne-Eesti vetes.

Balti riigid, Eesti, Läti ja Leedu, laiemas mõttes ka Soome, on arendanud poliitilist ja majanduslikku koostööd eriti vabariikide esimesil aastail; koostöö-leping 1934.

balti-saksa keel, ülemsaksa keelemurre, mida tarvitatakse Eestis ja Lätis saksa kõnekeelena; on enesesse vastu võtnud ning säilitanud Baltimail varemini (kuni 18. saj.) tarvitusel olnud balti alamsaksa keele mõjundeid, näit. *eu* hääldamine *öi*-na jpm., peale selle eesti ja läti laenusid.

balti-saksa kirjandus, saksakeelne kirjandus Baltimail, kannab 13.—18. saj. saksa provintsikirjanduse ilmet, olles väljast sissesõitnud ning siin ajutiselt viibinud riigisakslaste või siin sündinud ja siin lühemalt elanud baltlaste harrastusalaks; hakkab omapäranema alles 18. ja peam. 19. saj-l, kuid nüüdki andekamad kirjanikud rändavad Baltikumist Saksamaa suuremale kirjandusturule (Pantenius, Ed. Keyserling jt.). Eestile suurema tähtsusega on estofiilsete huvidega saksa või saksakeelse haridusega eesti haritlased, kes 19. saj. I poolel huvi tundsid eesti keele, eesti rahvaluule ja „Kalevipoja“ vastu ning koondusid peam. Õpetatud Eesti Seltsi ümber (näit. Schultz-Bertram, Faehlmann oma saksakeelsete muistenditega jt.).

„Baltische Monatsschrift“, vabameelsete balti sakslaste poolt

Riias 1859 asut. üldkultuuriline kuukiri, katkestas ilmumise 1914, hakkas uuesti ilmuma Riias 1927.

baltlane, balti sakslane.

baltlus, balti sakslus.

baluster, om. balustri, os. balustrit, väike, keskelt jämedam, harilikult treitud sambake, tavaliselt võre osis.

balustervaas, balustrikujuline pikk iluvaas.

balustraad, ritta seatud ning põikpuudega ühendatud balustritest koosnev rindvõre e. äärekaitse rõdude, palkonite ja loožide välisäärel ning trepikodades.

bambaara, neegerrahvas Aafrikas Niigeri ülemjooksu ja Senegali jõe vahel.

Bamberg, kauba- ja tööstuslinn Baieri põhjaosas, aiasaaduste- ning metsakaubandusega, õlle- ja puuvillavabrikutega, 54 000 el. (1933).

Balustrid.

bambus ehk bambuspilliroog, suur, kuni 40 m kõrge puutaoline kõrreline taim u. 200 liigiga, esineb eriti Indias ja Malai saartel, seal džunglit moodustades, kasvab rühmiti ja tihedasti ning õige ruttu (kuni 1 m päevas), varred sõlmised ning õõnsad, kuni 30 sm läbimõõt, altpoolt puitunud, ülalt pehmed ning söödavad. Kasutatakse väga mitmesuguselt, eriti Indias ja Hiinas: majade ehitamiseks, sildade, aedade, parvede, mööbli ja korvide tegemiseks, kiudainet punumiseks, kudumiseks, paberiks jne.

Bambus.

Banaanid (kogumispunktis).

bán [*baan*], aunimi Ungaris; Lõuna-Ungari piiriprovintside ülemate endine nimetus.

Bán [*baan*], Aladár, ungari teadusmees ja kirjanik, * 1871. On tõlkinud ungari keelde rea soome ja eesti kirjanike töid (ka „Kalevipoja" 1929) ning üldse agaralt teotsenud Eesti, Soome ja Ungari vaimseks lähendamiseks.

banaalne, labane.

banaan, varretu (kuid siiski puutaoline) troopiline, enamasti üheaastane taim, kuni 10 m kõrge, tüvi koosneb tihedalt üksteise ümber rullunud lehevartest, võra kuni 6 m pikkade lehtedega, õied kobaras, samuti nende kurgikujulised viljad banaanid; söödavad liigid annavad maitsvat ja väga toitvat, tärklis- ja suhkrurikast vilja ning on levinud Ees-Indiast Aafrikasse, Okeaaniasse ja Ameerikasse (eriti Antillidele). Filipiinidel kasvav liik annab kiudainet, nn. manillakanepit.

Banaana, tähtis sadam Kesk-Aafrikas, Kongo jõe suudmel.

banaan-pistik, elektri kontaktseadis vetruva pidemega.

banaantoitlased, värvirikkad linnud troopilises Aafrikas käoliste

seltsist, sini-roheliste kehasulgede ja punaste tiibadega, tutiga peas.

Banaat, Ungari maa-ala Tissa alamjooksust idas, Doonaust põhjas, kuulub enamikus Rumeeniale.

banaus, om. -i, inimene ilma kunstimeeleta ja kõrgemate püüeteta; omakasupüüdja, madala mõtteviisiga, väiklane isik.

band, om. -i, os. -i, salk, jõuk, (relvastatud) inimrühm; ka hõimkond, lõimkond; piljardilaua serv; bänd, orkester.

bandaaž, eriline köidis mingi väljasopistuva kehaosa sidumiseks, näit. songavöö; ka haavamähis ja vigastatud kehaliikmete köidis.

Banda meri on Moluki saarestikust lõunas, Uus-Guineast läänes.

Banda saared, väikesed saared Molukkidest lõunas, 45 km², 13 000 elanikku.

bandažist, bandaažide tegija.

banderilla [*-rilja*], väike, lintidega ilustatud kisuline viskoda hispaania härjavõitlusel.

banderoll, panderoll (←); lehvipael; lipuke odaotsal; ristpael.

bandiit, (tee-)röövel, mõrtsukas.

bandool e. b a n d u u r, mandool e. manduur, mitme keelega keelpill peam. Lõuna-Euroopas, eriti Hispaanias ja Ukraina kasakail.

bandzai [*-ai´*] (jaapani k. '10 000 aastat', s. o. 'palju aastaid'), jaapani tervitus- ja sõjahüüd, vastab hüüdudele *elagu!, hurraa!*

bandy (ingl.) = b ä n d i.

Bang, Herman, taani psühholoogiline kirjanik, * 1857, † 1912; avaldanud rea romaane enamasti manduvate isiksuste saatusest, novellikogusid, luuletusi, arvustusi jm.

bangaala, bantu rahvas Kesk-Aafrikas, Kongo jõe keskjooksu ja Belgia Kongo põhjapiiri vahel.

bangi haigus, peamiselt loomade nakkushaigus (esijoones lehmadel ja emistel), nakkav nurisünnitus (poja enneaegne äraviskamine), taani prof. B. Bangi avastatud pisiku põhjustatud; esineb mitmesugusel kujul ja tugevusmääral üksikute loomade juures; on kindlaks tehtav vere jm. bakterioloogilisel uurimisel. Levib karjas tavaliselt haige looma juurdetoomisel tervesse karja ja teeb suurt kahju. Haiged lehmad sünnitavad surnud vasikaid, nende piimaand väheneb või kaob hoopis (nad jäävad ahtraks) ja nende piim võib tekitada inimesele kõrgpalavikulist haigust. Küsimuse kõige uuemaks eriuurijaks on Eestis loomaarstiteaduse prof. dr. Vassil Ridala (vastav doktoritöö 1933).

Bangkok, Siiami kuningriigi pealinn Kagu-Aasias, Menami jõe kaldail selle suudme lähedal, peale luksusliku kuningalossi ja rohkete toredate budha templite (pagoodide) enamasti kõrgeile vaiadele ehitatud, Taga-India suurim linn ja tähtsaim kaubasadam, ülikooliga, 940 000 el.

Bangveoolo, madal järv Kesk-Aafrikas, Njassast läänes, Kirde-Rodeesias, soiste kallaste ja saartega, üle 1 km ü. mp., 4500 km².

Banjo.

banjo, kitarritaoline pika kaelaga ja trummikujulise kõlakehaga keelpill ameerika neegreil.

bankett, pidusöök; peenrataoline kõnnitee maantee sõidutee kõrval, muldkeha laiendosa rõhtpind; seinast väljapoole ulatuv vundamendi serv; *sõj.,* astmetaoline kõrgem järk seespool rindvalli laskurite tarvis.

bankorubla e. pankurubla, Vene paberraha, nn. assignaatide (18. saj. II ja 19. saj. I poolel) nimetus Baltimail (vastand oli kõrgemahinnaline hõberubla).

banteng e. sunda veis, tumepruun ja valgete jalgadega metsloom Taga-Indias ning Malai saarestikul, taltsutatult ka koduloom.

bantud, Kesk- ja Lõuna-Aafrika neegerrahvad, päris- ehk sudaani neegreist lõunas (u. Belgia Kongo põhjapiirist alates), u. 50 milj. in., kõnelevad bantu keeli (kuni 200 keelt).

Banville [*baŋvi´l*], Théodore de

[*teodoor də*], prantsuse luuletaja põhimõttel „kunst kunsti pärast", osav meister värsitehnikas, * 1823, † 1891.

baobab = ahvileivapuu.

baptism, baptistide usk, kristlik usulahk, mis ei poolda laste ristimist, vaid nõuab täiskasvanute ristimist; tekkis 17. saj. keskel Inglismaal, levis Põhja-Ameerikasse, kus ta kõige enam on kodunenud, ja hiljem mujale Euroopasse, jõudes Eestisse 1884.

baptisteerium, vana-rooma supelbassein; ümarik ristimiskirik e. ristimiskabel, mida ehitati peam. 4.—12. saj. suuremate kirikute kõrvale; hiljem kirikus ristimiseks eraldatud ruum.

baptistid, 'ristijad', mitmesse alavoolu kuuluvad baptismiusulised.

Barabás [*ba'rabaaš*], Miklós [*mi'klooš*], ungari tähtis ning väga viljakas maalikunstnik ja graafik, * 1810, † 1898; valmistas eriti portreid juhtivaist tegelasist.

Barabbas, vt. Parrabas.

barakk, kerge puuehitis, lööv, tavaliselt sõdurite, massiliselt haigete, tööliste jne. ajutiseks ühiselamuks.

baranka [*bara'-*], nisujahust vee ja soolaga tehtud mitmesuguste rõngasküpsiste (saiade) vene algupäraga ühisnimetus.

barateerimine, petmine kauba kõrvaltoimetamise või võltsimisega, näit. laevale laadimisel.

baratt, kauba vahetus teise kauba vastu; vahetuskaubandus (kaup kauba vastu).

barattkaup, vahetuskaup.

barbaarne, toores, metsik, julm, harimatu.

barbaarsus, toorus, harimatus.

barbar, esialgu (vana-ajal) iga mittekreeklane; hiljem toores, metsik, harimatu inimene.

barbarism, õigekeelsusvastane (vigane) või sobimatu võõrapärane (s. o. omapäravastaselt vigane) keelend mingis keeles.

barbarlik, barbarile omane, barbaarne.

Barbarossa, Rooma-Saksa keisri Friedrich I (valitses a. 1152—90) hüüdnimi (täh. it. k. 'punahabe').

Barbarus, Johannes, ps., õige nimega Vares, kirjanik ja arst Pärnus, * 1890; avaldanud hulga luuletuskogusid alates 1918, näit. „Inimene ja sfinks" (1919), „Katastroofid" (1920), „Vahekorrad" (1922), „Geomeetriline inimene" (1924) jpm.

Barbusse [*barbüss*], Henri [*anri'*], prantsuse pahempoolne kirjanik, sõjavastase ideoloogia, rahuidee kandja, * 1874, † 1935; sai kuulsaks oma romaanidega „Tuli" (1916) ja „Selgus" („Clarté", 1919); eesti k. ilm. „Põrgu" (1929, pr. k. 1908) ja „Tuli" (1937).

Barcelona [*-θeloona*], Hispaania tähtsaim sadam, kauba- ja tööstuslinn Vahemere looderannikul, ülikooliga, 1,06 milj. el. (1934).

Barclay de Tolly, Mihhail, Vene väejuht, eriti sõjas Napoleoni vastu 1812 enne Kutuzovit ja hiljem uuesti; pärit balti aadlist, * 1761, † 1818; ausammas Tartus a-st 1848.

bard, kelti rahvaste (eriti iiri ja šoti) muistne laulik-luuletaja.

bareljeef, lame-, madalreljeef.

Barents, Willem, hollandi polaar-meresõitja, * u. 1550, † 1597; avastas 1594 Novaja Zemlja, 1596 Teravmäed.

Barentsi meri, Põhja-Jäämere osa Norra ning Vene põhjarannikuja Novaja Zemlja vahel.

barett, nokata, pehme ning lame riidest peakate; uuemal ajal ka vaimuliku, kohtuniku jne. ametimüts.

barhaan, *geogr.*, kaarluide.

Barisien [*-sjä'ŋ*], Friedrich, õige nimega Hartmann, saksa tähtis maalikunstnik Baltimail (Miitavis, Riias, Põltsamaal), esijoones portretist, * 1724, † 1796.

bariton, keskmise kõrgusega, bassi ja tenori vahepealne mehehääl; teatav mahedahäälne vaskpuhkpill.

barjäär, tõke, tõkepuu; takistussein, -tara; kaitsesein serval; merepõhjas kõrgem seljandik kahe süviku vahel.

barjäär-riff, korallrahude liik: tõkekari, vallrahu.

Parklaev.

bark ehk parklaev, purjelaev kolme mastiga, neist kaks esimest (vöörmast ja peamast) raapurjede, kolmas (besaanmast) kahvelpurjega.

barkantiin, kuunar, purjelaev kolme või mitme mastiga, millest esimene (vöörmast) on raapurjede, teised kahvelpurjega.

barkarol, veneetslaste paadilaul.

barkass, suurim paat sõjalaeval, sageli mootoriga, raskete asjadega maabumiseks ja nende laevale vedamiseks.

barkšir, teatav tõusiga.

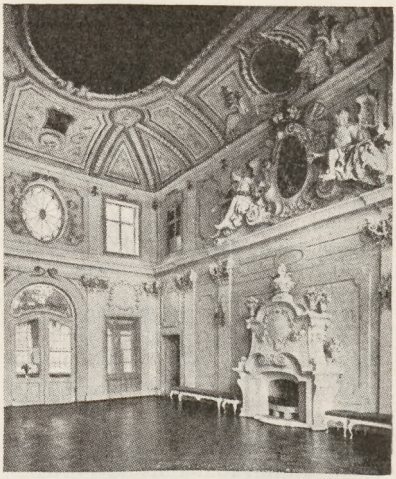
barlou tõbi, väikelaste skorbuut luuvalude ja limaskesta punetusega, ainevahetushaigus vitamiinide puudusest keedetud piimas.

Barnabas, eesti piiblis Parnabas, apostel Pauluse abiline tema misjonireisidel.

barograaf, õhurõhu-isemärkija, selline aneroidbaromeeter, mille osuti märgib õhurõhku kuupäevade ja kellaaegade kohaselt jaotatud liikuvale paberlindile.

barogramm, barograafi ülestähend või üldse vastava joonega väljendatud õhurõhu käik teatava aja jooksul.

barokk, kunstistiil Euroopas 16. saj. lõpust kuni 18. saj. keskpaigani, tähendas kunstipärast reeglipäratust, vastuolulist, eriskummalist, taotles vabamaid, mõjukamaid väljendusvorme. Barokk-ehitusstiilis olid, nagu renessansigi puhul, aluseks antiikvormid, kuid need olid ehisvormidega rohkem koormatud; rahu asemel taoteldi liikuvust, jõulisust, ühtluse asemel vastuolu jne. Barokkstiil lähtus ehitus- ja raidkunstist Itaalias, haaras hiljem ka maalikunsti, luule ja muusika, oli lõpuks ehisvormidega väga ülekuhjatud ning ebaloomulik. Väline vormirikkus

Barokkstiil. Kadrioru lossi pidusaal.

arenes eriti Hispaania ehituskunstis, ruumide hiilgav siseilustus aga Itaalia kõrval eriti Prantsusmaal (nn. Louis XIV stiil). Barokkstiili esindavad mitmed toredad ehitised (peam. kirikud ja lossid) Roomas, Viinis, Berliinis jm. Raidkunstis oli baroki peameistriks itaallane Bernini, maalikunstis madalmaalane Rubens. — Vt. tahvleid 8 ja 7 ning lk. 174.

barokk-kirjandus läks õitsele 16. ja 17. saj. vahetusel, Saksamaal eriti 17. saj-l, oli kooskõlas muudes kunstides tol ajal valitsenud põhimõtetega, kirju, vastuoluline nii sisult kui vormilt, taotles efekte, kandis eri maades eri nimetust, näit. Itaalias marinism, Hispaanias gongorism, Inglismaal eufuism.

baromeeter, õhurõhumõõtja, lihtsamal kujul elavhõbe-baromeeter, 1643 Torricelli leiutatud üle 76 sm kõrge, ülevalt kinnine klaastoru, mis algul on täiesti täidetud elavhõbedaga ja mille lahtine alumine ots asetseb laiemas elavhõbeda-nõus; normaalse õhurõhu juures on elavhõbeda-samba kõrgus torus 76 sm, kuid langeb või tõuseb sedamööda, kuidas suureneb või väheneb

Barokk-ehituskunst.

1. Belvedere loss Viinis, aiapoolne külg.
2. Sanssouci loss Potsdamis, pildigalerii.

Honoré de Balzac.

L. van Beethoven.

Sarah Bernhardt.

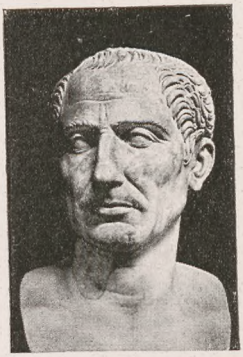
B. Björnson.

Georg Brandes.

Lord Byron.

Julius Caesar.

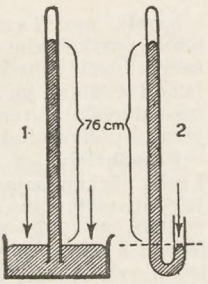

M. de Cervantes.

Dante Alighieri.

välisõhu rõhumine lahtises anumas olevale elavhõbedale. Ilmavaatlusteks tarvitatakse sellise toru ning anuma asemel muidu samasugust klaastoru, mille alumine ots on aga painutatud ülespoole (sifoonbaromeeter); selles lahtises otsas seisvast elavhõbeda-pinnast arvestatakse kinnises torus oleva samba kõrgust. Veel tavalisem on metall- ehk aneroidbaromeeter (←).

Baromeeter.

baromeetriline kõrgusemõõtmine, kahe maakoha või asendi kõrgusvahe arvutamine nende kohtade baromeetriseisude vahe järgi (maapinna läheduses tuleb 10,5 m ümber iga mm kohta).

baromeetri maksimum ja miinimum, antitsüklon ja tsüklon, õhukeerised, kus esimesel on keskel suurim õhurõhumine, mis keerise äärte suunas väheneb, ja teisel keskel väikseim õhurõhumine, mis äärte suunas suureneb.

Baron, Krišjān, läti ärkamisaja tegelane, * 1835, † 1923; läti rahvalaulude tähtis koguja, korraldaja ning trükkitoimetaja, on avaldanud neid 8 köidet („Latvju Dainas") 1894—1915.

baronet [*bärənit*] (ingl.), inglise aadlitiitel alam-aadlil, kelle eesnime ees on *sir* ja naisi hüütakse *lady;* lüh. *Bar.* või *Bart.*

baroskoop = dasümeeter; ka baromeetri end. nimetus; riist õhurõhumise muutumise näitamiseks (ilma arvudeta).

barotermomeeter e. hüpsotermomeeter, väga täpne ja tundlik termomeeter vee keemistemperatuuri järgi õhurõhu mõõtmiseks (vee keemistemp. on nimelt väiksema õhurõhu puhul madalam ja suurema õhurõhu puhul kõrgem).

barotse, bantu rahvas Lõuna-Aafrikas, Rodeesias.

barr, liivast või mudast uhetjoom (-e) jõesuudmes.

barranko [*-ra'-*], voolava vihmavee toimel tulemäe nõlval tekkinud sälkorg või katlataoline kuristik.

barrel [*bärəl*], kauba mõõt erisuguse suurusega vastavalt kauba liigile: 1) inglise vedelikumõõt, näit. õlle puhul 163,8 l, õli puhul 159 l (Põhja-Ameerikas); 2) kaalu-ühik, näit. nisu puhul 88,9 kg, riisi puhul 300 kg.

Barrès [*bare's*], Maurice [*mori's*], prantsuse kirjanik ja poliitik, * 1862, † 1923; avaldanud palju marurahvuslikke romaane jm. teoseid.

barrikaad, tõke, teesulg, kaitsevall mitmesuguseist kättejuhtuvaist asjust, eriti tänavavõitluses.

barrikaadima, barrikaadiga sulgema või kindlustama.

barrikadeerima = barrikaadima.

Barrow' neem [*bärou*], Alaska põhjapoolseim tipp P.-Ameerikas.

Barrow' väin [*bärou*], 500 km pikk väin Ameerika arktilises saarestikus.

Barry [*bäri*], Charles [*tšaals*], inglise kuulus arhitekt, ms. Inglise parlamendihoone autor, * 1795, † 1860.

Bart., lühend sõnast *baronet.*

Barth, Paul, saksa kasvatusteadlane, prof. Leipzigis, * 1858, † 1922; on kuulus oma pedagoogiliste teostega.

Bartholdi [*-toldi'*], Frédéric Auguste [*ogü'st*], prantsuse kuulus kujur, hiiglasuurte mälestussammaste looja Euroopas ja P.-Ameerikas, * 1834, † 1904.

Bartholomé [*-tolomee*], Paul Albert [*pol albäär*], prantsuse kujur, * 1848, † 1928; eriala: naisfiguurid ja eriti hauasambad; peateos: 1899 Pariisis valminud „Surnute monument".

Bartholomeus [*bartolome'us*], eesti piiblis Partolomeus, üks 12-st esimesest apostlist.

Barthou [*-tuu*], Jean Louis [*žaŋ*

Fra Bartolommeo: Esitamine templis.

luí'], Prantsuse riigimees, * 1862, † 1934 atentaadil; viimase 40 a. jooksul olnud palju kordi minister.

Bartók [*ba'rtook*], Béla [*beela*], ungari helilooja, klaveriprof. Budapestis, * 1881; loonud oopereid ja orkestriteoseid, teotsenud ungari rahvalaulude alal.

Bartolommeo [*-e'o*], Fra, itaalia munk ja maalikunstnik Firenzes, * 1472, † 1517; jõuliste ning stiiliühtlaste pühamaalide viljakas looja täisrenessansi ajal.

Bartsch, Rudolf Hans, austria romaanikirjanik kerget laadi ning paljuloetavate teostega, * 1873.

Barūk, eesti piiblis Paaruk, prohvet Jeremia abiline ning saatja Egiptuses.

barüsfäär e. raskkond, maakera raske sisemus litosfääri e. maakerakoore all.

barüüt, mineraal: baariumsulfaat.

barüütkollane, baariumisisaldusega kollane värvaine.

barüütvalge, värvimuld barüüdist.

basaalne, alusepoolne, aluseline, alusel olev või sinna kuuluv (sõnast *baas* ←).

basaar, näitemüük heategevusrahvapeol ühes võitude loosimisega; Idamail laada- e. turuplats varjualuste kaubapoodidega; vahel ka kaubaputka.

basalt, om. basaldi, tume kuni must purskekivim, ehituselt haril. samba- või tahvlikujuline, esineb Islandis, Šotis jm., on tähtis ehitusmaterjal, mureneb kergesti viljakaks põllumullaks.

Basanavičius [*-vi'tšius*], Jonas, Leedu ärkamisaja juhtiv poliitik ja rahvuslike teaduste edendaja, * 1851, † 1927; toimetas esimest leedu ajakirja (Preisis), avaldas leedu rahvaluulet (Ameerikas 1898 kuni 1905), juhtis Leedu iseseisvuspüüdeid 1917.

base-ball [*beis-bool*] (ingl.), ameerika pallimäng ruutväljakul kahe meeskonna vahel à 9 meest, nahaga kaetud kummipalli ja löögikaikaga; sellest on välja kujunenud pesapall.

Basedow, Johannes, saksa kasvatusteadlane, * 1723, † 1790; püüdis uuendada kasvatusviisi ja õpetussüsteemi Rousseau vaimus.

basedovi tõbi, [esimese kirjeldaja arst Karl Basedow'i (* 1799, † 1854) nime järgi] haigus, mis tekib liiga tugevast kilpnäärme tegevusest, peam. naistel; tunnused: kilpnäärme suurenemine, punnissilmsus, südamepeksmine jm.; ravi: operatsioon või röntgenikiired.

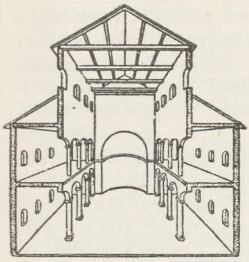

Basalt.

baseeruma (millelgi), rajanema, põhinema.

basifiilne, *bot., keem.*, aluselembene.

basiilika, pikergune ning täisnurkne suur hoone, vanadel kreeklastel ja roomlastel kohtumaja või turuhoone, sai ehitusvormilt aluseks varakristlikule kirikule; koosnes kirikuna eesõuest ehk aatriumist (←) ja kirikuhoonest; vii-

Basiilika.

masse peaosa oli sammasteridadega jaotatud pikiks lööviteks (3—5), millest keskmine oli laiem, kõrgem ning valgem; end. kohtunikuruum hoone poolümaras otsas oli kujundatud altariruumiks. Samal alusel on edasi arenenud keskaegse kiriku peatüüp, basilikaalne kirik, mis ulatub uuemassegi aega.

basilaarne, juurmine, juurepoolne (taimeleht).

Basileios Suur, kreeka kirikuisa, * 329, † 379; Caesarea piiskop Kapadookias u. 370, osav kirikujuht; mungaelu korraldaja, kelle reeglite järgi elab enamik kr.-kat. kiriku munki ja nunni (nn. basiliaanid).

basilisk, muistse aja muinasjutuline koletis (lind krooniga ja mao sabaga), kelle pilk juba on surmav; vt. ka järgm.

Basilisk.

basiliskid, loomaperekond iguaanlaste sugukonnast, sisalikuliste seltsist, harjaga peas ning seljal, elavad Kesk- ning Lõuna-Ameerikas.

basketball [*-bool*] (ingl.) = korvpall.

baskid, Hispaanias, Pürenee mägede lääneosa ümber säilinud kelti-ibeeri ürgrahvas, u. 725 000 is., neist 120 000 Prantsusmaal; on tugevat omapära elukorralduses säilitanud tänapäevani.

baski keel, tundmatu algupäraga ürgkeel Hispaanias baskide alal mitmes eri murdes.

basofoobia, *med.*, haiguslik käimiskartus.

bass, sügav mehehääl; heliteose või seda rakendava muusikariista (näit. klaveri, oreli) helistiku madalam osa; muusikariist madalaima hääle tarvis.

bassein, veekogu, vesistu.

bassett, muusikariist: väike bass, poolbass; liik helisid oreli helistikus.

bassett-sarv, altklarnett, muusikariist suuremais sõjaväeorkestreis.

bassist, bassilaulja, -mängija.

bassivõti, tagurpidi kirjutatud C kujuline märk nootides, näitab noodi fa asendit noodijoonestiku 4. joonel.

Bassi väin on Austraalia ja Tasmaania vahel, üle 200 km lai.

bassviiul = kontrabass.

basta (it.) 'küllalt' (sellest)!

bastard, varemalt: vallaslaps; rahvasteloos: kahe rassi segavereline järeltulija; *bot.*, *zool.*, hübriid (←), värd (om. värra).

Bastian, Adolf, saksa etnograaf ja rahvasteuurija, * 1826, † 1905.

Bastien-Lepage [*-jä'ŋ ləpaaž*], Jules [*žül*], prantsuse maalikunstnik, * 1848, † 1884; osav külaelu maalija ning portretist, mõjustanud maalikunsti arengut Kesk-Euroopas ja Põhjamail.

bastille [*bastī'j*] (pr.), kaitsetornidega kindlus-loss Prantsuse linnades; hiljem *Bastille* sai nimeks Pariisis olevale loss-kindlusele, mis ehitatud 14. saj-l kaitseks inglaste vastu ning hiljem kasutatud poliitilise vanglana, rahva poolt 14. VII 1789 vallutatud ning hävitatud, millest loetakse Prantsuse revolutsiooni algust; üldse türannia sümbol.

Bastion (põhiplaan).

bastion, relvadega varustatud kaitsetorn keskaegse linna või kindluse välismüüris; hiljem kindlusvallist väljaulatuv ehitis tulistamiseks.

Baškiiria, autonoomne nõukogude-vabariik Uurali lõunaosas, 151 840 km², 2 975 400 el. (1931)

baškiire, venelasi, uurali (soome-ugri) rahvaid jm.; tegevusalad: mägedes metsandus, rohtlates karjandus, põllundus; pealinn Ufa.

baškiirid, türgi-tatari rahvas Baškiirias, ligi 2 milj. is., muhameedlased, enamasti rändavad karjapidajad.

Bat'a [*batja*], Thomas, tšehhoslovakkia tööstur, * 1876, † 1932; suurima moodsa saapavabriku asutaja.

Bataat.

bataat, troopiliste maade toidutaim kassitapuliste sugukonnast tärklis- ja suhkrurikaste juuremugulate, nn. magusate kartulitega; selle taime mugulvili.

Bataavia, 1) endise bataavide maa-ala, hiljem Hollandi ladinapärane nimetus; 2) Hollandi India pealinn Jaava põhjarannikul, suurim sadam Ida-India saarestikus, 437 000 el., neist 31 000 eurooplast, ülikooliga.

bataavia piisad, külma vette lastud sulaklaasi tilgad, plahvatavad hiljem (vigastamisel) kergesti pihuks.

bataavid, esimesil sajandeil p. Kr. Reini alamjooksul elanud ning siis frankidega kokkusulanud germaani rahvas.

batalist, sõjapiltide maalija.

Báthory [*baatori*], Stephan, Poola kuningas vanast ungari aadlisuguvõsast, * 1533, † 1586; sai Transilvaania vürstiks 1571, Poola kuningaks 1575, pidas võidukaid sõdu Venemaaga, võttis Venelt üle Liivimaa.

batik, Ida-Aasiast pärit riidemaalimisviis, kusjuures riie mustri kohaselt osakaupa kaetakse sulavahaga ning vahavabad kohad maalitakse järjekorras üksikute värvidega, misläbi riie saab värvilise mustri.

batik-värv, batik-maalimisel tarvitatav riidevärv.

batist, õhuke, peenim linane või puuvillriie.

batjuška (vn. k. 'isake'), venelastel rahvapärane preestri nimetus.

batoliit, maakera sügavuses tardunud ning ülespoole kerkinud mingi tardkivimi mass, võib ulatuda ka pinnale kaljumäestikuna.

batomeeter, riist meresügavuse mõõtmiseks; ka riist meresügavusest veeproovide võtmiseks.

Batseba, eesti piiblis Patseeba, kun. Taaveti naine pärast selle eelmise mehe Uuria surmamist.

batsill, kepp-pisik, kepikujuline pisilane, bakterite eriliik.

batsillikandja, pisiku-eritaja, inimene, kes pärast nakkushaigusest paranemist selle tõve pisilasi oma kehas kannab ja neid eritab, seega teisi sesse haigusse võib nakatada.

Batthyány [*ba'tjaani*], Lajos [*-jošˌ*], Ungari riigimees ja poliitik, * 1806, 1848 peaminister, surmati 1849 Austria sõjakohtu poolt.

batua e. vatva, kääbusrahvas Kesk-Aafrikas, Kongo jõe ümbruses.

Batu-khan, vene *Han-Batõi*, tatarlaste väejuht, vallutas 13. saj. I poolel Lõuna-Venemaa, jäi peatuma Volga alamjooksul, † 1255.

Batum [*-u'm*], sadamalinn Georgias, Musta mere ääres, petrooleumi väljaveo keskus, naftajuhtmetega Bakuust, 67 000 el.

batüaalne, 200—3000 m sügavas meres esinev; vrd. abüssiline.

batüübiline, süvamereline, süvikuline, süvameres esinev.

Baudelaire [*bodläär*], Charles [*šarl*], prantsuse luuletaja, * 1821, † 1867; tema luuletuskogu „Kurja lilled" (1857), sisult haiglaste elamuste ja joobumustega, kuid heas vormis, on oluliselt mõjustanud uuema luule arengut.

Bauer, Heinrich Nikolai, eesti koolitegelane, * 1874, † 1927; õpetaja mitmel pool, a-st 1911 koolidirektor Tallinnas, Vabariigi esimesil aastail haridusminister ja Kristliku Rahvaerakonna tegelane.

Bauman, Kārlis, läti muusikategelane, Läti rahvushümni komponeerija, * 1835, † 1905.

Bauman, Artur, läti maalikunst-

nik, üks esimesi rahvuslikus ning ajaloolises laadis, * 1866, † 1904.

Baumgarten, Aleksander Gottlieb, saksa filosoof, prof., * 1714, † 1762; omab teeneid iseseisva esteetika piiritlemisel ja oskussõnastamisel.

Baumgarten, Otto, saksa usuteadlane, prof., * 1858, † 1934; rida teoseid usu- ning sotsiaal-uenduslikus vaimus.

Bauschinger, Johann, saksa matemaatik ja rahvusvaheliselt tuntud eriteadlane ehitustehnika, eriti materjalide proovimise alal, * 1834, † 1893.

Bavaria [*-vaa-*] (lad.) = Baieri.

Bayle [*beil*], Pierre [*pjäär*], prantsuse kirjanik ja vabameelne filosoof, * 1647, † 1706; mõjustas oluliselt 18. sajandit oma filosoofilise leksikoniga.

b-duur = si-bemoll-mažoor.

Be, keemias berülliumi märk.

Beaconsfield [*biikənsfiild*], enne Disraeli [*-rei'li*], Benjamin, Inglise riigimees, * 1804, † 1881; esialgu menukas romaanikirjanik, siis juhtiv poliitik vanameelsete, tooride erakonnas, Inglise maailmavõimu laiendaja.

Beardsley [*biədzli*], Aubrey [*oobri*], inglise joonistaja, raamatute illustraatorina omapärase joonelise stiili looja, * 1872, † 1898.

beatifikatsioon, õndsakstunnistamine (kat. kirikus), pühakstunnistamisest väiksem.

beati possidentes [*beaati -de'n-*], lad. kõnekäänd, 'õnnelikud on omajad', s. o. kes omavad rikkust.

Beatrice [*-ri'tše*], Dante armastatu, tema „Jumalikus komöödias" jumaliku armastuse jm. kõrgeima sümbol.

Beatty [*biiti*], David, Inglise admiral, Maailmasõja ajal Inglise laevastiku juht, * 1871, † 1936.

Beaumarchais [*bomaršee*], prantsuse näitekirjanik, * 1732, † 1799; tema kaks kuulsat komöödiat: „Sevilla habemeajaja" (1775) ja „Figaro pulm" (1784) on vaimukad ning oma satiiriga revolutsioonimeeleolulised.

beau monde [*bo mo'ŋd*] (pr.), hea, peen, kõrge seltskond.

beau sexe [*bo seks*] (pr.), kaunis, „õrnem" sugupool.

beaux-arts [*bozaar*] (pr.), „kaunid kunstid" (muusika, poeesia, maali-, raidkunst jts.).

Bebel, August, üks Saksa sotsiaaldemokraatliku erakonna asutajaid ning juhte, * 1840, † 1913; elukutselt treial, alates 1867 parlamenditegelane, hea ning osav kõne- ja poliitikamees, avaldanud rea teoseid oma alalt, ka naisliikumise kasuks.

bebutt, kõver kaukaasia pistnuga.

Bechstein, Karl, saksa klaverivabrikant a-st 1856 Berliinis, eriala: flüügelid; * 1826, † 1900.

Becker, klaveritööstus Venes, asut. 1841 Peterburis.

Becker e. Pistorius, Jacob, üks vanemaid raamatutrükkaleid, 1631—1636 Tartus ülikooli trükikoja juhataja, Baltimaade postikorralduse organiseerija.

Becquerel [*bekre'l*], Henri [*aŋri'*], prantsuse füüsik, * 1852, † 1908; radioaktiivsuse avastaja (esialgu uraani puhul), teatavate nähtamatute, tema järgi nim. bekrel-kiirte (←) täheldaja.

Bednõi, Demjan, ps., õige nimega Jefim Pridvorov, vene kommunistlik luuletaja, satiirik, * 1883.

beduiinid, vabad araablaste suguharud, elavad rändkarjustena Araabia, Süüria ja Põhja-Aafrika kõrbedes, peavad lambaid, kitsi, hobuseid, eriti kaameleid, on sõjakad ning röövihimulised muhameedlased.

beebi, lapsuke.

Beecher-Stowe [*biitšə-stou*], Harriet [*häriət*], ameerika naiskirjanik, * 1812, † 1896; kirjutas kuulsa neegriorjusvastase romaani „Onu Tomi onnike" (1852, eesti k. 1901 ja 1925).

beef [*biif*] (ingl.), loomaliha.

beefsteak (ingl.) = biifsteek.

Beelzebul, eesti piiblis Peltsebul, VT-s vilistite jumal; UT-s kurivaim ja kuradite ülem.

Beetelpalmi-istandus Sunda saartel.

beež, helekollakashall.

beeta, teine täht kreeka tähestikus (*B, β*), vastab *b*-le.

beeta-kiired (*β*-kiired), üks kolmest kiirteliigist, mida alaliselt kiirgavad radioaktiivsed ained; sisaldavad negatiivse elektri vabade osakeste, elektronide kiiret voolu, on seega katoodkiired.

beetel, närimisaine Kagu-Aasia rahvail, valmistatakse areekaseemneist (beetelpähkleist), lubjast, beetelpipra lehtedest jm., on vürtsiliselt mõru maiguga ergutav vahend, värvib suu pruuniks.

beetelpalm = areekapalm.

beetelpähkel, beetelpalmi vili.

Beethoven, Ludwig van, saksa suur helilooja, * 1770 Bonnis, elas alates 1792 Viinis, a-st 1819 täielikult kurt, † 1827. Oli meister eriti klaverimängu alal. Lõi instrumentaalmuusika klassilistes vormides siseelu jõulise väljenduse kunsti. Teoseid: 9 sümfooniat (neist vägevaim ja kuulsaim nr. 9, valminud 1823), 32 klaverisonaati, ooper „Fidelio" (1805), pidulik „Missa solemnis", kammermuusikat, uvertüüre, oratooriume, kantaate jm. Pilti vt. tahvlil 9.

begiinid, nunnataolised vagatsejad Madalmail ja nende naabruses peam. 13. ja 14. saj-l; vähem levinud olid vastavad meesmungad b e g a r d i d.

begoonia, viltulehik e. inglitiib, troopikamaise päritoluga mahlakas roht- kuni poolpõõsastaim, väga paljude liikidega ilutaim toas ja aias, südamekujuliste, mõned kirjute lehtedega, lahksuguliste õitega.

Begoonia.

Behring, Emil v., saksa arstiteadlane, difteeria raviseerumi leiutaja, * 1854, † 1917.

Lehtbegoonia.

Behterev, Vladimir, vene arstiteadlane, erkkonna eriuurija, neuroloogiliste aja-

kirjade asutaja ning toimetaja, * 1857, † 1927.

behterevi tõbi, lülisamba kangestumine.

bei, türgi aunimi, 'vürst, härra'.

Beirut, suurim kauba- ja sadamalinn Süürias toorsiidi, puuvilla, õli jm. väljaveoga, Liibanoni pealinn ülikooliga, paljude mošeede ja kirikutega, 135 000 el. (1929).

Beise, Theodor, ajaloo-uurija Baltimail, ka ajakirja „Inland" toimetaja, * 1818, † 1878.

„Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache", Rosenplänteri toimetatud ajakiri eesti keele, kirjanduse ja rahvaluule alal, ilmus 1813—32, kokku 20 k.

bekarr, nootides keelumärk (♮), mis märgitud kohas (real ning taktis) tühistab kõrgendus- või madaldusmärgi maksvuse.

bekass e. tikutaja, mõhitaja, jahilind rüütlaste suguk-st, elab sois ja rabades.

Beke [*bäkä*], Ödön, ungari keeleteadlane, tšeremissi keele ja murrete eriuurija, * 1883.

Bekker, Hendrik, eesti geoloog, prof. Tartus, * 1891, † 1925; avaldanud teaduslikke uurimusi.

bekrel-kiired, prantsuse füüsiku Becquerel'i 1896 avastatud kiired, mis tekivad raadiumi ja teiste radioaktiivsete kehade lagunemisel, hiljem jaotatud α-, β- ja γ- (alfa-, beeta- ja gamma-) kiirteks.

Belaja, Kama jõe haru Uuralist, üle 1000 km pikk.

Béla Kun, vt. Kun.

bel canto (it. k. 'ilus laul'), helisev, kõlav, naudinglik helivool, kunstlauljalt nõutav oskus.

Beleljubski, Nikolai, vene ehitusteadlane, * 1845, † 1922; prof. Peterburis, kuulus sillaehitaja Venes, rahvusvaheliselt tuntud juhtiv tegelane materjalide proovimise alal.

Belém e. Pará, suur sadamalinn Brasiilias, Amatsoni jõe suudmel, kautšuki, kakao jm. väljaveoga, 300 000 el.

belemniidid, *paleont.,* keskaegkonnas elanud loomasugukond peajalgsete klassist, säilinud kivististena, kivistunud tinditigu.

bel esprit [*-rii*] (pr.), kaunishing.

Belfast, Põhja-Iiri pealinn, tähtsaim kaubasadam ja tööstuslinn Iirimaal, rohkete linavabrikutega, ülikooliga, 415 000 el.

Belfort [*belfoor*], tugev kindlus Ida-Prantsusmaal, Vogeeside ning Juura mäestiku vahelisel 28 km laial madalikul, pidas 1871 ligi aasta vastu sakslaste rünnakuile, 42 500 el. (1931).

belga, Belgia rahaühik, vastab 5 Belgia frangile (1937. a. 0,62 Eesti krooni ümber).

Belgia (ametlikult *Belgique*), kuningriik Euroopas Prantsusmaa, Hollandi ja Saksamaa vahel, 30 440 km², 8,25 milj. el. (1934). On kagus metsane mägismaa (Ardennid) kuni 700 m ü. mp., mille põhjaosa (Sambre'i ja Maasi jõe orgudes) on rikas kivisöe- ja raualademeist; keskosas tasasem ja väga viljakas põllumaa; loodes rannikumadalik, mere lähedal luidete, soo- ning liivamaastiku ribadega, kaugemal viljakamate luhtadega. Peajõed: Schelde ja Maas, mõlemad hulga harudega; maal on ka palju kanaleid. Ilmastu: pehme, mereline ja niiske. Rahvastik: 52% germaani algupära flaame (põhjaosas), 43% romaniseerunud kelti algupära valloone (lõunaosas). Riigikeel: prantsuse, flaamide aladel ka flaami. Rahvastik on enamasti kõik rooma-kat. usku. Rahvastiku tihedus on Belgias Euroopa kohta suurim: 271 in. km²-l. Suuremad linnad: Brüssel (pealinn, 891 000 el.), Antverpen (peasadam, 485 000 el.), Liége, Gent. Majanduselu on B-s kõrgel järjel. Põllundus kohati väga arenenud ja tootlik. Ülekaalukalt on B. siiski tööstusriik. Maavarad: kivisüsi, raud, tsink, tina. Rikkaliku vabrikutööndusе tarvis veetakse veel kivisütt ja rauamaaki väljast sisse. Saadused: raud, teras, autod, klaas, kalliskivid, lina, puuvillriie, kunstsiid jm. Raudteevõrk on äärmiselt tihe, samuti jõ-

gede ja kanalite võrk; liiklemine ja kaubandus väga arenenud, ka suurte riikide transiitkaubandus. Riiklikult on B. demokraatlik kuningriik kahekojalise parlamendiga (saadikutekoda ja senat). Kaheksaaastane koolikohustus. Rida ülikoole ja palju muid kõrgemaid õppeasutisi. — A j a l u g u: B. maaala on kuulunud paljude riikide valdusse ja olnud sõdade tallermaaks, kuni 1815 moodustati temast ja Hollandist ühine Madalmaade kuningriik, kust B. 1830 vabastas enese iseseisvaks. Maailmasõjas oli B. enamik sakslaste vallutatud. Vastuolud prantsuskeelse rahvastiku ja flaamide vahel on vähenemas.

belgia hobune = ardenni hobune.

belgia kirjandus on kolmekeelne, prantsus-, flaami- ja vallooni-; tähtsaim neist on esimene, mis läks tõusule Belgia iseseisvumisest (1830) alates. Suuremad nimed siinse prantsuskeelse kirjanduse alal on romaanikirjanikud Coster (19. saj. keskel), hiljem Lemonnier, lüürikud Verhaeren, Lerberghe ja Rodenbach, eriti aga muinasjutuliste näidendite autor Maeterlinck. Ka flaamikeelne kirjandus on samal ajal, ühenduses flaami rahvusliku liikumisega, saavutanud silmapaistvaid tulemusi, eriti lüürika alal.

Belgia Kongo, Belgia asumaa Kesk-Aafrikas, Kongo jõe vesikonnas, 2,4 milj. km², 14 milj. el., neist eurooplasi ain. 23 000. Loodepoolne enamik maast on jõetasandik troopiliste vihmametsadega, idas ning lõunas üleminekuga savanni- ja rohtlamaastikuks. Ilmastu enamasti kuumniiske ja ebaterve. Jõed väga arvukad, veeja kärestikurikkad, joastikkudega. Rahvastik koosneb enamasti bantu neegreist, kes teotsevad paremail aladel põllutööga, ja ürgseist kääbusrahvaist metsades, jõgedel. Saadused (väljavedu): vasemaak, kalliskivid, kuld, palmipähklid ja -õli, puuvill, elevandiluu, kautšuk, kakao, kohv jm. Pealinn Leopoldville. Kindralkuberner Boma linnas. A j a l u g u: Belgia kun. Leopold II ülesandel Stanley poolt 1885 Kongo nõos asutatud iseseisev riik Leopold II ülemvalitsuse all, kes oma õigused 1889 andis üle Belgia riigile; sai 1908 Belgia asumaaks.

belglased, vana-ajal Reini ja Seine'i vaheliste keltide nimetus; nüüd Belgia elanikud.

Belgrad (serbia *Beograd*), Jugoslaavia pealinn ühes kindlusega Saava Doonausse suubumise kohal, maa looduslik liiklemiskeskus, ülikooliga, 241 500 el. (1931). On viimase aastatuhande jooksul kuulunud esialgu bulgaaridele, siis korduvalt Ungarile ja Serbiale, kauemalt Türgile. 19. saj-l oli B. Serbia pealinnaks, samuti 20. saj. kuni Maailmasõja lõpuni.

Belial, UT-s saadana nimetus.

Belinski, Vissarion, vene kirjanduskriitik, kultuuritegelane, * 1811, † 1848; läänekultuurlaste juht, humaansuse propageerija, kirjanduse ühiskondliku tähtsuse rõhutaja, realismi pooldaja; tähtsad arvustuslikud teosed Puškini, Gogoli, Turgenevi jt. üle.

Belisarios [*-saa-*], Ida-Rooma riigi keisri Justinianus Suure kuulus väejuht, * u. 500, † 565; hävitas 534 Põhja-Aafrikas vandaalide riigi, võitles idagootidega Itaalias, peale selle pärslaste ja hunnidega.

Beljajev [*-ja'-*], Mitrofan, metsatööstur Peterburis, suurejooneline vene helikunsti toetaja vastava muusikakirjastuse asutamisega 1884 jm. teel, * 1836, † 1903.

belladonna (lad.), karumustikas.

Bellay [*belee*], Joachim du [*žoakä'ŋ dü*], prantsuse silmapaistev luuletaja, * 1525, † 1560.

belletaaž, maapealse hoonekorra pealne täieline, peamine majakord, esijoones kahekordseil majul.

belletrist, ilukirjanik.

belletristika, ilukirjandus.

belletristiline, ilukirjanduslik.

bellevue [*belvüü*] (pr. k. 'kaunis vaade') = belvüü.

belliit, söekaevandustes tarvitatav lõhkeaine.

Bellini [*-liini*], itaalia maalikunstnike perekond Veneetsias 15. saj-l; tähtsam. esindajad: Jacopo, tema pojad Gentile ja Giovanni.

Bellini [*-lii-*], Giovanni [*džo-*], itaalia maalikunstnik, * u. 1430, † 1516; oma ajajärgu maalikunsti tähtsaim esindaja Veneetsias, viljaka loominguga peam. madonnapiltide ja altarimaalide alal.

Bellini [*-lii-*], Vincenzo [*vintše'-*], itaalia ooperitelooja, * 1801, † 1835.

bellis (lad.), kirikakar, maarjalill.

Bellman, Carl Michael, rootsi luuletaja, * 1740, † 1795; meisterlikud naudingulaulud värske ning ehtsa elutundega: „Fredmani kirjad" (1790) ja „Fredmani laulud" (1791).

Bellona [*-oona*], rooma sõjajumalanna.

bellum (lad.), sõda.

bellum omnium contra omnes (lad.), 'kõigi sõda kõigi vastu', inimsoo oletatud algseisund.

Belo-ozero e. Valgjärv on Loode-Venemaal, Laadoga järvest idas, 1125 km².

Belsatsar, eesti piiblis Pelsatsar, piibli järgi Babüloonia viimane kuningas ja Nebukadnetsari poeg.

Belt, om. Beldi, kahe Taani väina nimetus — Suur-Belt kahe suurema saare ja Väike-Belt teise saare ja mandri (Jüütimaa) vahel.

beltraamo, koomilise vanamehe või teenri osa mängija itaalia rahvakomöödias.

Beluhha [*-u'-*], Altai kõrgeim mäetipp, 4540 m ü. mp.

belutšid, Belutšistani elanikud; kitsamalt: teatav iraani tõugu rahvas Belutšistanis ja peam. Loode-Indias.

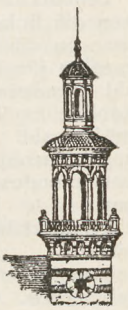
belutši keel, iraani murdeist vanimal kujul säilinud murre Belutšistanis.

Belutšistan [*-ta'n*], Briti India lääneosa Iraani kiltmaal, Afganistanist lõunas, idas kõrged mäeahelikud, läänes lavamaad ning kõrved, kuiv. Elanikud: väikeselt osalt belutšid, peale selle muud karjusrahvad, umbes pooled aga põllundajad pärslased ja hindud. Maast on osa Briti India provints, teine osa nimepidi iseseisev, kokku u. 348 700 km² ja 868 600 el. (1931).

beluuga, suurim kala tuurlaste suguk-st, kuni 9 m pikk, elab Aadria, Mustas ja Kaspia meres, Volga jões jm.; kaaviarisort.

belvedere [*-deere*] (it. k. 'kaunis vaade') = belvüü.

belvüü (pr. *bellevue*, it. *belvedere*), looduslikult ilusa väljavaatega ehitis parkides, suurema lossi vastav (tornikujuline) osa või selline maakoht; *Bellevue* ja *Belvedere* on ka paljude niisuguste losside või vaatekohtade pärisnimi (vt. näit. tahvlil 8).

Belvüü.

Belõi, Andrei, ps., õige nimega Boris Bugajev, vene sümbolistlik luuletaja, kalduvusega filosoofiasse ja müstikasse, * 1880, † 1934; avaldanud ka romaane ja kirjandusteoreetilisi töid.

bemberg-siid, puuvill-lõime ja kunstsiid-koega labane kleidiriie.

Bembo, Pietro, itaalia humanist ning luuletaja, * 1470, † 1547.

bemoll, märk (♭) nootides helikõrguse madaldamiseks poole tooni võrra.

Benaares, linn Briti Indias, Gangese jõe keskjooksul, hindude püham paik 1450 templi ja 570 mošeega, india õpetluse keskus ülikooliga, kudumistööndus ja kaubandusega, 205 500 el. (1931).

Benavente, Jacinto [*haθi'-*], hispaania viljakas näitekirjanik, * 1866, † 1936; vaimukate realistlike näidendite autor, kroonitud Nobeli auhinnaga 1922.

bene (lad.), 'hästi'.

Benedictus XIV, * 1675, † 1758, edumeelne paavst 1740—58.

Benedictus XV, paavst 1914—1922, taotles sõjapidamise inim-

likustamist, tagajärgede pehmendamist ja rahu sõlmimist, * 1854, † 1922.

Benedictus Nursia'st, pühak, * u. 480, † 543; esimese benediktlaste kloostri asutaja (Itaalias), oma reeglite kaudu õhtumaise munkluse suur kasvataja.

benediktiin, liköörilik, esialgu valmistatud ühes benediktlaste kloostris Prantsusmaal, nüüd sealses linnas.

benediktlased, benediktiinid e. benediktiinlased, Nursia Benedictuse (u. 530) asutatud ning tema reeglite järgi elav mungaordu; elasid vagadusele ja tööle; kloostrite, koolide, põllunduse ja käsitööga mõjustasid kasvatavalt kauemat aega Euroopat. Benediktiini nunnad moodustasid nende ordu eriharu.

benediktsioon, õnnistamine kat. kirikus.

beneditseerima, õnnistama.

benefiits, heategu, soodustus, eesõigus; läänistus, läänimõis; kiriklik tulu, tulu andev kirikuamet.

benefiss, tuluõhtu, ettekandeõhtu, mille tulu läheb ühe lavategelase kasuks või heategevaks otstarbeks.

benefitsiant, lavategelane, kelle auks ning kasuks benefiss peetakse.

Beneš, Eduard, Tšehhoslovakkia riigimees ja poliitik, * 1884; osav diplomaat ja iseseisvuse organisaator, riigi algusest peale a. 1918 välisminister (vahepeal ühtlasi ka peaminister), a-st 1935 president.

bene vale (lad.), ela hästi!

bene valete [*-lee-*] (lad.), elage hästi!

Benfey, Theodor, saksa keelening rahvaluule-teadlane, * 1809, † 1881; erialad: sanskrit ja muinasjutud. Võrdleva rahvajuttudeuurimise algataja; väitis, et muinasjutud põlvnevad Indiast.

bengaal, ilutulestusaine, tavaliselt pulber, segu mitmesuguseist aineist, mis põlevad värvilise leegiga. Vt. ka bengaalid.

Bengaalia, tihedaimini asustatud provints Briti Indias, Gangese alamjooksul, keskosas madalmik arenenud põllundusega (peamiselt riis), 213 000 km², üle 50 milj. el. (1931). Pealinn Kalkuta.

bengaalid, Bengaalia elanikud.

bengaali keel on ühest india rahvamurdest väljakasvanud uusindia keel, mida kõneldakse Bengaalias u. 50 milj. el. poolt, kirjakeelena väga rohkete sanskriti laenudega tarvitusel alates 15. saj.

Bengaali laht, suur merelaht Ees- ja Taga-India vahel.

bengaaltuli, india helktuli, kirju tulestik bengaali põlemisest.

bengaalvalgus saadakse bengaali rahulikust põlemisest (plekkpannil või raketis), omab mitmesugust värvust olenevalt üksikute metallisoolade lisandamisest põlemis-segule.

Bengaasi, Itaalia asumaa Kürenaika pealinn ja sadam Põhja-Aafrikas, Vahemere kaldal, 43 000 el. (1931).

Benguella [*-ge'-*], linn Edela-Aafrikas, Portugali Angoolas, 16 000 el.

Benguella hoovus [*-ge'-*], külm merehoovus Atlandi ookeanis vastu Edela-Aafrika rannikut.

Benjamin, eesti piiblis Penjamin, juutide esivanema Jaakobi noorim poeg, Joosepi vend; tema sugu — üks iisraeli 12-st suguharust.

Bennett [*benit*], Enoch Arnold [*iinok aanld*], inglise ajakirjanik, realistlik kirjanik ja arvustaja, * 1867, † 1931.

Ben Nevis [*niivis*], Suurbritannia kõrgeim mäestik ja mäetipp Lääne-Šotis, 1343 m ü. mp.

Benois [*bənua'*], Nikolai, silmapaistev ehituskunstnik ja prof. Venemaal, * 1813, † 1879; kolme kunstnikust pojaga.

Benois [*bənua'*], Aleksander, eelmise poeg, maalikunstnik ja kunstiloolane Venemaal, * 1870; avaldanud 20. saj. I veerandil suuri teoseid maalikunsti ajaloost.

Benoit [*bənua'*], Pierre [*pjäär*], prantsuse kirjanik, * 1886.

bensiin e. gasoliin, naftast e. maaõlist või kivisöest saadav kergesti lenduv vedelik, kergõli, koosneb peamiselt süsivesinikkudest, on värvitu, veest kergem, tulekardetav. (põleb kergesti ja plahvatab süttides), kasutatakse mootorite käitamiseks, rasvade, õlide ja kummi lahustamiseks, riiete puhastamiseks plekkidest.

bensiinimaks, vastavate seaduste põhjal Eestis võetav maks bensiinilt, muilt vedelailt naftasaadustelt ja mootorite küttesegudelt, läheb Teedekapitali heaks ja kasutatakse avalikkude teede ning sildade korrashoiuks ja ehitamiseks — peam. maavalitsuste kaudu.

bensiinimootor, bensiiniga käitatav kergõli-mootor, plahvatusmootori liik.

bensiinõli = bensiin.

bensoe e. bensoevaik, Kagu-Aasias ning Sunda saartel kasvava bensoepuu hästilõhnav vaik, kasutatakse arstimina, iluraviks, suitsutamisainena ja lõhnatööndus es.

bensoehape, värvita kristallid, bensool-karbonhape, leidub paljudes vaikudes, saadakse bensoest või kunstlikult toluoolist, kasutatakse aniliinvärvide tegemiseks, aedvilja konservimiseks, arstimiks.

bensoepuu kasvab peam. Tseilonil (Indias), Siiamis, Sumatral jt. Sunda saartel, kuni 20 m kõrge, annab bensoevaiku.

bensoetinktuur, bensoevaigu lahus piirituses (salvideks, iluraviks jm.).

bensool, värvitu kergõli, vedel süsivesinik, C_6H_6, saadakse kivisöetõrvast, süttib kergesti, põleb heleda leegiga, keemistemp. 80^0 C, külmas tardub; kasutatakse jõuallikana mootorite küttes eguks, rasvainete, kummi jm. lahustina, eriti aga mitmesuguste orgaaniliste ühendite saamiseks ja värvitööndus es. Tema ühendid kannavad aromaatsete ühendite nime.

Bentham [*-təm*], Jeremy [*dže'rəmi*], inglise filosoof ning õigusteadlane, * 1748, † 1832; utilitarismi e. kasulikkus-õpetuse rajaja demokraatlikus vaimus, mõjustas oluliselt 19. saj. seadusandlust mitmel maal.

bentos, veekogude põhjaelustik vastandina vees ujuvale planktonile.

Beowulf, anglo-saksi eepos värssides u. 8. saj-st; selle peategelane.

Béranger [*beraŋžee*], Pierre Jean de [*pjäär žaŋ də*], prantsuse rahvapärane luuletaja rahvuslik-poliitilises laadis, revolutsionäär, * 1780, † 1857.

Berbeeria e. Barbaaria, berberitega asustatud Põhja-Aafrika riikide Maroko, Alžeeria, Tuneesia ja Tripolitaania end. ühisnimetus.

Berbera, kauba- ja sadamalinn Ida-Aafrikas, Briti Somaalimaa pealinn, hooajuti u. 30 000 el.

berberid, Põhja-Aafrika muhamediusulised hamiidi tõugu ürgelanikud (kabiilid, riffkabiilid, tuareegid).

berberi keel elab mitmes murdes berberite juures, olles tugevasti araabia keele mõjustatud.

berceuse [*berssööz*] (pr. k. 'hällilaul'), hällilaulu laadi helitöö muusikariistale.

Berchem, Nicolaes [*-laass*], hollandi mõjukas maalikunstnik, loonud meisterlikke romantilist laadi maastikumaale, * 1620, † 1683.

Berchtesgaden, kosukoht Baieris, Salzburgi Alpides, 568 m ü. mp., tervisallikatega, 3900 el.

Berchtold, Leopold, Austria-Ungari riigimees, * 1863, 1912—15 välisminister, toore Serbia-poliitikaga sai Maailmasõja esilekutsujaks.

berdanpüss, Ameerikas 1868 kolonel Berdan'i ehitatud tüüpi vintpüss, vene *berdanka.*

berdõšš, om. berdõši, os. berdõšši, pika varre ja suure poolkuuteraga vene sõjakirves 15.—17. saj.

Berendts, Alexander, usuteadlane, * 1863, † 1912; a-st 1896 ülikooli õppejõud Tartus, avaldanud uurimusi kirikuloost.

Berent, Waclaw [*vats-*], poola meisterlik romaanikirjanik, * 1873.

Berezina [*-zinaa*], Dnepri jõe parempoolne haru Valge-Venes,

Minskist idas; 1812 toimus siin Moskvast taganeva Napoleoni sõjaväe õnnetu üleminek; ka Neemeni ülemjooksu parempoolne haru.

Berg, Jakob Georg v., Eestimaa rüütelkonna vabameelne juhtiv tegelane, talurahva vabastuse korraldaja, * 1760, † 1844.

Berg, Friedrich Wilhelm Rembert, Vene väejuht ja riigimees, * 1790, † 1874; a-st 1854 Soome kindralkuberner ja a-st 1863 Poola asehaldur.

Berg, Friedrich, tuntud Sangaste krahvina, mõisapidaja, * 1845; erilised teened nn. sangaste rukki aretamisel 60 a. jooksul, eeskujuandja maaparanduses jm. aladel nii tegelikkuses kui kirjas.

bergamotiõli, bergamotipuu vilja koorest saadav mõru, kuid lõhnav õli, tarvitatakse lõhnanduses (lõhnatööndu ses) ja likööride tegemisel.

bergamott, apelsinitaoline puu ning selle vili Lõuna-Itaalias ja Sitsiilias; ka pirnisort.

Bergbom [*bärjbum*], Kaarlo Juhana, soome kirjanik ja teatrijuht, * 1843, † 1906; „Soome Teatri" asutaja ning mitmekülgne juhataja 1872—1905.

Bergen, sadamalinn Lääne-Norras, tähtis laevaliiklemiskoht kalaja metsakaubandusega, teaduslike asutistega, 98 500 el.

Bergeni raudtee kulgeb Norras Oslost Bergeni, on 492 km pikk, läheb üle kõrgete mägede (kuni 1300 m ü. mp.) ja läbi 178 tunneli, millest ühe pikkus üle 5 km.

bergeri segu, üks kunstliku suitsu tekitamise vahendeid sõjas.

Bergman [*bärj-*], Johan, rootsi muinasteadlane ja klassiline filoloog ning tähtis karskustegelane Rootsis ja Eestis, * 1864, prof. Tartus 1919—23.

Bergmann, Gustav v., kirikuõpetaja ning mitmekülgne kultuuritegelane Ruhjas, * 1749, † 1814; oma trükikojaga edendas teoste väljaandmist, kogus haruldasi raamatuid (säilitatud Tartu Ülikooli raamatukogus).

Bergmann, Ernst v., arstiteadlane, * 1836, † 1907; prof. Tartus ja Saksamaal, pisilasvaba haavade-ravi rajaja, aju- ja sõjakirurgia eriteadlane. Mälestussammas Tartus Toomel.

Bergmann, Jaan, eesti kirjanik ja kirikuõpetaja Paistus 1884—1916, * 1856, † 1916; piibli tõlke parandamise komisjoni juhataja, avaldanud mitmesug. töid; ilukirjanduses luuletajana hea värsivormi arendaja ning tõlkija; tema luuletööd on kogutult ilmunud pealkirjaga „Jaan Bergmanni laulud" (1923).

Bergmann, Aleksander, eesti maalikunstnik, teatridekoraator Pärnus ja Tartus, kunstipedagoog, * 1901.

Bergmanni abiraha, Tartu majaomaniku ja talupidaja Taavet Bergmanni (* 1826, † 1907) poolt 500 rublaga 1903 asutatud kapital eesti õppiva noorsoo toetamiseks, hiljem täiendatud paljude teiste annetistega; toetust antakse protsentideta laenu näol peam. ülikoolis edasiõppimiseks.

bergmanni toru, isoleertoru elektrotehnikas, asfaldiga immutatud, plekk-kestaga kaetud pabertoru, on kergesti painutatav, tarvitatakse juhtmete seinale või krohvi sisse paigutamiseks.

Bergson [*-so'ŋ*], Henri [*aŋri'*], prantsuse filosoof, prof. ja akadeemik Pariisis, * 1859; rõhutab intuitsiooni tähtsust tegelikkuse mõistmisel, kuna selles ühinevad nii loomalik instinkt kui ka inimlik mõistus e. intelligents.

beribeeri, haigus troopilistes maades kehaliikmete halvatuse ja südamenõrkusega, tekib ainuüksi kooritud riisiga toitumisest; põhjus: vitamiinide puudumine toidus.

Bering [*bee-*], Vitus, taani meresõitja, * 1680, † 1741; sõitis 1728 esimesena läbi temanimelise väina Aasia ja Ameerika vahel, uuris Beringi merd ja avastas Aleuudid, sai surma merehädas.

Beringi meri, Vaikse ookeani osa Kamtšatka poolsaare ja Alaska vahel, lõunast piiratud Aleuutidega.

Aleksander Bergmann: Talimaastik.

Beringi väin, 80—92 km lai, asetseb Aasia ja Ameerika (lähemalt Siberi ja Alaska) vahel, ühendab Põhja-Jäämerd Beringi merega.

Berkeley [*böökli*], George [*džoodž*], inglise filosoof ja piiskop Iiris, * 1684, † 1753; eitab kehalist olemasolu väljaspool meie kujutlusi, väites, et füüsiline välismaailm elab ainult meie olestustes.

Berlage, Hendrik Petrus, hollandi kuulus ehituskunstnik moodsas laadis, * 1856, † 1934; töid Amsterdamis, Londonis, Leipzigis jm., esimeses kuulus börsihoone.

Berliin, Preisimaa ja Saksa riigi pealinn Spree jõe kaldail, 1920 liidetud seitsme ümberkaudse linna ja vahepealsete maa-aladega üheks suurlinnaks ja riigiprovintsiks, pindalaga 884 km² (läbimõõt ligi 50 km), 4,2 milj. el. (1934), on seega maailma suurlinnade seas 3.-l kohal. Linna südameks on Spree saar lossi ja muuseumidega, üheks peatänavaks Unter den Linden. Berliinis asetseb Saksa suurim ülikool ja suurim raamatukogu, rida akadeemiaid jm. kõrgemaid õppe- ning uurimisasutisi, üle 200 haigla, üle 200 kiriku, üle 100 avaliku raamatukogu, 35 teatrit jm. Berliin on ka suur tööstuslinn, sisesadam ja kaubanduskeskus, Kesk-Euroopa raudteevõrgu üks suurimaid sõlmpunkte, ise tiheda siseliiklemisvõrguga.

Berliini kongress, Euroopa suurriikide ja Türgi konverents Berliinis 1878 pärast Vene-Türgi sõda peam. Balkani riikide saatuse ja vahekordade korraldamiseks; seal vähendati Vene ning suurendati Austria ja Türgi võimu Balkanil.

berliini pannkook, rasvas keedetud küpsis keedisega täidetud saiataignast.

Berliin. Endine kuningaloss (barokkstiil).

berliinipruun e. preisipruun, värvaine kuumutatud berliinisinisest.

berliinipunane e. preisipunane, värvaine kuumutatud berliinisinisest.

berliinisinine, tumesinine mürgitu värvaine (pulber), mis tekib kollase veresoola mõjumisel rauasooladesse; tarvitatakse maalri- ja riidevärvina, puhtamal kujul — maalimiseks pariisi- e. preisisinise nime all.

„Berliner Tageblatt" [*-lii- taa-*], 1872 Berliinis asut. vabameelne päevaleht; ilmub tasalülitatult.

Berlioz [*-ooz*], Hector, prantsuse helilooja, programm-muusika rajaja, * 1803, † 1869; 3 sümfooniat (ms. „Romeo ja Julia"), 4 ooperit, oratooriume jm.

berlitsi kool, õppeasutise tüüp võõrkeele õppimiseks, kus õpetust antakse nii lastele kui täiskasvanuile ainult võõrkeeles (ilma nende emakeele abita), tavaliselt vastavast võõrrahvusest õpetaja poolt. Esimene selline kool asutati 1878 Ameerikas D. M. Berlitz'i poolt; see koolitüüp on Euroopas laialt levinud.

berm, äärerada, näit. jõe või kanali kaldal laeva vedamiseks, madalam riba kaitsekraavi eesserval, sihtimisel toetumiseks.

Bermondt-Avalov [*avaa-*], Pavel, Vene väejuht, kogus 1919 süg. Kuramaal (pärast v. der Goltz'i lahkumist) sakslastest ja venelastest endale sõjaväe, taotelles Riia vallutamist; * 1884.

Bermuda saared, Inglise saarterühm ja sõjalaevastiku tugipunkt Atlandi ookeani lääneosas, u. 1100 km New Yorgist kagus, kokku 50 km², 29 000 el. (1933), lille- ja aedviljakasvatusega, talikuurort.

Bern, Šveitsi vabariigi ja tema tähtsaima kantoni pealinn Aari jõe ääres, mitmesuguste rahvusvaheliste büroode ja konverentside asukoht, ülikooli ja muuseumidega, 131 000 el. (1931).

Bernakoff, Rudolf, arst, kliiniku juhataja, seltskondlike org-ide tegelane ja aiakunsti harrastaja Tartus, * 1885.

Bernhard, Saksi-Weimari hertsog, kuulus väejuht 30-aastases sõjas protestantide poolel, * 1604, † 1639.

Bernhard Clairvaux'st [*klärvoost*], kat. pühak, * 1091, † 1153; kloostri abt, tsistertslaste mungaordu arendaja, õhutas II-le ristisõjale.

Bernhardiin.

bernhardiin, suurt tõugu koer, u. 80 sm kõrge, pärineb Sankt-Bernhardi hotelli juurest, kasutatakse Alpides eksinud ja hädaohtu sattunud turistide otsimiseks.

bernhardlased e. bernhardiinlased, tsistertslaste mungaordu liikmete teine nimetus.

Bernhardt, Rudolf von, Eestist pärit kuulus saksa arhitekt, teotses Eestis, Peterburis, Roomas, * 1819, † 1887.

Bernhardt [*bärnaar*], Sarah, rahvusvahelise kuulsusega eriti andekas prantsuse näitleja, * 1844, † 1923. — Pilti vt. tahvlil 9.

Berni Alpid, Lääne-Alpide osa Rooni (Rhône'i) orust Aari oruni, on rikas kõrgeist mäetippudest (Finsteraarhorn 4275 m, Aletschhorn 4182 m, Jungfrau 4167 m jt.) ning vägevaist jääliustikest.

Berni konventsioon, vt. autoriõigus.

Bernini [*-niini*], Lorenzo, itaalia ehituskunstnik ja kuulus kujur eriti marmoritehnikas, * 1598, † 1680; viis lõpule Püha Peetri kiriku ehituse Roomas, kus ta üldse oli oma alal juhtivalt ja viljakalt tegev. Silmapaistvamaid kujusid: „Apollon ja Daphne", „Proserpina röövimine" jt.

Bernoulli [*-nuuli*], Jacques [*žak*], kuulus matemaatik, pärit Šveitsist, * 1654, † 1705; tähtis eriti tõenäosusteooria alal.

bernstein = merivaik.

bernsteiniõli, õli merivaigust.

Berzelius [*bertsee-*], Jöns Jakob, rootsi keemik mitmekülgsete uurimustega, * 1779, † 1848; avastas algaineid ja määras ainete aatomikaalusid.

Berthelot [*bertloo*], Marcelin [*-səlä'ŋ*], prantsuse keemik põhjalike töödega orgaanilise keemia alalt, ka minister, * 1827, † 1907.

Berthollet [*-tolee*], Claude [*klood*], prantsuse keemik tähtsate töödega ammoniaagi, kloori, sinihappe jm. kohta, * 1748, † 1822.

bertolee sool, kloorhapu kaalium, K Cl O_3, esineb valgete kristallidena, tarvitatakse ilutulestuses, lõhkeainete- ja tuletikutööndustes.

Bertram, vt. Schultz-Bertram.

Bertrand de Born [*-ra'ŋ də*], kuulus trubaduur (rüütel-laulik) Lõuna-Prantsusmaal u. 1200.

berüll, tavaliselt rohekas mineraal; selle puhtamad liigid on tuntud kalliskividena: sinine ja sinakasroheline — akvamariin, tumeroheline — smaragd.

berüllium, alumiiniumitaoline keemiline element (märk *Be*), kerge metall, erikaal 1,84, aat.-k. 9,02, sul.-p. 1280° C.

BES = Balti eraseadus.

besaanmast, mitmemastilise purjeka tagumine mast, ilma raadeta.

besaanpuri, besaanmasti kahvelpuri.

besaanteng, besaanmasti teng e. esimene pikend.

besee, küpsis suhkrust ja vahustatud munavalgest.

besemšon, *kaub.,* kaaluvähend; hinnavähend, hinnaalandus pakise külge kleepuvatelt kaupadelt.

Beskiidid, Lääne-Karpaatide põhjapoolne eelmäestik Poola lõunapiiril, kõrgeima tipuga 1725 m.

besoaar e. pulstik, söödud karvadest kivind mäletsejate seedeelundeis.

Bessaraabia, Rumeenia kirdeosa Dnestri ja Pruti jõe vahel kuni Musta mereni, 44 422 km^2, 3 milj. el. On enamasti tasane ja viljakas madalmaa nisu-, maisi- ja viinamarjakasvatusega. Rahvastik on kirju (rumeenlased, bulgaarlased, sakslased jt.). Pealinn Kišinev. Oli kauemat aega Türgi all, a-st 1812 Vene oma, 1920 ühendati Rumeeniaga.

Lorenzo Bernini: Õnnis Ludovica Albertoni.

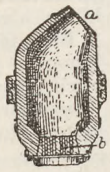
Bessel, Friedrich W., saksa täheteadlane, prof. Königsbergis, * 1784, † 1846; uurimusi tähtede kauguse ja liikumise kohta, maakera kuju (ellipsoid) kindlaksmääramine, matemaatilisi töid.

bessemeerima, toorrauda e. malmi puhastama ja lisandeist vabastama vastavas seadises kuuma õhu läbipuhumisega.

Bessemer [*besimə*], Henry, inglise keemik, tehnik ja leiutaja, * 1813, † 1898; eriliste teenetega raua puhastamise ning terase valmistamise tehnika alal.

bessemeri menetlus, bessemeerimine.

bessemeri pirn, 1855 leiutatud pirnikujuline, kividega vooderdatud, mitu m kõrge raudahi, milles puhastatakse toorrauda e. malmi süsinikust, ränist, väävlist jm. lisandeist, nimelt sulamalmist õhu läbipuhumisega, mistõttu lisandid põlevad. Tulemuseks on peaaegu puhas raud või teras.

Bessemeri pirn (a — täiteava, b — õhutorud).

bessemeri teras, bessemeerimisel saadud hea teraseliik.

bestia (lad. k. 'metsloom'), elajas, toores inimene, metsaline.

bestiaalne, elajalik, loomalik, toores, metsik.

bešlik, Türgi hõberaha (5 piastrit).

Betaania, eesti piiblis Petaania, küla Jeruusalema lähedal, Laatsaruse elukoht.

Beteigeuze [*-geu'-*], hiidtäht Orioni tähtkujus, 1. suurusjärku.

Bethel, eesti piiblis Peetel, VT-s linn, nüüd küla Jeruusalema lähedal.

Bethesda [*bete's-*], eesti piiblis Petesda, oletatud tervistamisvõimega tiik Jeruusalema lähedal.

Bethlen [*bä'tlän*], István [*i'štvaan*], Ungari riigimees, 1921—31 peaminister, * 1874.

Bethmann-Hollweg, Theobald v., Saksa riigimees, 1909—17 riigikantsler, * 1856, † 1921.

Bethsaida, eesti piiblis Petsaida, kalurikküla Keneetsareti järve lähedal, kust pärit Peetrus, Andreas ja Vilippus.

Betlehem, eesti piiblis Petlem, linnake Jeruusalemast lõunas, kun. Taaveti ja Jeesuse sünnikoht.

betoon, survetugev ja tulekindel ehitusmaterjal liivast, kruusast või kivikillustikust ja sideainest, milleks harilikult on tsement (tsementjahu veega); vedel, pudrutaoline või niiske segu valatakse või tambitakse vormidesse, kus ta kuivab, kõveneb ja aja jooksul kivineb; tema väikese tõmbe-

tugevuse suurendamiseks asetatakse betoon-osade sisse raud-armatuure, raudlatte (raudbetoon); betooni kasutatakse suuremate hoonete (esijoones lae, põranda, vundamendi, välistrepi ja korstna), müüride, sildade, tornide, ausammaste, hauaümbriste, kindlustiste jne. ehitamiseks.

betoon-arhitektuur, betoon-ehituskunst.

Betšuaanamaa, Lõuna-Aafrika nõo sisim osa, enamasti viljatu Kalahari kõrb ja kuiv rohtlaala, keskm. 1000 m ü. mp., hõredasti asustatud betšuaanidega.

betšuaanid, karjapidajad bantu neegrid (palju suguharusid) Sambesi ja Oranje jõe vahel Lõuna-Aafrikas.

Beuthen [*boi-*], kaubandus- ja tööstuslinn Ülem-Sileesias, Saksamaal, mäekaevandustega, 99 000 el. (1933).

Beyle [*beil*], Henri [*aŋri'*], prantsuse kirjanik, vt. ps. Stendhal.

Bi, keemias vismuti (*Bismutum*) märk.

bi- (lad.), eessilp võõrsõnus, täh. 'kahekordne', 'kahelis-', 'kahekordselt', 'topelt'.

Bialik [*bja-*], juudi kirjanik Poolas, * 1873; kirjutanud peamiselt heebreakeelset rahvuslikku tundeluulet.

Bialowieža mets, vt. Bjalovjeeža.

biarhia (kr.), kaksikvalitsus.

Biarmia, kohanimi keskaegseis skandinaavia saagades, oletuste järgi tähistab nn. Permi kultuuri ala Kama jõe mail või karjalaste ala Valge mere ümbruses.

bibamus [*-baa-*] (lad.), 'joogem'!

Bibikov, Aleksander, Vene kindral ja riigimees, Katariina II ajal mässude mahasuruja, * 1729, † 1774.

biblia (kr.) = piibel.

bibliofiil, raamatuharrastaja, haruldaste või ilusalt väljaantud raamatute koguja.

bibliofiilia, raamatuharrastus, huviga tegelemine mingis suhtes haruldaste trükiteostega ja nende kogumine.

bibliograaf, raamatuteadlane; raamatuloendite koostaja.

bibliograafia, laiemalt: raamatuteadus, raamatuasjandus, raamatukogundus; kitsamalt: trükiteoste kirjeldamise ja nende loendite koostamise õpetus, ka trükitööde korraldatud loend ise. Nimetatud loendid sisaldavad andmeid raamatute või üksikute kirjutiste kohta, nende autoreid, pealkirju, ilmumisaega ja -kohta, võimaluse korral ka andmeid sisu üle; need andmed üksikute teoste kohta on korraldatud kas alfabeetiliselt autorite järgi või ajaliselt (ilmumisaastate järgi) või sisuliselt, viimasel korral kas ainealade või märksõnade järgi. Peajaotus: üldbibliograafia, rahvuslik bibl. ja eribibliograafia.

Bibliograafia Asutis, vt. Eesti Bibliograafia Asutis.

bibliograafima = bibliografeerima.

bibliografeerima, bibliograafiat koostama, selleks andmeid koondama; bibliograafiliselt kirjeldama.

bibliolaatria, piibli kirjatähe jumaldamine.

bibliomaan, raamatuhull, haiglaselt kirglik raamatukoguja.

bibliomaania, raamatuhullus, raamatuvoom (om. -a), haiglane bibliofiilia.

biblioteek, raamatukogu.

bibliotekaar, raamatukoguhoidja.

biceps (lad.) = biitseps.

Biedermeier, lihtne, heasüdamlik, edasipüüdlik, väikekodanlik koolmeister saksa kirjanduses alates 19. saj. keskelt. Vt. ka biidermeier-.

biedermeierlik = biidermeierlik.

bieliidid, lendtähed e. meteoorid Biela komeedi lagunemisest.

Bienemann [*bii-*], Friedrich Gustav, van., balti-saksa ajaloolane Tallinnas ja Saksamaal, * 1838, † 1903.

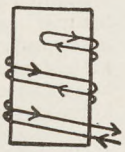
Bienemann [*bii-*], Friedrich, noor., balti-saksa ajaloolane ja ajakirjanik, peam. Riias, * 1860, † 1915.

biennaalne, kaheaastane.

biennium [*bie'-*] (lad.), kaheaastane ajavahemik, aastakahend.

bifilaarne, kaheniidiline (näit. mähis elektrotehnikas või ülesriputamis-seadis).

bifilaarne mähis, paarismähis keskelt kahekorra käänatud traadist, kusjuures elektrivool läbib kumbagi traadiharu eri suunas.

Bifilaarne mähis.

bifoolne, kahelehe-line.

biformne, kahekujuline.

bifurkatsioon, kahenemine; jõe selline hargnemine, mille puhul tema suudmeharu suubub hoopis teise jõkke; ka veresoone jms. hargnemine.

bigaamia, kaksikabielu (mehel kahe naise või naisel kahe mehega), meil seadusvastane.

bigamist, kahe naise või kahe mehe pidaja.

bigotne, pimeusklik, ülivagatsev.

biiber = piiber, kobras.

biiber, erilise koosseisuga massist ehitustahvlid kaitseks niiskuse ja vee vastu; tarvitatakse ka reisikohvrite valmistamisel.

biidermeier, Biedermeieri- (←) taoline inimene.

biidermeier-kirjandus, saksa kirjandusliku tüübi Biedermeieri (←) järgi nimetatud pool-romantiline, pool-realistlik, lihtsa elutundega, koolmeisterlikult õpetlik, kõlblat, edasipüüdlikku ja mugavat eluviisi kirjeldav kirjandus, eriti seda laadi kirjandus Saksamaal 1815—1848 (nn. biidermeieri-ajal).

biidermeierlik, lihtsameelne, õpetlik, väikekodanlik, mugav jne.; biidermeier-stiilis.

biidermeier-stiil, stiililaad saksa kultuuri maades peam. 1815—1850, avaldunud kõige enam mööblikunstis, mida tol ajal iseloomustavad lihtsad, kodanlikus elus praktilised ja mugavad, kuid siiski lihtsameelselt ilustatud intiimsed vormid.

biifsteek (ingl. *beefsteak*), praetud loomalihalõigud toiduna.

biisam = muskus (lõhna-aine).

biisamkrae, biisamroti karusnahast krae.

biisamrott, närija loom hiirlaste suguk-st, muskusnäärmega kõhul, kuni 30 sm pikk, ligi sama pika lapiku sabaga, elab magevete ääres (nagu kobras) Põhja-Ameerikas; annab tiheda, läikiva (all peene ja pehme alus-) karvaga pruuni karusnahka, mida ka värvitakse.

Biisamrott.

biitseps, (ülaotsal) kahe peaga lihas, näit. käelihas, mis küünarnuki kohalt painutab kätt õlavarre poole.

bikefaalne, kahepeane.

bikfordi nöör, aeglase põlemiskiirusega süütenöör.

bikonkaavne (lääts), kaksiknõgus.

bikonveksne (lääts), kaksikkumer.

bikvadraat, *mat.*, ruudu ruut, neljas aste.

bikvadraat-võrrand, algebras neljanda astme võrrand.

bilabiaalne häälik e. bilabiaalhäälik, mõlema huule abil kujundatav häälik (näit. *b*).

bilansivõimeline (ametnik), bilanssi koostada oskav.

bilanss, om. bilansi, os. bilanssi, raamatupidamises: varanduse seis, tulude ja kulude tasakaal; äriseis, kahest poolest, aktivast (←) ja passivast (←) koosnev loend — ülevaateks asutise või ettevõtte kõigi varanduste väärtustest ja kohustustest.

bilateraalne, kahekülgne.

Bilbao [*-va'o*], tähtis sadam ja kaubalinn Põhja-Hispaanias, Biskaia lahe ranniku lähedal, Biskaia provintsi pealinn, 171 000 el. (1934).

Bileam, eesti piiblis P i i l e a m, nõid VT-s, kelle eesel olevat kunagi kõnelnud.

Bilibin [*-lii-*], Ivan, vene teedrajav graafik rahvusliku illustratsiooni alal, mõjustanud sellesama tekkimist Eestiski, * 1876.

bilingviline, kahekeelne, kaksikkeelne.

biljard = piljard.

biljon, Inglismaal ja mujal, samuti ka meil, miljon miljonit (1 kaheteistkümne nulliga); Prantsuses ja P.-Am. Ühendriikides tuhat miljonit e. miljard (1 üheksa nulliga).

biljoon (pr. *billon*), vasest ja hõbedast koosnev vahetusraha-metall.

bill (ingl.), seaduseelnõu Inglismaal ja P.-Am. Ühendriikides.

billon (pr.) = b i l j o o n.

Bīlman, Alfred, läti ajakirjanik, ajaloolane ja poliitik, Läti tutvustaja trükitööde kaudu, * 1887.

bimetallism, kaksikmetallilisus, kaksik-rahasus, korraga kahele väärismetallile (kullale ja hõbedale) rajatud rahasüsteem, monometallismi vastand. Seejuures on nende kahe metalli väärtuse suhe seadusega kindlaks määratud.

binaarne, kaheks jagunev, kahest üksusest koosnev.

binaarne nomenklatuur, kaheline nimestus, taimede ja loomade teaduslik nimestamine kahe ladinakeelse sõnaga, millest esimene tähistab perekonda, teine liiki.

binokkel, om. binokli, os. binoklit, pikksilm kahe silmaga korraga vaatamiseks (kahe toruga).

binokulaarne nägemine, kahesilmi-, kahe silmaga korraga nägemine, kusjuures ajus saadakse ainult üks nägemiskujutis.

binomiaalne = binoomne.

binoom, *mat.*, kaksliige, kaheliikmeline algebraline avaldis, näit. $a + b$.

binoomlause ütleb, et binoomi positiivset täisarvulist astet saab avaldada ka binoomreana (←).

binoomne, *mat.*, kaheliikmeline.

binoomrida, binoomi astme avaldis oma üksikliikmete astmete ja nende juurde kuuluvate koefitsientide kaudu, näit. $(a + b)^2 = a^2 + 2\,ab + b^2$.

bio- (kr.), võõrsõnus: elu-.

biodünaamika, üld-elutegevuse õpetus.

biofüüsika, *biol.*, elutegevuse füüsikaline uurimine.

biogeenia, arenemislugu (←) e. eluarenemislugu.

biogeensed setted, elutekkesed setted, kogunevad elusolendite jäänustest ja nende elutegevuse saadustest.

biogenees, elu tekkimine, arenemine.

biogeneetiline, eluarenguline.

biogeneetiline põhiseadus, E. Haeckel'i püstitatud reegel, mille järgi üksikolend e. isend oma orgaanilises arenemises kordab lühendatult oma suguvõsa (liigi) arenemislugu vanimaist aegadest kuni tänapäevani.

biogeograafia, taime-, looma- ja antropo- (e. inimes-)geograafia üldnimetus.

biograaf, eluloo kirjutaja.

biograafia, elulugu, uurimus (kellegi) eluloo kohta, on tavalisest elulookirjeldusest harilikult suurem ja teaduslikum.

biograafiline leksikon, elulugude sõnaraamat.

biokeemia, elusolendites toimuvate keemiliste nähtuste õpetus.

bioliidid, setekivimid organismidest ja nende elutegevuse produktidest.

bioloog, bioloogiateadlane.

bioloogia, laiemalt: teadus elusolenditest, olendite- e. olestelugu (seega botaanika ja zooloogia); kitsamalt: õpetus olendite e. organismide elutingimustest ja elutegevusest.

bioloogiajaam, teaduslik vaatluspunkt taimede ja loomade elutegevuse jälgimiseks nende loomulikes kasvu- ja elutingimustes või ka katseolukorras. Tartu Ülikooli oma asetseb Saaremaa läänerannal Vilsandi saare vastas.

biomantia, mineviku ja tuleviku kuulutamine käejoonte jms. järgi.

biomeetria, abiteadus, mis uurib bioloogilisi nähtusi elusolendite mõõtmise ja arvulise statistika abil.

bionoomia, õpetus elusolendite suhteist üksteise ja ümbrusega.

biota, elustik.

biootilised tegurid, teiste elusolendite mõjustused antud elusolendi arengule ja talitlusile.

biosfäär, *biol.,* eluruumkond e. elustatud alad maakeral (maismaa, mageveed ja mered).

biosoofia, elutarkus.

biostaatika, õpetus inimese elukestusest ja rahvastiku tihedusest.

Biot [*bioo*], Jean Baptiste [*žaŋ bati'st*], prantsuse füüsik ja astronoom, ringpolarisatsiooni leiutaja valguse alal (elektrivoolu ja magneti vastastikusest mõjust); * 1774, † 1862.

biotiit, must mineraal, vilgukivi tavalisim liik, sisaldab magneesiumi ja rauda, esineb tardkivimeis.

biotsentriline, elu kõige keskusse asetav.

biotsönoos, ühtlaste elutingimustega, piiratud maa-alal elutsev taime- või loomaühiskond.

biplaan, kahe-kandepinnaline lennuk.

bipolaarne, kahepooluseline, kahenabaline.

bipüramiid, kahest põhjadega üksteise vastas olevast püramiidist moodustatud keha.

biradiaalne, kaheks sümmeetriliseks pooleks jagatav.

Birgitta, rootsi naispühak, * 1303, † 1373 Roomas, astus 1344 kloostrisse ja asutas uue kloostriordu.

Birgitta ordu, kloostriordu kaksikkloostritega munkadele ja nunnadele (esimene asut. Vadstenas 1346, Eestis Pirita klooster 15. saj. algul).

Birk, Ado, advokaat ja poliitiline tegelane Eestis, * 1883; Vabariigi algaastail ka minister, siis kuni 1926 saadikuks Moskvas.

Birkert, Anton, läti kirjanik, * 1876; kirjutanud luuletusi, novelle, romaane ja suurmeeste elulugusid.

Birma e. Burma, Briti India provints Taga-Indias, üle 605 000 km², 14,7 milj. el. (1931). Mägismaa troopiliste metsadega. Peajõgi ja pea-liiklemistee: Iravadi. Ilmastu: troopiline. Rahvastik: budhausulised birmalased. Maapõue-varad: kuld, vask, tina, kivisüsi, nafta. Kasvatatakse riisi, nisu, puuvilla jm. Pealinn Rangoon (400 000 el.).

birmalased, Birma elanikud, tiibeti rahvaste tõugu.

Birmingham [*börmingam*], 1) suur tööstuslinn Inglismaal, Londonist loodes, metallitööndusе peakeskus, ülikooliga, 1 011 500 el. (1933); 2) vabrikulinn P.-Am. Ühendriikide lõunaosas, Alabamas, rauа- ja terasetööndusega, söekaevandustega, 260 000 el. (1930).

Biró [*bi'roo*], Lajos [*la'još*], ungari kirjanik, naturalistlike romaanide, novellide ja näidendite autor, * 1880.

Biron [*bii-*], Johann Ernst, Kuramaa hertsog, * 1690, † 1772; Vene keisrinna Anna Joannovna armuke ning tegelik vägivallavalitseja Venes 1730—40.

bis (lad. k. 'kaks korda'), teist korda, uuesti!

bisarne [*-sa'r-*], iseäralik, veider, silmatorkav, inetuks moonutatud.

bis dat, qui cito dat, lad. vanasõna, 'kahekordselt annab, kes ruttu annab'.

biseksuaalsus, *med.,* mõlemasoosus, suguline iharus mõlema sugupoole vastu.

Biskaia laht, Atlandi ookeani osa Hispaaniast põhjas, Prantsusest läänes, tormine.

Biskra, linn Alžeeria lõunaosas, oaas Sahara põhjaserval, Prantsuse sõjaväepost, 95 000 el.

biskviit, pehme ja kerge küpsis vahustatud munast, suhkrust, võist ja vähesest nisujahust, inglispäraselt *keeks;* ka mõned kõvemat liiki õhukesed küpsised (albertbiskviit jt.).

biskviitkonjak, pehme liik konjakit.

biskviitportselan, kaks korda põletatud glasuurimata portselan iluasjadeks.

Bismarck, Otto v., vürst, Saksa riigimees, * 1815, † 1898. Äärmiselt parempoolne Preisi ja hiljem kogu Saksamaa võimumees, osava diplomaatia ja võidukate sõdade

abil (Taaniga 1864, Austriaga 1866, Prantsusega 1870—71) lõi paljudest saksa riikidest, ilma Austriata, Preisi juhtimisel võimsa Saksa keisririigi 1871, kus ta riigikantslerina piiramatult võimutses. Oli kõva võimu pooldaja, sallimatu, sotsialistliku liikumise äge vastane; tööliste poolehoiu võitmiseks edendas siiski sotsiaalseadusandlust. Välispoliitikas 1879 sõlmis liidu Austriaga, 1882 lisaks Itaaliaga, hankis Saksale rea asumaid. Oli vastuolus keiser Wilhelm II-ga, mistõttu vallandati 1890.

bismargipruun, punakaspruun värvaine villa ja puuvilla värvimiseks.

Bismargi saarestik e. Uus-Britannia, saarterühm Uus-Guineast kirdes (Uus-Britannia, Uus-Iirimaa, Admiraliteedi saared jt.), kokku u. 47 000 km², 248 000 el. (1934), peamiselt paapuaid; 1884 kuni 1919 Saksa asumaa, a-st 1920 Austraalia mandaadi all.

bismark, ühe kaardimängu nimetus.

bismutoos, vismuti valkühend, mürgitu arstim.

bismutum [*-muu-*] (lad.) = vismut.

bissektriss, *mat.,* nurgapoolitaja.

bister, om. bistri, os. bistrit, maalikunstis pruun vesivärv tahmast ja dekstriinist; mangaanbister e. mangaanpruun on riidevärv, esineb looduses ja valmistatakse ka kunstlikult.

Bistritsa, Doonau haru Sereti parempoolne haru Karpaatide idanõlvult, Bukoviinas ja Moldaavias, 280 km pikk.

bisturii, haava-arstlik liigendnuga.

bisulfaadid e. **bisulfatid,** väävelhappe hapud soolad, näit. Na HSO_4.

bisulfitid, väävlishappe hapud soolad, näit. Na HSO_3.

bisüllaabiline, kahesilbiline.

bisümmeetriline, kaksiksümmeetriline.

Bizet [*bizee*], Georges [*žorž*], prantsuse helilooja, * 1838, † 1875; teoseid: ooperid „Pärlipüüdjad" (1863) ja „Carmen" (1875).

bituminoosne, mäepigine, mäepigi sisaldav.

bituumen, tõrvalõhnaline mäepigi, hapnikuvaeste orgaaniliste ainete lagunemisprodukt, milledest tekib maaõli; on loodusliku asfaldi orgaaniline osa; maaõli, põlevkiviõli jm. seda laadi ainete destilleerimisjääkide nimetus.

bituumentee, bituumeniga tehtud sõidutee, saadud kivikillustiku ja kivipuru bituumeniga immutamisel ja kinnirullimisel või sõidutee katmisega korduval bituumendamisel.

bituumenvärv, rooste vastu kaitsev rauavärv, eriti laevadel.

bivakeerima = bivakkima.

bivakk, välileer, sõjaväe laager lahtise taeva all.

bivakkima, bivakkida, bivakin, välileeri asuma, välileeris olema.

Bjalovjeeža mets, suur ürgmets Ida-Poolas, üle 1100 km², rikas soodest ja metsloomadest, piisoni hoiukoht, kellest peale Maailmasõda säilinud vaid vähesed.

Bjalõstok [*-lõ'-*], linn Kirde-Poolas kudumis- ja nahatööndusega, tähtis raudtee-sõlmpunkt, 100 000 el. (1931).

bjass, jäme ning labane pleekimata puuvillriie.

Bjerknes, Vilhelm, norra füüsik, õhukeeriste uurija, * 1862.

Björnson, Björnstjerne, norra kirjanik ja ajakirjanik, * 1832, † 1910; võttis kõnes ja kirjas elavalt osa poliitilistest ja kultuurilistest üritustest, oli teatrite juht; kirjutas realistlikke külanovelle, romaane, rahvuslikke luuletusi ja näidendeid, hiljem eriti aga realistlikke draamasid. Tähtsaim lavateos: „Üle jõu" (I 1883, II 1895). B. seisab oma loomingus ideelistel alustel, kaldub reformidesse ja on kohati õpetlik. — Pilti vt. tahvlil 9.

Blackburn [*bläkbörn*], vabrikulinn Loode-Inglismaal, puuvillatööndusega, 122 000 el. (1933).

Blackpool [*bläkpuul*], sadama-

ning supellinn Loode-Inglismaal, 110 000 el. (1933).

Blagoveštšensk, kaubalinn Ida-Siberis Amuuri keskjooksul, 65 000 el.

blagöör, kelkija, kiitleja.

Blake [*bleik*], William, inglise graafik ning luuletaja, * 1757, † 1827; oma müstilise luulega jõuline esiromantik, raamatute ilustaja.

blamaaž, häbistus, teotus.

blamanžee, magustoit: (vahustatud toiduainete) tarrend.

blameerima, häbistama, teotama; naeruvääristama.

blameeruma, häbistuma jne.

Blanc [*blaŋ*], Louis [*luí*], prantsuse juhtiv sotsialist, eriti sotsialismi teoreetik rohkete teostega, * 1811, † 1882.

blankett e. plank, osaliselt valmistrükitud tekstiga, muidu täitmata paberileht mitmesuguseiks otstarbeiks; saatja nimetusega varustatud kirjapaber.

blanko (hisp. k. 'valge'), tühi, täitmata koht (dokumendil); vrd. blankoveksel.

blankokrediit, usalduskrediit, kindlustuseta pangavõlg.

blankotsessioon, märkus võladokumendil viimase loovutamiseks ükskõik kellele.

blankoveksel, veksliandja allkirjaga varustatud vekslipaber, millel muu osa täitmata.

blankovolikiri, volitaja allkirjaga varustatud, kuid volituse enese tekstiga täitmata volikiri.

blankovolitus, piiramatu volitus, (kellelegi) mingi ülesande täitmise piiramata usaldamine; blankovolikiri (←).

blankvärss, riimitu viiejalgne jamb, tarvitusel olnud eriti inglise draamakirjanduses ja eepilises luules (Shakespeare, Milton jt.).

Blasco Ibáñez [*iva'njeθ*], Vicente, hispaania vabameelne romaanikirjanik, * 1867, † 1928.

blaseeruma, tülpima, elust tüdinema, üleolevaks, ükskõikseks muutuma, tõntsuma.

blasfeemia, pühaduse-, jumalateotus.

blastiin, ühe lõhkeaine nimi.

blastoderm, lõigustusrakkude kiht põisloote seinana.

blastodisk, *biol.*, looteketas.

blastula, põisloode, loote varajasem arenemisjärk, õõnega varustunud kobarloode.

Blauman, Rudolf, läti kirjanik, * 1863, † 1908; toimetanud ajalehti, kirjutanud külanovelle, näidendeid ja luuletusi; mitmed teosed tõlgitud eesti keelde.

Blavatski, Helene, vene kirjanik, teosoofilise seltsi asutaja (New Yorgis 1875) ja selle juht Indias (a-st 1877), * 1831, † 1891.

blefariit, silmalau-põletik.

blindaaž, *sõj.*, palkidest ja mullast kaitsevarjend, koobas, mille lagi on kindlustatud.

blink (ingl.), vilktuli tuletornis.

B. Litt., keele- ja kirjandusteadlase inglise teadusliku kraadi lühend.

Blocksberg e. Brocken, Saksamaal Harzi mäestiku kõrgeim osa, 1142 m ü. mp., paljas graniithari võõrastemaja ning mägiraudteega. Saksa rahvausundis mõningail öil nõidade pidutsemispaik.

bloc-notes [*-noot*] (pr.) = blokknoot.

Blok, Aleksander, vene tähtis sümbolistlik luuletaja 20. saj. algul, osutas hiljem kallakut realismi poole, * 1880, † 1921.

blokaad, sulus (-e) e. sulustus, riigi rannikupiiri v. sadama sulgemine vaenulike sõjalaevadega — liiklemise takistamiseks.

blokeerima e. blokkima, sulustama; trükiladumisel: puuduvaid tähti nn. blokkidega (alumised otsad ülespoole pööratud trükitähtedega) asendama, näit. [illegible]*rkaad* (*A* puudub).

blokeeruma, liituma.

blokiraamat = plokiraamat.

blokk, kahe või mitme (poliitilise) rühma liit; trükitähte asendav metallpulk; plokk (←).

blokkima, blokkida, blokin, blokitakse jne., = blokeerima.

blokknoot e. plokk, märkmik.

blond, „valgevereline", heledate juuste ja heleda nahajumega.

Blondel [*bloŋde'l*], François [*fraŋssua'*], prantsuse arhitekt, * 1617, † 1686; avalikkude ehitiste looja Pariisis ja ühe kuulsa teose autor klassitsistlikust ehitusteooriast.

blondiin, blond inimene.

Blonski, Paul, vene enamlik kasvatusteadlane ja koolireformija, * 1884.

bluff, om. blufi, os. bluffi, aluseta kõmuteade.

Blum [*blüm*], Léon [*leo'ŋ*], prantsuse õigusteadlane, * 1872; tegelik kirjandusloolane, a-st 1919 juhtiv sotsialistlik poliitik, peaminister 1936—37.

Blumberg, Gustav, eesti ärkamisaegne koolitegelane Tartus, * 1834, † 1892; oma töödes käsitles kodumaa tundmaõppimist ja „Kalevipoja" allikaid; teotses aktiivselt E. Kirjameeste Seltsis.

Blumenbach, Johann Friedrich, saksa loodusteadlane, tähtsate töödega võrdleva anatoomia ja antropoloogia alalt, * 1752, † 1840.

Blumenfeldt, Edmond, eesti kunstnik ja dekoraator, * 1903.

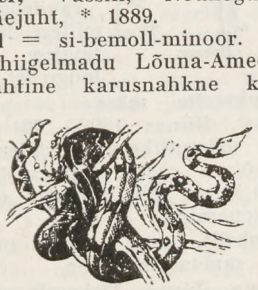
bläkbottom (ingl. *black bottom*), ühe moodsa, ümberkujundatud neegritantsu nimetus.

Blücher, Gebhard Leberecht, Preisi kindralfeldmarssal, * 1742, † 1819; andis otsustava löögi Napoleonile Waterloo lahingus 1815.

Blücher, Vassili, Nõukogude-Vene väejuht, * 1889.

b-moll = si-bemoll-minoor.

boa, hiigelmadu Lõuna-Ameerikas; lahtine karusnahkne krae naisel.

Boa.

boalased, perekond mürgituid madusid troopilistes maades, jämeda, tugeva kehaga loomad, surmavad ohvreid oma keha nende ümber mässides ja neid pigistades, neelavad alla tervelt. Siia kuuluvad näit. tiigermadu, võrkmadu, boa ja anakonda, kes kõik kasvavad mitu meetrit pikaks.

Boberg [*buu-*], Gustaf Ferdinand, rootsi arhitekt, * 1860; uuema ehitus- ja muu rakenduskunsti alal kuulus.

bobinett, tüll, kerge, läbipaistev, pitsjas puuvillriie akna-eesriideiks.

bobipael, punutud puuvillpael.

Bobrikov, Nikolai, Vene kindral, * 1839, † 1904; äratas Soomes suurt meelepaha seal kindralkuberneriks olles; sai seal ka surma.

bobsli e. nn. bobi, tüürirattaga spordikelk.

Bobsli.

Boccaccio [*boka'tšo*], Giovanni [*džova'-*], itaalia kirjanik ja humanistlik õpetlane, * 1313, † 1375; luulemeistri Petrarca sõber; itaalia ilukirjandusliku proosa keele looja; kirjutas kuulsa novellikogu „Decamerone".

Bochum, tähtis tööstuslinn Lääne-Saksamaal, Vestfaalis, Kölnist põhja pool, raua- ja terasetööndusega, söekaevandustega, 314 200 el. (1933).

Bock, Aleksander Friedrich v., silmapaistev balti-saksa kujur, * 1829, † 1895; prof. Peterburi kunstiakadeemias, Am. Adamsoni õpetaja, loonud palju raidteoseid.

Bode, Wilhelm v., saksa kunstiloolane rohkete uurimustega, itaalia kunsti eriteadlane, muuseumide peadir. Berliinis. * 1845, † 1929.

Bode, Rudolf, saksa võimlemisõpetaja, juhtiv kehakultuurlane, rütmilise ja väljendusvõimlemise edendaja, * 1881.

Bodeni järv, saartega alpijärv Lõuna-Saksamaal, Šveitsi kirdepiiril, ka vastu Austriat, 395 m ü. mp., ligi 70 km pikk, kuni 14 km lai, 539 km², Saksa suurim järv, tähtis liiklemistee.

Bodmer, Johann Jakob, šveitsi õpetlane, * 1698, † 1783; võitles prantsuse klassitsismi mõju vastu saksa kirjanduses; saksa keskaegse luule elustaja, inglise mõju levitaja.

bodmerii, merilaen, laen, mis tehakse laevajuhi poolt laeva ja tema koormat pandiks pannes, et reisi jätkamist võimaldada.

bodmeriikiri, merilaenukiri.

bodmeriivõlg, merivõlg.

bodmerist, merilaenu usaldaja.

Boëthius, rooma filosoof ja riigimees, kreeka filosoofia tutvustaja, * 480, † 525.

boeuf [*böf*] (pr.), loomaliha.

bogatõr [*-tõ´r*], vägilane vene bõliinades (←).

Bogoljubov [*-juu-*], Aleksei, vene maalikunstnik linnavaadete ja meremaalide alal, * 1824, † 1896.

Bogotá, Kolumbia pealinn Lõuna-Ameerikas, Andides, 2645 m ü. mp., ülikooliga, 265 000 el.

boheem = boheemkond.

boheemitsema, boheemlasena elama või käituma.

boheemkond, boheemlaste kogu.

boheemlane, esialgu böömlane, siis mustlane, hulkuva, korrapäratu eluviisiga inimene; vaba ja muretu individualist, eriti kunstnik.

boheemlus, vaba, muretu eluviis.

Bohr [*boor*], Niels, taani füüsik, prof. Kopenhaagenis, aatomiehituse eriuurija, * 1885.

boi (hotelli-)poiss. Vt. ka p o i (meremärk ja riideliik).

boikot [*boi´-*] e. **boikott** [*-ko´tt*], om. boikoti, os. boikotti, ühispõlg (om. -põlu), -suhtetus (kellegagi), ühiskondlik põlgus.

boikoteerima = boikottima.

boikottima (kedagi), boikottida, boikotin, boikotitakse jne., ühiskondliku põlguse alla panema, igasugust läbikäimist (kellegagi) lõpetama.

Boileau [*bualoo*], Nicolas, prantsuse kirjanduskriitik ja luuletaja, * 1636, † 1711; prantsuse klassitsismi suurim teoreetik, andis sellele reeglid oma luuleteoses „Poeetiline kunst" (1674), nõudis kirjanduselt head vormi, stiili lihtsust ja selgust.

boiler (ingl.), soojenduskatel, harilikult soojuskindel.

Boiootia e. Böootia, mägedega piiratud maakond vanas Kesk-Kreekas, Atikast loodes, Euboia ja Korintose lahe vahel.

boiskaut, om. boiskaudi, os. boiskauti, poiss-skaut.

bojaar, kõrg-aadlik endises Venes; vürsti ja kuninga nõunikena ning suurmaapidajatena omasid nad paljude sajandite jooksul õige suurt mõju Vene riigi valitsemisele; praegu aadlik Rumeenias.

Bojardo, Matteo Maria, itaalia kirjanik, * 1434, † 1494, rüütlieepose „Armunud Roland" (Orlando innamorato) looja.

Bojer, Johan, norra realistlik kirjanik, * 1872; rohke ideederikka loominguga peam. romaanide näol, näit. „Suur nälg" (1916, eesti k. 1932) ja „Viimne viiking" (1921, eesti k. 1932), mis on üks ta parimaid teoseid.

bokoonia, ilutaim magunaliste sugukonnast, 1—3 m kõrge; meil talvekindel.

Bokser.

bokser, buldogitaoline saksa koeratõug, u. 55 sm kõrge; poksija; väljaulatuvate nukkidega raudrõngastik, millest läbi pistetakse sõrmed, löögiriist.

bokserite mäss (= poksijate mäss), Hiinas 1899—1901 toimunud mässuliikumine välismaalaste ülevõimu vastu; lõppes õnnetult, tagajärjeks oli hiinlaste olukorra raskenemine.

boksiit, peam. alumiiniumi sisaldav sauetaoline aine.

bola (hisp.), viskerelv, jahiriist Lõuna-Ameerikas, koosneb harulisest rihmast raud- või kivikuulidega otstes.

boleero, hispaania rahvustants $^3/_4$-taktis kastanjettide (lõgistite)

saatel, ka laulu ja kitarriga; lühike pihik, naiste vest.

Boliivia, vabariik Lõuna-Ameerika keskosas, piiratud idast Brasiiliaga, lõunast Paraguai ja Argentiinaga, läänest Tšiili ja Peruuga, ilma väljapääsuta merele, 1,33 milj. km², üle 3 milj. el. (1933). Läänes kõrgmäed üle 6000 m kõrgete tulemägedega, idas madalmaa; Andide pea-ahelikkude vahel 4000 m kõrge kiltmaa, kuhu peamiselt on koondunud riigi asustus. Kiltmaa on kuiv ja külm, madalmik aga kuum ja troopiliste vihmadega. Kiltmaal soolajärved. Peruu piiril suur Titicaca järv. Maapõue-varadelt üks rikkamaid maid maailmas, andes vaske, hõbedat, kulda, tsinki, naftat, eriti aga inglistina. Üle poole rahvastikust moodustavad indiaanlased, ühe kolmandiku segaverelised mestiitsid, üle 10% valged, Hispaaniast pärit kreoolid. Riigiusk: rooma-katoliku. Riigikeel: hispaania. Peatulundus-ala: mäetööndus. Kiltmaal esineb ka põllundus (riis, mais) ja karjandus (laama), idas on arendatud kautšuki tootmist, kohvi, kakao ja suhkruroo kasvatamist. Välisliiklemine Peruu ja Tšiili raudteede kaudu. Pealinn: La Paz. — Ajalugu: B. oli vana inkade riigi osa, vallutati 1538 hispaanlaste poolt. Pärismaalaste kurnamine kutsus sageli esile mässe. 1825 kuulutas enese iseseisvaks. Nimetuse sai esimese presidendi Bolivari nime järgi. Hiljem terve sajandi jooksul rida võimumässe ja diktaatoreid.

boliivlane, Boliivia elanik.

Bolivar [*-lii-*], Simon, Lõuna-Ameerika vabastaja Hispaania võimu alt, * 1783, † 1830; asutas Kolumbia (1819), Peruu ja Boliivia (1825), mis tol ajal haarasid kokku mitu korda suuremaid maa-alasid nende praegustest aladest. Vabastatud riikide president ja diktaator kuni kukutamiseni.

Bologna [*bolo'nja*], tööstuslinn Põhja-Itaalias, Reno jõe lähedal, vanade kuulsate ehitistega, ülikooliga, 246 000 el. (1931); 13.—16. saj. juriidilise ja humanistliku hariduse keskus.

bolomeeter, tundlik riist nõrga kiirgussoojuse mõõtmiseks.

bolševism, enamluse venekeelne nimetus (*bolše* = enam), pahempoolne vool Vene sotsiaaldemokraatlikus erakonnas, mille alusel välja arenes Vene kommunistlik partei (1918). Põhimõtteid: klassivalitsus — tööliskihtide diktatuur kommunistliku partei kaudu, eraomandi kaotamine ühisomandi kasuks, maailmarevolutsioon. Juhid: Lenin, Trotski, Stalin.

bolševist e. bolševikk, enamlane, kommunist Venemaal.

Bolte, Johannes, saksa kirjandus- ja rahvajuttude-teadlane, prof. Berliinis, * 1858.

Bolton [*-tən*], linn Loode-Inglismaal puuvillatööndusega, 177 000 el. (1933).

Boma, tähtis sadam Belgia Kongos, Kongo jõe alamjooksul, u. 6000 el.

bombard [*-ba'rd*], pommiviskaja, suurtüki laadi purustamisriist 14. saj. ja hiljem suurte kividega laskmiseks.

bombardeerima, pommitama.

bombardiir, bombardeerija, kahurväe kapral.

bombastne, suureline, täispuhutud; õõnsalt paatoslik, kõrgelennuline, hoogus.

Bombay [*-bei'*], suurim sadam ja kaubalinn Briti Indias, selle lääneranniku lähedal oleval 15 km pikal saarel, puuvillatööndus ja -väljaveoga, ülikooliga, rahvaarvult teine India linn, 1,1 milj. el. (1931).

bombei teras, veidi alumiiniumi sisaldav teras.

Bona e. Bône [*boon*], Alžeeria kindlus ja parim sadam, 69 000 el. (1931).

bona (lad.), *jur.*, varad.

bona fide (lad.), *jur.*, 'heas usus' (tehtud), oma parima äratundmise järgi (õige) (näit. toimingu kohta).

bona fides (lad.), 'hea usk'.

Bonaparte [*-pa'rt*] e. Buonaparte, kuulus Prantsuse valitsejate-suguvõsa. Vt. Napoleon.

bonapartistid, mõjukas poliitiline erakond Prantsusmaal 1870—1890, taotles pärast Napoleon III tagandamist (1870) Bonaparte'i suguvõsa uut troonilepääsu.

Bonaventura [*-tuura*], kat. pühak, * 1221, † 1274; kuulus keskaegne müstik ja skolastik, frantsisklaste ordu kindral.

bonbon [*boŋbo'ŋ*] (pr.), kompvek.

Bonfante [*-fa'-*], Pietro, itaalia õigusteadlane, rooma õiguse eriuurija, * 1884.

bonheur [*bonöör*] (pr.), 'hea õnn'.

Bonheur [*bonöör*], Rosa, prantsuse maalikunstnik, kuulus loomademaalija, * 1822, † 1899.

bonhomme [*bono'm*] (pr.), heasüdamlik ja lihtsameelne isik.

Bonifatius [*-faatsius*], 9 paavsti nimi. Tähtsaim neist, Bon. VIII, oli paavstiks 1294—1303 ja taotles paavsti ülevõimu ilmlikust võimust.

bonifikatsioon, heakstegemine, hüvitus, kahjutasu.

bonifitseerima, tasuma, hüvitama.

boniteerima, hindama ning väärtuse järgi liigitama, eriti maad; põllumaa omadusi kindlaks tegema; ka maa väärtust tõstma.

boniteet, headus, väärtus.

bonituur, villa boniteet.

bon jour [*boŋžuur*] (pr.), 'tere'.

bon mot [*boŋmoo*] (pr.), tabav sõna, vaimukas väljend.

bonn, om. -i, lapsehoidja, väikeste laste kasvataja.

Bonn, tööstuslinn Lääne-Saksamaal, Reini vasakul kaldal, ülikooli jm. kõrgemate õppeasutistega, 99 000 el. (1933).

Bonsels, Waldemar, saksa kirjanik, * 1881; tuntud noorsooteos: „Mesilane Maaja" (1912, eesti k. 1923).

bon ton [*boŋto'ŋ*] (pr.), 'hea toon'.

bonum (lad.), vara; hüve.

bonus, aktsiaseltsides: lisadividend, erakordne lisatasu; osakasu töölistele ettevõtte puhaskasust; eriline hinnavähend kaubalt.

bonvivant [*boŋviva'ŋ*] (pr.), elumees, elunautija.

bool, alkoholine jook lahjendatud veinist puuviljatükikestega.

booling (ingl. *bowling*), pallimäng, keeglimäng.

boolus, saueliik.

boor, keemiline element (märk *B*), kerge pruun metalloid, erikaal 2,45, aat.-k. 10,8, ei esine looduses vabalt, vaid mineraalühendeis, saadakse boorhappest ja selle sooladest, lahustub sula-alumiiniumis, kus ta jahtumisel kristalliseerub; kristallidena kõvim element teemandi järel.

boora, külm tormikas tuul Aadria mere kirderanniku kõrgeilt mägedelt merele.

booraks e. pura, boorhappe tuntuim sool, boorhapu naatrium, leidub lahustunult Tiibeti, Pärsia, Kalifornia järvedes, saadakse enamasti kunstlikult boorhappest ja soodast, on pesu- ja desinfektsioonivahend.

boorhape, saadakse enamasti oma sooladest (lademed Ameerikas) ja Toskaana kuumist allikaist e. fumaroolidest; läheb emailitööndusse ja vesilahusena arstimiks.

boorkarbiidid, boori ja süsiniku ühendid, on kõvad.

boort e. bort, om. boordi e. bordi, halvem teemandiliik Brasiiliast, puurimisvahend.

boorvaseliin, haavaravim: boorsalv, boorhappesisaldusega (10%) vaseliin.

boorvesi, mõneprotsendiline boorhappe vesilahus, pisilasvastane vahend haavade pesemisel ja kurgu loputamisel.

Booth [*buuθ*], William, Päästearmee asutaja (1878) ning esimene juht (Londonis), * 1829, † 1912.

boraadid, boorhappe soolad.

borassus (lad.), lehvikpalm.

bord, poort, ääris, äärriba; laevakülg; ka laeva ülaäär, parras.

Bordeaux [*-doo*], tähtis sadam ja kaubalinn Edela-Prantsusmaal,

Garonne'i alamjooksul, veinide väljaveo keskus, ülikooliga, 263 000 el. (1933).

bordeerima, ääristama, palistama.

bordell, lõbumaja.

bordima = bordeerima.

bordoopunane, pruunikaspunane värvaine.

bordoovedelik, taimekaitsevahend vasevitriolist, kustutamata lubjast ja veest, tarvitatakse seenhaiguste vastu.

bordoo veinid, veiniliigid Bordeaux ümbruse viinamarjadest.

bordroo (pr. *bordereau*), panganduses saatekiri kaasas-olevate paberite ja dokumentide loendiga.

bordüür, ääris, palistis, vööt, veeris.

boreaalne, põhjapoolne, põhja-.

Borel [*-re'l*], Émile [*emi'l*], prantsuse matemaatik, ka poliitik, * 1871.

Borgelin, Richard Gustav, taani ohvitser, Taanist tulnud vabatahtlikkude juht Eesti Vabadussõjas 1919, * 1887.

Borghese [*-geese*], rooma aadlisuguvõsa silmapaistvate kunstitoetajatega 17. saj. alates. Nende end. suviloss Roomas *Villa Borghese* on kuulsate kunstikogude hoiupaigaks.

Borgia [*-dža*], Cesare, hertsog Itaalias, * 1475, † 1507; piiritu võimumees, julm maadevallutaja ühes oma isa, paavst Aleksander VI-ga.

Borgia [*-dža*], Lucrezia, Cesare B. õde, * 1480, † 1519; korduvalt abiellunud, vabade eluviisidega kuulus naistegelane, ühe kirjanikkude-ringi keskpunkt Ferraras.

borgis, suuruselt ptii ja korpuse vahepealne trükikiri.

boriidid, boori ja metallide sulamid lihvimisvahendeiks.

Boris III, Bulgaaria kuningas alates 1918; * 1894.

Boris Godunov [*-ri's -no'v*], tatari päritoluga osav Vene võimumees, tsaar 1598—1605; 1591 tõenäoliselt laskis surmata troonipärija Dimitri; ise tsaari kohale asudes lõpetas Vene troonil Rjuriku valitsejasoo; välispoliitikas edukas, sise-elus kutsus esile rahutusi; * u. 1551, † 1605.

Borkvell, Albert, eesti matemaatik, * 1890; õppejõud sõjakoolides, koolijuhataja, siis Hamini Koolivalitsuse abidirektor, praegu õppejõud Tallinna Tehnika Instituudis, avaldanud õpperaamatuid matemaatiliste teaduste alalt.

Born, vt. Bertrand de Born.

borna haigus, hobuste nakkushaigus, pea- ja seljaaju põletik, 80—90 juhul sajast lõpeb surmaga.

borneerima, piirama, kitsendama.

borneeritud, piiratud; piiratud mõistusega, napakas.

Borneo, suurim saar Aasias, Sunda saarte rühmas, u. 735 000 km², 3,1 milj. el. Sisemaal mägine, rannikuil soine. Ilmastu: troopiline, kuum ja niiske. Taimestik: palmi- ja mangroovimetsad; kuivemail aladel savannid. Loomastik: mitmesug. ahvid (orangutang, gibon jt.), ninasarvik, elevant. Elanikud: sisemaal dajakid, rannikuil malailased, vähem hiinlasi. Maapõue-varad: kuld, hõbe, vask, teemant, kivisüsi jm. Toodetakse riisi, suhkrut, puuvilla, vürtse, saagot, tubakat, kohvi, kautšukit. Põhjaosa saarest kuulub Inglismaale, lõunapoolne enamik Hollandile. — Vt. pilti lk. 12.

borneool, kristalne ühend kamprite liigist, kasutatakse lõhnatöön duses.

Ümarkirik Bornholmis.

Bornholm, kaljune Taani saar Läänemere edelaosas, 587 km², 46 000 elan. (1930), peam. kalureid ja lambakasvatajaid. Linn: Rönne (10 500 el.). Saarel on palju vanu ümarkirikuid.

Bornhöhe, Eduard, ps., õige nimega Ed. Brunberg, eesti kirjanik, elukutselt kohtutegelane, * 1862, † 1923; sai oma rahvuslik-roman-

tiliste jutustustega eeskujuandjaks meie ajaloolistele romaanidele. Tuntuimad teosed: „Tasuja“ (1880), „Villu võitlused“ (1890) ja „Vürst Gabriel...“ (1893).

borniit, vase, raua ja väävli ühend, tähtis vasemaak Ameerikas.

Borobudur (Boro Boedoer), suurim ja toredaim budha tempel Jaava saarel, terrassidega püramiid raidkividest, üle 500 Buddha kujuga, pärineb 8. sajandist.

Borodin [*-di'n*], Aleksander, vene helilooja, keemia prof., * 1834, † 1887; loonud jõulisi orkestriteoseid ja kuulsa ooperi „Vürst Igor“.

Borodino [*-noo*], Vene küla Moskvast u. 100 km läänes, kus Napoleon I 1812 pidas raske lahingu Vene vägedega (Kutuzovi juhatusel).

Borovnja [*-ro'-*], Narva jõe läänеharu Alutaguses.

Borovski [*-ro'v-*], Aleksander, vene klaverikunstnik, * 1889; a-st 1920 välismail, esinenud korduvalt Eestis.

Borromeo, Carlo, kat. pühak, 1560—84 kardinal ja peapiiskop Milaanos, mungaordude uuendaja, reformatsiooni vastane, * 1538, † 1584.

borromeolannad, kat. halastajaõdede e. hoidlejate liik, tekkinud Prantsusmaal 17. saj.

Borromini [*-miini*], Francesco, itaalia tähtis ehituskunstnik barokk-stiilis, * 1599, † 1667.

borštš (vn.), peedisupp.

borštšokk (vn.), lihaleem peedileeme-lisandiga.

boržomm, mineraalvesi Boržommi allikaist.

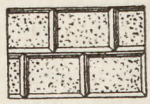
Boržomm, kosukoht Taga-Kaukaasias, Kura jõe kaldal Georgias.

Bortnjanski [*-ja'-*], Dmitri, vene kirikumuusika rajaja kõrgväärtusliku ja viljaka loominguga, * 1751, † 1825.

boskett, istutatud ilutaimestik puist ja põõsaist.

Bosnia, maa-ala Jugoslaavias, Serbiast läänes, 42 000 km², ligi 2 milj. el. Väga mägine (Dinaari Alpid), metsarikas. Jõed: Saava, Bosna ja Driina. Maapõue-varad: kivisüsi ja maagid. Orud viljakad. Arenenud lambakasvatus. Elanikest pooled kr.-kat., teised muhamedi ja rooma-kat. usku. Pealinn: Sarajevo. Ajalugu: Mitusada a. Türgi maakond, 1878—1918 Austria valitsuse all, 1918 sai Jugoslaavia osaks.

Bosporus, väin Euroopa ja Väike-Aasia vahel, ühendab Musta merd Marmara merega, ligi 30 km pikk, kuni 3,3 km lai, kõrgete kallastega.

Bossaaz.

bossaaž e. rustika, müür karedalt tahutud välispinnaga nelinurkseist kividest.

Bossuet [*bossüee*], Jacques [*žak*], prantsuse usuteadlane, kat. piiskop ja ajaloolane, kõnekunstnikuna hiilgav jutlustaja, protestantismi vastane, * 1627, † 1704.

boston e. valss boston, aeglane ja rahulik ameerika valss.

Boston, linn Am. Ühendriikide kirdeosas, kindlustatud sadam Michigani järve lõunakaldal, elava kaubanduse ja tööndusega, hariduskeskus Harwardi ülikooliga (Cambridge'i linnaosas), 793 000 el. (1931).

bostonkook, pärmitaignast kook.

botaanik, taimeteadlane.

botaanika, taimeteadus. Jaotus: taimemorfoloogia ning taimeanatoomia (välise kuju ja sisemise ehituse õpetus), taimesüstemaatika (liigitamine), taimefüsioloogia (eluavaldused), taimeökoloogia (suhted ümbritseva keskkonnaga), taimesotsioloogia (kooseluvormid), taimegeograafia (levinguõpetus), geneetika (päritolu, tekkimine, areng), taimepaleontoloogia (areng kauges minevikus), taimepatoloogia (taimehaigused).

botaanika-aed, teaduslikeks otstarbeiks asutatud ja vastavalt korraldatud aed taimede kasvatamiseks.

botaniseerima, teaduslikul otstarbel ja viisil taimi korjama.

Botha [*bota*], Louis [*luí'*], buu-

Vaade Bostoni sadamale.

ride kindral sõjas 1899—1902 inglaste vastu, * 1862, † 1919; sõja kaotamise järel leppis võitjatega, 1910—1919 Lõuna-Aafrika Uniooni peaminister.

botik, naiste kõrge pealisjalats kummist, vildist jm.

botkini tilgad, segu-arstim kõhuvalu vastu.

Botnia laht = Põhjalaht.

botokuudid, indiaani suguharu Ida-Brasiilia ürgmetsis, rändküttijad, kannavad suuri puukettaid kõrvus ja alahuules.

Botticelli [*-titše'lli*], Sandro, itaalia maalikunstnik peam. altarimaalide alal, * u. 1444, † 1510; üks peateoseid muult alalt: „Venuse sünd".

botulism, vorstmürgistus (vanaks läinud vorsti ja liha söömisest).

botvinja, vene taimetoit kala ja muu seguga — süüakse külmalt, millisena hoitakse jäätükkide abil.

Boucher [*bušee*], François [*fraŋssua'*], prantsuse maalikunstnik, rokokoo-stiili hiilge-esindaja, * 1703, † 1770; väga viljaka loominguga mitmesuguses tehnikas. Üks tuntuimaid teoseid: „Venuse triumf".

Boulanger [*bulaŋžee*], George [*žorž*], Prantsuse kindral ja riigimees, * 1837, † 1891; pärast a. 1871 õhutas kättemaksu-sõda Saksamaa vastu.

Boulle [*bul*], André Charles [*aŋdree šarl*], prantsuse mööblikunstnik, * 1642, † 1732; valmistas 60 a. kuningakojas luksusmööblit elevandiluust, pärlmutrist jm. sisselõike-ilustistega ning metall-aplikatsioonidega (nn. bull-mööbel).

Boulogne'i mets [*bulo'nji*], suur mets Pariisist läänes, sõjaväe harjutuskoha ning loomaaiaga.

Boulogne - sur - Mer [*bulo'nj-sür-määr*], tähtis sadam Põhja-Prantsusmaal ja supelrand, 52 000 el. (1931).

Bourbonid [*burboonid*], valitsejate-suguvõsa Lääne-Euroopas; alates Henri IV-ga 1589 Prantsuse kuningad kuni Louis XVI kukutamiseni 1792, siis uuesti 1814—30 ja ühest nooremast liinist veel 1830—48; üks teine kõrvalliin valitses Hispaanias 1701 (vaheaegadega) kuni 1931; neid oli ka Sitsiilias (kuni 1860) ja Parmas (kuni 1859).

Bourdelle [*burdell*], Émile Antoi-

ne [*emi'l aŋtua'n*], prantsuse kujur, moodsa raidkunsti arendaja, * 1861, † 1929.

Bourgeois [*buržua'*], Léon [*leo'ŋ*], Prantsuse riigimees, korduvalt minister, Rahvasteliidu organiseerija 1919, * 1851, † 1925.

Bourget [*buržee*], Paul [*pol*], prantsuse kirjanik, * 1852, † 1935; psühholoogilise romaani meister peene hingeelu-analüüsiga. Üks paremaid teoseid: „Õpilane" (1889, eesti k. 1930).

Bourgogne [*burgo'nj*] (pr.) = Burgundia.

bouton [*buto'ŋ*] (pr.), nööp; pung. Sellest: b u t o n j ä ä r (nööpauk; õis nööpaugus).

Boutroux [*butruu*], Émile [*emi'l*], prantsuse filosoof, vaimu- ja teovabaduse rõhutaja paratamatuse kõrval, * 1845, † 1921.

bovista [*-vi'-*] (lad.), kerajas tolmu sisaldav seen, murumuna.

bovovaktsiin, vasikaile kaitseks tiisikuse vastu süstitavad inimese tiisikuspisilased.

bovril, lihaekstrakt.

Boyle [*boil*], Robert, inglise füüsik, * 1627, † 1691; õhupumba konstruktsiooni parandaja, üks järgneva seaduse avastajaist.

Boyle-Mariotte'i seadus [*boil-mario'ti*]: ühe ja sama temperatuuri juures gaasi rõhk on pöördvõrdeline gaasi ruum-alaga; selle järgi näit. kui gaasimass ühele neljandikule esialgsest ruumist kokku surutakse, tõuseb tema rõhk neljakordseks.

Br, keemias broomi märk.

braavo e. bravo, heakskiiduhüüd: hästi! tubli!

Brabant, ajalooline maa-ala, mille põhjaosa kuulub praegu Hollandile ja lõunaosa Belgiale.

Bradford [*brädˊ-*], linn Põhja-Inglismaal villa- ja puuvillatöödusega, 295 000 el. (1933).

Bradley [*brädli*], James [*džeims*], inglise täheteadlane, tähtis avastaja, * 1692, † 1762.

Bradley [*brädli*], Francis Herbert, inglise filosoof, * 1846, † 1924.

braga, kasakate koduõlu.

Braga, Theophilo [*teo'filo*], portugali kirjandusloolane, 1910—11 ja 1915—19 ka Portugali president, * 1843, † 1924.

Bragança [*-ganssa*], portugali aadli-suguvõsa, valitses Portugali troonil 1640—1910 ja 19. saj-l ka Brasiilias.

Bragança [*-ganssa*], kaks linna Brasiilias; maakond ja linnake Kirde-Portugalis.

Bragg [*bräg*], William Henry, inglise füüsik, * 1862; prof. Austraalias ja Inglismaal, röntgenikiirte ja kristallide ehituse uurija.

Bragg [*bräg*], William Lawrence [*loorəns*], inglise füüsik, * 1890; erialad nagu isalgi (eelm.).

Brahe, Tyge, taani kuulus täheteadlane, * 1546, † 1601; asutas eeskujulikke tähetorne, lõpuks Prahas sai Kepleri õpetajaks.

Brahe, Per, Rootsi riigimees, * 1602, † 1680; 17. saj. keskel Soome kindralkuberner suurte teenetega haridusalal (ms. Turu ülikooli asutaja 1640).

brahhiaalne, õlavarresse puutuv või sinna kuuluv.

brahhiopoodid, *zool.,* käsijalgsed.

brahhükefaalne, lühipeane (inimene).

brahhüloogia, lühi-, napisõnalisus.

brahma e. B r a h m a, ebaisikuline kõrgeim olevus brahmanismis, absoluutsus, kõiksus, kõige elu algus ning lõpp, ülim jumalus.

brahmaan = brahmiin.

brahmaanad, mitmekesise sisuga india vaimulikud kirjad.

brahmanism, india usundivorm, tekkinud veeda usundist; tunnuslikud sellele on: brahma kui ürgolluse või ülima jumaluse esiletõus, mis ajutiselt elab maailmas inimese hingena, väljaarenenud hingederändamisõpetus ja kastide süsteem, keeruline ohvrimõiste seletus ühenduses askeesiga, kusjuures ülim lunastus seisab vabanemises isiksusest ühes kõigi ihade ja teadmatusega ning uuesti-ühinemises ülima jumalusega. Brahmanism kujunes u. 1000 a. e. Kr. ja

selle vastu tekkis 6. saj. e. Kr. budhism.

Brahmaputra, hindude püha jõgi Aasias, ülemjooks Lõuna-Tiibetis ida suunas, suubub Bengaali lahte ühes Gangesega, 2900 km pikk.

brahmiin e. brahmaan, ülema seisuse, preestrikasti liige Indias.

Brahms [*braams*], Johannes, saksa helilooja Hamburgist, * 1833, † 1897; elas a-st 1862 Viinis; loonud 4 sümfooniat, kammermuusikat, kooriteoseid („Saksa reekviem"), viiuli-, klaverimuusikat ja laule.

Braille [*brai*], Louis [*lui'*], pime prantsuse õpetaja, praegu maksva (6-punktilise) pimedatekirja leiutaja, * 1809, † 1852.

braiti tõbi (inglise arsti Rich. Bright'i järgi nimetatud) neerupõletiku liik.

brakeerima, praakima.

brakett, plaadid laeva kahekordse põhja vahel ühendamisseadmetena.

brakteaat, hõbe- või vaskplekist löödud (harva kullast), ühelt poolt tembeldatud münt peam. Saksamaal 12.—18. saj.

bramanism = brahmanism.

Bramante, Donato [*-naa-*], itaalia ehitus- ja maalikunstnik, itaalia renessanss-stiili kujundaja, * 1444, † 1514.

brampuri e. p r a a m p u r i, raalaeva trapetsikujuline puri bramraa küljes.

bramraa e. p r a a m r a a, neljas (ülemine) raa raalaeva mastis.

bramteng e. p r a a m t e n g, raalaeval teine teng (masti teine pikend, kolmas osa).

Brandenburg, 1) Preisi südamaakond Berliini ümber, 39 038 km², üle 2,7 milj. el. (1933) ilma Berliinita; jõe- ja järverikas maaala (Oderi jõgi oma rohkete harude ja kanalitega), liivane põllumaa ja soised luhad, kohati metsane; 2) linn maakonna lääneserval, Haveli jõe kaldal, 64 000 el. (1933).

Brandes, Georg, taani suur kirjandusloolane ja esteetik, juudi rahvusest, * 1842, † 1927; vabameelne kriitiliselt realistliku ja naturalistliku kirjandusvoolu ideoloog ning suunaja Põhjamail, hiljem omandanud esteetilise individualismi, „kunst kunsti pärast" põhimõtted. Tema tähtsaim ja kuulsaim teos (6 köidet): „19. sajandi kirjanduse peavooludest" (1873—90); peale selle kirjutanud palju eriuurimusi maailmakirjanduse suurmeestest. — Pilti vt. tahvlil 9.

Brandt, Alexander, arstiteadlane ja zooloog, prof. Harkovis ja Tartus, * 1844, † 1932; avaldanud ligi 200 teaduslikku või populaarteaduslikku (peam. venekeelset) kirjutist ja tööd.

Brandt, Jüri, mõisavalitseja ja turbatööstuste juhataja mitmel pool, seltskonnategelane eesti põllumaj. näituste korraldamisel jm., * 1867.

brandy (ingl.) = brändi.

Branly [*braŋli'*], Edouard [*eduaar*], prantsuse füüsik, nn. branli toru leiutaja traadita telegraafi alal; * 1844.

Brant, Sebastian, saksa kirjanik, * 1457, † 1521; mõjukas kaasaja pahede piitsutaja.

Branting, Hjalmar, Rootsi riigimees ja poliitik, * 1860, † 1925; rootsi sotsiaaldemokraatide kauaaegne juht, 1920—25 korduvalt peaminister, Rahvasteliidu tegelane.

Brasiilia, ühendriik, liit-vabariik Lõuna-Ameerika kesk- ja idaosas, üle 8,5 milj. km², ligi 45 milj. el. (1934). Koosneb kahest peaosast: Amatsoonia madalmik loodes ja lavajas Brasiilia mägismaa kagus, mis ida suunas tõuseb (kuni 2700 m tippudega). Jõed: Amatson oma hulga suurte harudega, rida rannikujõgesid. Taimestik: troopilises Amatsoonias põlised, peam. soised ürgmetsad, samuti idas lopsakad vihmametsad, keskosis kuivemad rohtlad e. kampod. Loomastik on rikas putukaist, lindudest, kaladest, ahvidest; ms. esinevad siin jaaguar, taapir, puuma. Rahvastik asub peam. rannikuil ja koosneb u. 50% ulatuses segaverelistest

Kaluriküla ja maastik Brasiilia kirderannikul.

(mestiitsidest ja mulattidest), vähemal määral valgetest (kreoolid, portugallased, itaallased jt.), väikesel määral neegreist ja indiaanlastest. Riigikeel: portugali (õieti selle edasiarend). Usund: enamasti katoliku. Majanduslikult on B. esijoones kohvimaa (annab $^2/_3$ maailma kohvitoodangust). Muid tooteid: kautšuk, puuvill, tubakas, mate-tee, kakao, roosuhkur, mais, riis, parapähklid, liha, loomanahad, tarbe- ja värviline puit, kalliskivid jm. Poliitiliselt koosneb B. 20 osariigist ja paarist muust alast. Pealinn Rio de Janeiro (1,5 milj. el. 1933). — Ajalugu: Avastatud 1500, 1530 Portugali asumaaks, 1822 iseseisvaks keisririigiks, 1889 vabariigiks. Sagedased mässud. Viimaseil aastail presidendiks mässukindral G. Vargas.

brasiilia pähkel, Lõuna-Ameerikas kasvavate parapähklipuude ühe liigi pähkel („brasiilia kastan") maitsva õlirikka seemnega.

brasiillane, Brasiilia elanik.

braslett, käevõru.

brass e. prass, raalaeval nöör raa otstest laevalaele (raa seisu muutmiseks tuule järgi).

brassima e. prassima, brasside abil raasid (masti põikpuid) pöörama.

Brastiņ, Ernest, läti kunstnik ja muinsustegelane, muinaslinnade uurija ning muistse läti usundi elustaja, * 1892.

Brazza [*bratsa*], Jugoslaavia suurem saar Dalmaatsia saarestikus.

Kaardid, mis antud „Eesti Rahvaleksikoni“ käesoleva teise vihu algul, palutakse teose köitmisel paigutada järgmiselt:

Kaart 1 ja 2 (Aafrika ja Aasia) . . . . . lk. 8 ja 9 vahele.
Kaart 3 ja 4 (Põhja- ja Lõuna-Ameerika) . . . lk. 72 ja 73 vahele.

*

Käesoleva vihu ilmumine on lükkunud jaanuarikuusse peamiselt tehnilistel põhjustel (mitmevärvikaartide klišeerimine ja trükkimine ning pühade-eelne töörohkus).

*

Õiendusi I vihu k.:	*On trükitud*	*Peab olema*
Lk. VIII, r. 11 alt	Prl. Hilda Kõrge	Prl. mag. Hilda Kõrge
„ 22, v. 2, r. 26 ül.	(tundmatu eesnimega)	Christian
„ 25, v. 2, r. 13 „	* 1870.	* 1870, † 1937.
„ 67, v. 1, r. 12 alt	Bieluhha	Beluhha
„ 93, v. 2, r. 14	19. saj. algul	20. saj. algul